

Univerza v Mariboru - Filozofska fakulteta – Oddelek za geografijo

Socialna in kulturna geografija
Učno gradivo

dr. Vladimir Drozg

2011 / 2012

Uvod v socialno geografijo

Vsebina socialne geografije, socialna geografija v sistemu geografije

Opredeľuje regije na zemeljskem površju glede na povezanost, značilnosti socialnih fenomenov (pojavnov). (Watson) Ta definicija poudarja prostorsko zaokroženost (regija) socialnih elementov, značilnosti.

Spoznavanje vzorcev in procesov, ki se nanašajo na socialne značilnosti v prostoru. (Pahl) Ta definicija izpostavlja spoznavanje socialnih značilnosti prebivalstva s prostorsko aplikacijo spoznanj.

Socialna geografija proučuje prostorske vzorce in funkcijske povezave med socialnimi skupinami v kontekstu socialnega okolja; notranjo strukturo in zunanje povezave krajev socialnih aktivnosti ter oblike socialne komunikacije. (Buttimer) Ta definicija usmerja pozornost na pomen okolja, socialnih skupin in njihovo aktivnost.

Socialna geografija spoznava vzorce in procese, ki so posledica razporeditve in dostopa do redkih (omejenih) resursov. (Eyles) Ta definicija je problemsko orientirana, saj izpostavlja neenako razporeditev dobrin po zemeljskem površju oziroma obravnavanem območju.

Socialna geografija spoznava vzorce, ki nastajajo ob delovanju socialnih skupin v prostoru in ob načinu kako prostor dojemajo ter ob procesih spreminjanja teh vzorcev. (Jones) Ta definicija poudarja delovanje socialnih skupin.

Socialna geografija skuša spoznati pomen prostora za ustroj družbe; spoznati skuša prostorski ustroj družbe.

Iz navedenih definicij lahko povzamemo naslednja spoznanja o socialni geografiji:

1. socialna geografija se primarno ukvarja s prostorom.
2. namen socialne geografije je prepoznati vzorce, zakonitosti delovanja človeka v prostoru
3. pojasniti skuša nastanek vzorcev
4. opredelitev območij (regij) podobnih socialnih značilnosti in podobnih procesov

Socialna geografija je del družbene geografije in je razmeroma mlada veda. Aktualna je postala takrat, ko se je pričel spreminjati koncept klasične (družbene) geografije. Eno od temeljnih vprašanj geografije je

- v kolikšni meri narava determinira, določa ravnanje človeka
- kateri socialni dejavniki kompenzirajo vpliv narave

V klasični družbeni geografiji je veljalo, da narava določa človekovo ravnanje (geografski determinizem) in človek se naravnim razmeram prilagaja in podreja. Iz takšnega izhodišča je nastal koncept vseobsežne – kompleksne geografije, ki združuje naravne in družbene značilnosti določenega območja. Kasneje je nastal še drugi koncept, ki poudarja ločenost ali vsaj šibkejšo povezanost med naravo in človekom, predvsem pa spoznavanje učinkov človekovih dejavnosti in prostorski ustroj družbe. V tem smislu lahko v razvoju geografije ločimo dve fazi:

- regionalistična faza
- prostorska faza

Regionalistična paradigma

Označuje jo koncept človek – narava, kar pomeni, da je v osredju zanimanja človek (človeška družba), katere gospodarska usmerjenost, poselitve, kultura, ... je odvisna od naravnih razmer in pogojev za življenje. Tak pristop se je usmerjal v iskanje zvez, soodvisnosti in povezav med naravnim in družbenim delom pokrajine. Regije, ki so rezultat tovrstnega pristopa so imele »ontološki značaj«, izhajale so iz pokrajine, predstavljale so bistvo geografskega spoznavanja pokrajine; v določeni regiji so bili odnosi med naravo in človekom drugačni, kot v sosednji regiji; regije so imele ontološki značaj (ne tako kot danes, ko so večinoma opredeljene »od zunaj«, glede na namen regionalizacije; zato ni več pravih in manj pravih regionalizacij, teveč so samo bolj ali manj prilagojene potrebam, namenu). Sprva je tak pristop označevala deskriptivnost, ki pa se je kasneje, s kvantifikacijo zvez med pokrajnotvornimi elementi, zmanjšala.

Za to obdobje je značilno:

- enotnost fizične in družbene geografije
- poseben položaj agrarne geografije (raba tal kot element gospodarske in deloma socialne usmerjenosti)
- ekskurzije in terensko delo
- regionalna usmerjenost, ne pa vsebinska
- izrazita »prostorskost« v vede

Prostorska paradigma

Z družbenim napredkom so se vezi med družbo in naravo vedno bolj rahljale, razmestitev družbenih elementov je postala vse manj odvisna od naravnih razmer (kvaliteta zemljišč ne odloča več o višini pridelka, proizvodne dejavnosti so vse manj odvisne od naravnih razmer, podobno tudi razmestitev in gostota prebivalstva, ustroj in podoba naselij se vse manj ravna po nekdanj prevladujoči agrarni dejavnosti). Nekdanji vsebinski poudarki (iskanje zvez med pokrajnotvornimi elementi) so postali brezpredmetni. Težišče geografije se je premaknilo v spoznavanje, preučevanje pokrajnotvornih elementov, nekdanji regionalni vidik pa so zamenjale tipologije, klasifikacije. Pri tem se je geografija naslonila na sosednje discipline, ki imajo podoben predmet proučevanja (sociologija, meteorologija, ekonomija, pedologija, ekologija) in njihove teorije.

Nekdanje »ontološke« regije so postale manj prepričljive. V prejšnji paradigmi je veljalo prepričanje, da regije dejansko obstajajo, naloga geografije pa je, da jih razpozna. S spremembo paradigme pa je regija postala območje, ki se po določenih značilnostih loči od sosednjega; *določenih* značilnostih pomeni lahko tudi eno samo značilnost. Tako zreducirano pojmovanje regije je pomenilo, da je regij lahko neskončno število, da so določene »od zunaj« – glede na namen in da je pravzaprav vsaka regionalizacija pravilna (ustrezna, če sodi v kontekst).

Zaradi različnih metod spoznavanja pokrajine in zaradi različnih teoretskih podlag, je prišlo do razdelitve fizične in družbene geografije, regionalna geografija pa ostaja na prejšnji teoretski paradigmi. Pač pa se je pričel intenzivni razvoj posameznih vej geografije, ki so, nekatere med njimi, razvile prave meta teorije (socialna geografija, ekonomska geografija).

Nastal je koncept omejene kompleksnosti. Spremenil se je koncept proučevanja – od značilnosti regij k spoznavanju pokrajnotvornih elementov in njihovih prostorskih značilnosti (povezav, spreminjanja, razlik, pojavnih oblik, uprostorjene značilnosti)

Označuje jo koncept prostor – čas, kar pomeni:

- dejavnosti v prostoru so časovno diferencirane, različno dostopne,
- prostor je diferenciran (glede na oddaljenost, gostoto, glede na delovanje socialnih skupin
- prostor lahko pojmujejo ne le kot fizični, temveč tudi kot socialni prostor

Socialna geografija je tako del družbene geografije, vendar z nekoliko specifičnim izhodiščem. Ne usmerja se v spoznavanje odnosa med človekom in naravo, temveč v človekove dejavnosti in njihove prostorske posledice (implikacije); ugotoviti skuša prostorskost (spatiality, raumlichkeit) človekovega delovanja, spoznati želi prostorski vidik ustroj adružbe (pomen prostora za ustroj družbe).

Ob tem še pojasnilo odnosa do kulturne geografije: kulturna geografija obravnava elemente materialne kulture v pokrajini. Usmerja se na rezultate človekovega dela, ne pa na človeka in socialne odnose, kar je osredje socialne geografije.

Trije vsebinski poudarki socialne geografije

Socialni prostor

V filozofiji sta se oblikovali dve temeljni pojmovanji prostora, iz katerih izhajajo še nekatere modalitete, in sicer subsistencialistično in relativistično pojmovanje. Subsistencialistično pojmovani prostor je materialna stvarnost okoli nas, predstavljamo si ga lahko kot container, v katerem se nahajajo stvari. Vsaki od teh lahko določimo absolutno lokacijo (npr. v koordinatnem sistemu). Tak prostor lahko členimo v manjše enote različnih velikosti imenujemo jih območja, in takšne, ki imajo posebne skupne značilnosti, imenujemo jih regije. Takšen pogled je uporaben pri klasifikacijah in sistemizacijah, čeprav je znano, da je določanje mej med območji eden od velikih in nerešljivih problemov v geografiji.

Za razliko od subsistencialističnega prostora, relativistično pojmovani prostor ne obstaja, ampak je rezultat odnosov med stvarmi, med elementi, ki ga tvorijo. Prostor je lastnost stvari, ne pa stvar sama. Človekovo delovanje ne le da ustvarja npr. materialne dobrine, ampak daje tudi lastnost prostoru. (izgradnja nebotičnika ni le gradbena aktivnost, temveč ustvarja nov prostor, simbolni, ekonomski, urbani). Rezultat tega pa je, da ljudje prostor uporabljajo in pojmujejo v skladu s pomeni, ki so jih na ta način pridobili. (zato se po določenih ulicah sprehajamo raje, drugih pa se izogibamo)

Ta razmerja se ne nanašajo zgolj na njihov položaj, njihove koordinate (v smislu spredaj, zadaj, nad, pod), gre tudi za razmerja, ki govorijo o podrejenosti, enakovrednosti, skladnosti, torej kvalitativne oznake. Ta oblika prostora je veliko pogosteje uporabljena, kot se morda zdi. Nekaj primerov:

- »Igralci so dobro pokrivali prostor«, je izjavil trener zmagovitega nogometnega moštva
- »Prostor je služil kot tribuna za akterje te komedije«, so besede kritika gledališke predstave (DELO, bb, bbb)
- »Arhitekt je prilagodil novogradnjo razmeram v okolici in s tem ustvaril skladen in pregleden prostor«

Socialni prostor se od fizičnega prostora razlikuje v načinu gledanja-razumevanja. V socialnem prostoru so relevantne samo tiste vsebine (tisti elementi fizičnega prostora), ki se nanašajo na konkretno obliko delovanja posameznika, tukaj in zdaj. Zato je socialni prostor vsakič drugačen – tako za konkretno dejavnost, kot za posameznika oziroma socialno skupino. Socialni prostor je izraz preskriptivnih razmerij in klasifikacij.

Ekskurz: Odnos med fizičnim in socialnim prostom.

Fizični prostor definira raznovrstna struktura njegovih sestavnih delov.

(fizični prostor je sicer vedno enak – drevo je vedno drevo, objekt je vedno objekt. Lahko ga sicer gledamo iz različnih vsebinskih področij (npr. biološkega, likovnega), vendar v svoji presentnosti in sestavi ostaja isti, nespremenjen. Sestavne dele fizičnega prostora definira absolutni položaj v koordinatnem sistemu, oblika in zgradba oziroma najrazličnejše lastnosti, ki so objektivno dane, neodvisne od opazovalca in uporabnika).

Socialni prostor definira spreminjajoč pomen sestavnih delov oziroma spreminjajoče se vloge in pozicije, ki jih ti imajo.

(Socialni prostor je potemtakem sestavljen iz pomenov, ki jih posamezni deli (fizičnega prostora) pridobijo v procesu socializacije in podružbljanja in se nanašajo na določen socialni pojav ali proces. V socialnem prostoru imajo objekti različen pomen – nekaterim pripisujemo poseben status in vrednost, do drugih smo povsem ravnodušni. Socialni prostor je rezultat socialnega delovanja in vrednotenja; pomen sestavnih delov socialnega prostora daje socialni položaj in socialne lastnosti uporabnikov.) Socialni prostor pride do veljave zgolj v fizičnem prostoru.

(socialni prostor je zgolj posebno videnje prostora; v katerem stvarnem ne pripisujemo absolutne vrednosti, veljavne v vsakem primeru, temveč relativno, odvisno od socialnega statusa uporabnikov in od časa (obdobja), v katerem je pomen nastal).

Vzorec

Človekovo delovanje se odvija v prostoru, ob čemer nastajajo sledi, učinki, ki jih lahko razumemo kot prostorski vzorec. Prostorski vzorec ponazarja razmestitev pojavov, gibanje, smer, intenzivnost, frekvenco. Vzorec je blizu pojma struktura, ki pomeni zgradbo nekega pojava. Vzorec razbiramo iz kartografskega prikaza. Vendar niso vsi pojavi kartografsko prikazljivi.

Pri vzorcih ne gre le za njihovo ugotavljanje, temveč tudi za pojasnjevanje, skušamo ugotoviti razloge kako je nastal, v katero smer se bo razvijal v prihodnje, zakaj je tak, kakršen je. Zato kartografski prikaz ni zaključek dela, temveč je karta orodje za spoznavanje vzorcev.

Naslednji med problemi pri razbiranju vzorca je problem merila oziroma reda velikosti. Pri različni stopnji natančnosti podatkov je prostorski vzorec lahko različen.

ekskurz: red velikosti, problem merila v geografiji

Drugi nič manjši problem v geografiji se nanaša na red velikosti pojavov oziroma problem merila. Geografsko spoznavanje se nanaša tako na pojave planetarnih razsežnosti, kot na pojave na 1 ha velikem delu zemeljskega površja. Seveda kazalci s katerimi ugotavljamo razmere na obeh območjih ne morejo biti isti. Zato se postavlja vprašanje, po katerem ključu izbrati kazalce za prikazovanje razmer na posameznem nivoju.

O makro nivoju govorimo, kadar imamo opraviti s pojavi na velikem območju, s pojavi in procesi, ki so splošni in zadevajo vse prebivalce ali celotno območje. O mikro nivoju pa govorimo, kadar imamo opraviti s posameznikom, z lokalnim okoljem, s posebnostmi, bolj kot s splošnimi značilnostmi. Med

obema nivojema ni ostrih meja, zato je delitev na mikro in makro nivo pogosto nasilna (umetna). Pri tem gre za tri vrste problemov:

- problem enakomerne pokritosti celotnega zemeljskega površja
- problem primerljivosti in povezljivosti spoznanj na enem nivoju s spoznanji na drugem nivoju.
- standardiziranje informacij (elementov in kazalnikov), ki se nanašajo na pojave različnega merila

Proces

Pomeni spreminjanje pojava skozi čas. (geneza, transformacija, razvoj) Gre za to, da dvema dimenzijama pojava dodamo še tretjo, časovno komponento. Vsaka človekova aktivnost se odvija v prostoru in v času. Pri tem je relevantno, da je delovanje človeka različno intenzivno v časovni skali, poleg tega pa se odnos prostor-čas spreminja preko dneva, preko leta in preko življenjskega obdobja. Tudi v tem primeru se pojavlja problem merila, le da v obliki gostote časovne skale; prikazovanje gibanja števila prebivalcev v države vsak mesec ni potrebno, spoznavanje posameznikovih prostorsko časovnih aktivnosti pa.

Vsebinska področja interpretacije socialno geografskih spoznanj

Socialna geografija skuša pojasniti prostorske vzorce in procese, ki so posledica človekovega delovanja oziroma socialnih odnosov. Eno od ključnih vprašanj pri tem je, na kakšnih izhodiščih temelji ta interpretacija.

Dolgo je v geografiji prevladovalo mnenje, da sta narava in družba tesno povezana sistema, da narava določa (determinira) družbeni sistem in delovanje človeka. Človek se naravi prilagaja, s svojim delovanjem jo spreminja in pušča sledi svoje prisotnosti. Zaradi različnih naravnih območij so nastali različni družbeni sistemi.

Interpretacija razmer je potekala v znamenju odnosa med človekom in naravo.

Takšno gledanje je danes preseženo. Velik del človekovih dejavnosti poteka neodvisno od naravnih razmer. Vpliv narave je morda relevanten na makro nivoju, na lokalnem nivoju pa vedno manj. Pač pa so postali relevantnejši drugi dejavniki, kot npr. oddaljenost (dostopnost), čas, socialni položaj, oblike in območja zadovoljevanja človekovih potreb, kar s skupno besedo označujemo kot (akcijski) prostor. Današnja interpretacija spoznanj poteka v znamenju odnosa prostor – čas. Pod pojmom prostor si predstavljamo socialni ali akcijski prostor, tisti, v katerem se posameznik ali socialna skupina giblje in zadovoljuje svoje potrebe.

Socialna skupina

Socialna geografija spoznava prostorske vzorce delovanja prebivalcev in njihove značilnosti (lastnosti). (*Social geography is concerned with the patterns of the attributes and action of people.*) Je dovolj, če predmet proučevanja omejimo na "prebivace"? Ta termin vzbuja nov problem, namreč red velikosti – imamo v mislih vse ljudi v mestu, regiji, državi? Na drugi strani, koliko posameznikov tvori skupino prebivalcev? Pri spoznavanju razmer sta se oblikovali dve smeri:

1. izhajati iz posameznika; behaviorizem, anglosaška šola; izhajati iz čim manjših enot, torej posameznika, vendar bi ob tem naleteli na množico podatkov, ob katerih bi videli "le drevesa, gozda pa ne", ob tem bi se skupne značilnosti izgubile v podrobnostih.
2. izhajati iz skupine ljudi, ki imajo podobne socialne značilnosti (nemška šola socialne geografije); socialna skupina je vedno heterogen, zato je potrebno upoštevati samo tiste skupne značilnosti, ki so v kontekstu spoznavanja. Heterogenost socialne skupine kaže sliko gozda, ne pa dreves. Za opredeljevanje socialnih skupin morajo biti izbrani elementi, ki so socialno geografsko relevantni. Socialne skupine se po velikosti lahko zelo razlikujejo, še pomembnejši pa so kriteriji s katerimi jih opredelimo. Pri tem se najpogosteje uporabljajo tri možnosti:
 - socialna skupina, ki jo določajo tesni, vsakodnevni stiki; npr. družina
 - socialna skupina, ki živi na določenem območju, npr. skupnost, soseska, Slednjo določajo skupni prostor bivanja, socialne vezi in skupni (podobni) cilji
 - interesna skupina, povezuje jih skupen interes, dejavnost ali druga skupna značilnost (npr. starost, dnevno migriranje)

Še eno pojasnilo: pri socialni geografiji gre za spoznavanje prostorskih vzorcev (učinkov), ki so posledica delovanja prebivalcev. Kakšnega delovanja? Ta širok pojem je potrebno opredeliti natančneje. V socialni geografiji pod pojmom "delovanje" razumemo zadovoljevanje temeljnih človekovih potreb: bivanje, delo, oskrba, rekreacija, izobraževanje, komunikacija.

Segregacija

Pomeni neenakomerno razmestitev (vzorec!) pojavov (dobrin) na nekem območju, oziroma neenakomerno dostopnost do pojavov (dobrin). V kolikor obstaja v skupnosti socialna neenakost med njenimi člani in neenakimi lastnostmi prostora (npr. neenaka dostopnost do pojavov v prostoru), je

relevantno vprašanje, kakšna so razmerja med socialno neenakostjo in lastnostmi prostora. Pri odgovoru izhajamo iz domneve, da se socialne strukture v prostoru odslikavajo, da gre za določeno skladnost med socialnim in fizičnim. Segregacija je tako lastnost socialnega, kot fizičnega. Zato je lahko osrednja točka, redeča nit interpretacije socialnih in prostorskih struktur, kar pomeni prepoznati jih, pojasniti in predvideti posledice takšne segregacije.

Pri segregaciji ločimo dva vidika: pri prvem ugotavljamo, prostorske posledice socialne diferenciacije, pri drugem pa ugotavljamo neenakomerno razporeditev socialnih skupin po območju. O segregaciji lahko govorimo samo v primeru, če je prostor heterogen (sestavljen iz različnih delov). Pri segregaciji pa lahko ločimo prostorsko, ki temelji na razdali, in časovno obliko. (odvisno od enote, v kateri jo merimo).

Socialno homogena območja

Naslednja vsebina interpretacije so t.i. **socialno homogena območja**, katere avtorja sta Shevky in Bell (1955). Gre za členitev mesta na socialno homogene enote; ideja izhaja iz humane ekologije, prepoznavanje zvez med socialnimi značilnostmi prebivalcev in značilnostmi fizičnega prostora.

Členitev se nanaša na 3 vsebine: (:147)

- osebe z enakim življenjskim standardom in njihova bivalna okolja
- razmestitev socialno homogenih tipov gospodinjstev po območju mesta
- segregacija in etnični vidik razmestitve socialnih tipov gospodinjstev (rasistični in nacionalistični očitki)

Izhaja iz humane ekologije, Ezra Park, 1920. Osnova je prepričanje, da so odnosi med vrstami v skupnem habitatu tesnejši in pogosti (teorija namreč izhaja iz biološkega pogleda na svet), zaradi česar težita okolje in prebivalci k zaprtemu, samozadostnemu sistemu. Zato sta družbeno življenje človeka in fizično okolje med seboj tesno povezana. (To je posledica prevladujoče strukturalistične znanstvene paradigme tistega časa) Ob prilagajanju človeka bivalnem okolju, se oblikuje ekološka celovitost (enotnost, povezanost); podružbljanje je tako proces prilagajanja okolju, mesto pa je rezultat naravnih sil.

V humani ekologiji so nastale tri smeri spoznavanja naselij

1. spoznavanje pogojev delovanja in obstoja človeka (dejavnosti v mestu)
2. posameznikove in kolektivne strategije prilagajanja okolju
3. prostorska razmestitev socialnih pojavov in procesov (fenomenov)

(opredelitev homogenih območij, prikaz značilnosti območij, prikaz odnosov med območji, razvoj območij)

Izhodišča humane ekologije so zelo blizu biologije, zaradi katerih ji očitajo naravni determinizem.

Temeljne človekove dejavnosti in njihove prostorske posledice

Socialna geografija spoznava vzorce človekovega delovanja v prostoru. Beseda delovanje se nananaša na zadovoljevanje temeljnih človekovih potreb, in sicer:

- bivanje
- delo
- izobraževanje
- oskrbovanje
- rekreacija
- komunikacija

(po Glasserju: potreba po moči, pripadnosti in ljubezni, zabavi in igri, po preživetju, po svobodi)

Vsaka od teh potreb ima določene prostorske posledice, poleg tega te potrebe pomenijo medij ustroja prostora.

Metode

Anketa, intervju

Kartiranje

Literatura

Werlen Benno: Sozialgeographie. UTB, Bern, 2000

Kay Anderson, Mona Domosh, Steve Pile, Nigel Trift: Cultural Geography. Sage, London, 2003

Susan J. Smith, Rachel Pain, Sallie A. Marston, John Paul Jones III., Social Geographies. Sage, London, 2010

Emrys Jones, John Eyles: An Introduction to Social Geography. Oxford University Press, Oxford, 1977

Socialni prostor

V filozofiji sta se oblikovali dve temeljni pojmovanji prostora, iz katerih izhajajo še nekatere modalitete, in sicer subsistencialistično in relativistično pojmovanje. Subsistencialistično pojmovani prostor je materialna stvarnost okoli nas, predstavljamo si ga lahko kot container, v katerem se nahajajo stvari. Vsaki od teh lahko določimo absolutno lokacijo (npr. v koordinatnem sistemu). Tak prostor lahko členimo v manjše enote različnih velikosti imenujemo jih območja, in takšne, ki imajo posebne skupne značilnosti, imenujemo jih regije. Takšen pogled je uporaben pri klasifikacijah in sistemizacijah, čeprav je znano, da je določanje mej med območji eden od velikih in nerešljivih problemov v geografiji.

Za razliko od subsistencialističnega prostora, relativistično pojmovani prostor ne obstaja, ampak je rezultat odnosov med stvarmi, med elementi, ki ga tvorijo. Prostor je lastnost stvari, ne pa stvar sama. Človekovo delovanje ne le da ustvarja npr. materialne dobrine, ampak daje tudi lastnost prostoru. (izgradnja nebotičnika ni le gradbena aktivnost, temveč ustvarja nov prostor, simbolni, ekonomski, urbani). Rezultat tega pa je, da ljudje prostor uporabljajo in pojmujejo v skladu s pomeni, ki so jih na ta način pridobili. (zato se po določenih ulicah sprehajamo raje, drugih pa se izogibamo)

Ta razmerja se ne nanašajo zgolj na njihov položaj, njihove koordinate (v smislu spredaj, zadaj, nad, pod), gre tudi za razmerja, ki govorijo o podrejenosti, enakovrednosti, skladnosti, torej kvalitativne oznake. Ta oblika prostora je veliko pogosteje uporabljena, kot se morda zdi. Nekaj primerov:

- »Igralci so dobro pokrivali prostor«, je izjavil trener zmagovitega nogometnega moštva
- »Prostor je služil kot tribuna za akterje te komedije«, so besede kritika gledališke predstave (DELO)
- »Arhitekt je prilagodil novogradnjo razmeram v okolici in s tem ustvaril skladen in pregleden prostor«

Socialni prostor se od fizičnega prostora razlikuje v načinu gledanja-razumevanja. V socialnem prostoru so relevantne samo tiste vsebine (tisti elementi fizičnega prostora), ki se nanašajo na konkretno obliko delovanja posameznika, tukaj in zdaj. Zato je socialni prostor vsakič drugačen – tako za konkretno dejavnost, kot za posameznika oziroma socialno skupino. Socialni prostor je izraz preskriptivnih razmerij in klasifikacij

Socialni prostor je ena ed treh ključnih vsebin socialne geografije (poleg prostorskega vzorca in procesa). Prostor v socialni geografiji lahko razumemo kot sestavni del socialne komunikacije (socialnih odnosov) in kot nosilca simbolnih pomenov.

Ta termin se uporablja v več pomenih: (po Claval, 1984)

1. socialni prostor je območje, kjer živi določena socialna skupina. Tak koncept temelji na ideji socialne ekologije in prvotnega prepričanja, da prostor vpliva in določa socialne odnose in gospodarstvo človeške skupnosti. Pojmujemo ga lahko tudi kot življenjski prostor določene socialne skupine.
2. socialni prostor je rezultat ekonomskega in socialnega delovanja. Delovanje določene socialne skupine je omejeno na določen prostor, v katerem se nalagajo rezultati človekovih aktivnosti. Socialni prostor označujejo strukture, ki so nastale kot posledica človekovega delovanja.
3. socialni prostor je območje, kjer se posameznik giblje, njegov akcijski prostor. Pri tem ne gre zgolj za fizični prostor, mišljeni so tudi socialno prostorski odnosi, ki ob tem nastajajo. Ta prostor vključuje tudi osebna zaznavanja in vrednotenje bivalnega okolja.
4. socialni prostor je kategorija doživljanja, ki je subjektivno pogojeno. Vsak posameznik na drugačen način prostor dojema in razume, ter se posledično različno v njem giblje (obnaša). To vrsto socialnega prostora imenujemo tudi osebni prostor.
5. socialni prostor kot odraz vrednot in simbolov. Nekateri kraji imajo v določenih kulturah poseben pomen, ki niso dostopni vsakomur, nekateri so javni, nekateri pa zasebni (npr. spalnica – dnevna soba – sprejemnica, veža). Ista hierarhija prostorov s socialnim pomenom obstaja tudi v mestu (javni, poljavni, zasebni prostor). Socialni prostor je prostor pomenov.

Še tipologija Carusa in Palma: (1973)

- formalni socialni prostor (1)
- funkcionalni socialni prostor (2,3)
- percipiran socialni prostor (4,5)

Socialni prostor je izraz socialnih odnosov oziroma vsakodnevnega delovanja človeka (socialne skupine) v procesu zadovoljevanja temeljnih potreb.

Socialni prostor se od fizičnega prostora razlikuje v načinu gledanja-razumevanja. V socialnem prostoru so relevantne samo tiste vsebine (tisti elementi fizičnega prostora), ki se nanašajo na konkretno obliko delovanja posameznika. Zato je socialni prostor vsakič drugačen – tako za konkretno dejavnost, kot za posameznika oziroma socialno skupino. Socialni prostor je izraz preskriptivnih razmerij in klasifikacij. Socialni prostor je abstraktni prostor, ne nelega na fizični prostor (Werlen, 2000 :185)

Socialni prostor je relativna kategorija; fizični prostor je odvisen od zaznavanja in razumevanja pojavov in elementov, socialni prostor pa je rezultat delovanja posameznika v fizičnem prostoru; socialni prostor so materializirani socialni odnosi, v katere vstopa posameznik pri zadovoljevanju svojih potreb.

Prostor je koncept razumevanja stvarnosti, ne pa stvarnost sama, Prostor se konstituira (je vzpostavljen) skozi človekovo delovanje, skozi socialne odnose in skozi simbole, s katerimi človek obeležuje svoj bivalni prostor.

V družboslovju je potrebno prostor definirati na podlagi socialnih elementov.

Tako kot socialni odnosi oblikujejo prostor, tudi prostorske strukture v nadaljevanju vplivajo na socialne strukture (odnose).

Blizu tega pojma je pojem **akcijski prostor**. To je območje delovanja posameznika ali posamezne socialne skupine.

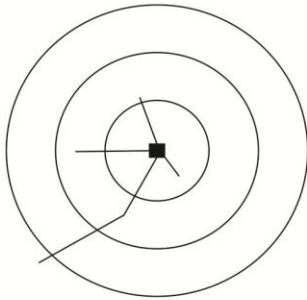
Eden od namenov socialne geografije je pojasniti prostorske fenomene (pojave) skozi prizmo človekovega delovanja. Skandinavska smer je skušala pojasniti prostorsko časovni okvir rutiniranega delovanja človeka, nemška smer pa je usmerjena v spoznavanje prostorsko časovnih dejavnosti posameznih socialnih skupin. Pri tem gre za raziskovanje akcijskega prostora. To je množica krajev, kjer posameznik v določenem časovnem obdobju deluje ter časovna in prostorska povezanost med njimi. Dürr, ki je ta pojav raziskoval, akcijski prostor razume kot presek (vmesnik) med posameznikom in skupino oziroma med prostorom in časom. Akcijski prostor ponazarja množico krajev, ki jih posameznik v določenem času in ob določeni aktivnosti obiše, oziroma na njih deluje. Če te kraje kartografsko prikažemo in točke povežemo z linijo, se pokaže akcijski prostor posameznika. Kdo opravlja kje kaj, kako dolgo in kako pogosto?

Eno temeljnih vprašanj pri spoznavanju akcijskega prostora je, ali se ta nanaša na posameznika, ali na skupino ljudi? Po izkušnjah in spoznanjih socialne geografije, imajo posamezniki podobne preference glede na njihov kraj bivanja, socialni položaj in način življenja. Iz tega izhaja, da podobno delujejo v prostoru oziroma, da imajo podoben akcijski prostor. Opredelitev akcijskega prostora je posledica specifičnega delovanja skupine (uporabljajo specifične dejavnosti) in prostorske razmestitve dejavnosti, kjer skupina deluje. Posledica tega je specifičen prostorski vzorec (akcijski prostor) vsake socialne skupine. Socialne skupine v tem primeru ne smejo biti take, ki enako reagirajo v prostoru, saj to privede do tavitoloških problemov; primerneje je pokazati raznolikost akcijskih prostorov.

Zanimiva je še klasifikacija prostorov, ki jih uporabljajo pripadniki posameznih socialnih skupin oziroma stanovalci posameznih npr. tipov naselij (obmestje, urbanizirano podeželje, manj urbanizirano podeželje).

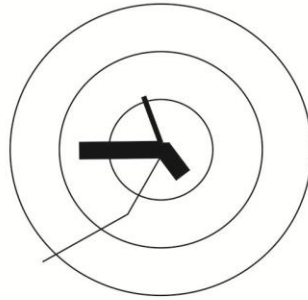
Pri akcijskem prostoru je potrebno upoštevati še spoznanja psihologov. Obstaja namreč razlika med objektivnim prostorom in dejavnostmi v njem, ter osebni prostorom oziroma vrednotenjem objektivnega prostora. Posameznik namreč različno dojema in vrednoti dejavnosti okoli sebe – nekatere lokacije so zanj neprimerne, druge preveč oddaljene. Na podlagi tega je njegov akcijski prostor rezultat informacij o prostoru ter njegovega dojemanja in vrednotenja prostora. Akcijski prostor ni nekaj objektivnega, temveč je subjektivna kategorija. (Klingbeil, :67)

Akcijski prostor glede na oddaljenost krajev zadovoljevanja potreb in število poti

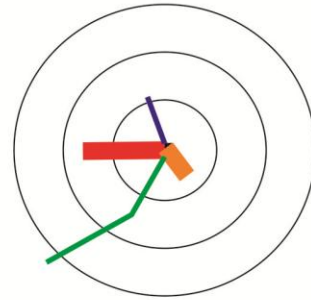
Akcijski prostor glede na pogostost poti.

dnevno, večkrat na teden, enkrat na teden

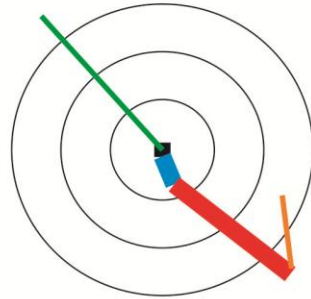
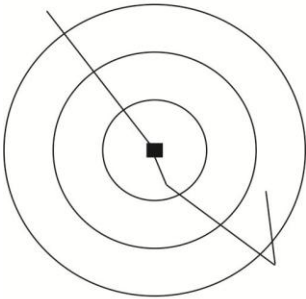

Akcijski prostor glede na namen potovanja

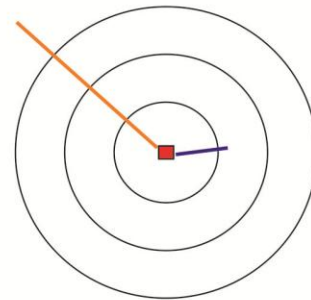
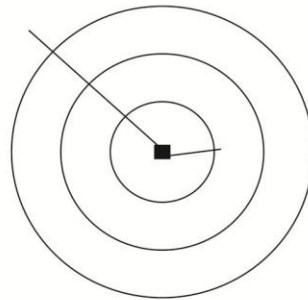
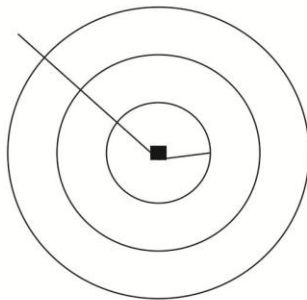
D, O, R, S

M, 51, zaposlen, mesto

M, 51, zaposlen, obmestje

M, 51, zaposlen, urbanizirano podeželje

Socialni prostor in percepcija prostora

Človekovo vedenje je v veliki meri povezano s podobo (predstavo), kakršno ima o prostoru v katerem živi. Podoba (predstava) sveta je rezultat človekovih izkušenj in vrednot, ki jih je pridobil v procesu socializacije. Prostor je vsekakor sestavni del podobe o svetu, in sicer tako naravni kot ustvarjeni del. »Površje sveta« je razčlenjeno na množico delcev, od katerih vsak soustvarja podobo vsakega posameznika. Zato velja, da je podoba o prostoru kulturno pogojena, odvisna od kraja kjer posameznik živi in od vrednot, po katerih živi.

Podoba prostora je rezultat dvosmernega procesa med opazovalcem in prostorom. Po eni strani prostor kot tridimenzionalni pojav implicira vtise glede razdalje, smeri, različnosti, po drugi strani pa opazovalec selekcionira, povezuje, razvršča, daje pomene temu, kar vidi in doživlja. Tovrstne izkušnje so odločilnega pomena, saj se izkušnja pogosto povezuje s krajem (prostorom), v katerem je bila pridobljena.

Vsak človek na poseben način dojema okolje- prostor okoli sebe. Vendar so zaradi podobnih vzorcev socializacije te izkušnje dokaj podobne znotraj določenega prostora in znotraj določene socialne skupine oziroma socialnega sloja. Te skupinske predstave o prostoru so pomembne za delovanje posameznika znotraj skupnosti. Lahko jih pojmujejo tudi kot kulturno pojmovani fizični prostor ali kot precepiran prostor (doživljajski prostor). Obstajajo tri načini, kako prostor dojemamo:

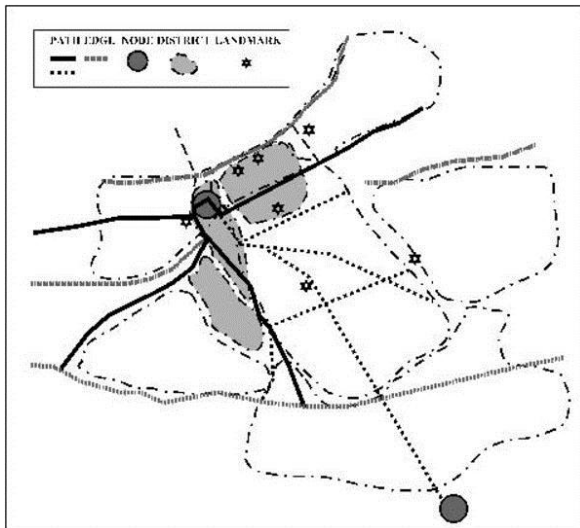
Strukturni način je povezan z vizualno strukturo prostora, ki izhaja iz človekove potrebe po orientaciji v prostoru. Ta je podlaga za sprejemanje odločitev pri vsakokratnem delovanju. Kevin Lynch je pri teh kognitivnih elementih prostora razlikoval:

- poti
- robove
- okrožja (območja)
- vozlišča, križišča
- vizualne poudarke

Različne socialne skupine si določen prostor predstavljajo z različnim številom kognitivnih elementov. Občasni obiskovalci si prostor zapomnijo samo po enem ali dveh elementih (npr. vizualnem poudarku, robovih), pogosti pa po večih.

Tovrstno dojetje prostora je relevantno pri urejanju mest. Ustrezna razmestitev vizualnih poudarkov in orientacijskih točk prispeva k preglednosti mesta in s tem h kakovostnejši morfološki strukturi.

(Kevin Lynch: The image of the city. MTI 1960)

Vrednotni način je povezan z vrednotenjem prostora, ki sloni na določenih prostorskih predstavah. Odločitve o posegih v prostor so vedno povezane z našimi predstavami o njem. Tako običajno hodimo po poteh, ki nam vzbujajo določeno ugodje (kakršno koli že je), ali se zadržujemo na krajih, ki jih dojemamo kot lepe, atraktivne, čeprav takšna odločitev ni oprimalna ali racionalna (vendar vzbuja ugodje). Vse to je rezultat našega precepiranja, dojetja prostora in hkrati vrednotenja prostora. Tako npr. številni lastniki stanovanjskih objektov postavljajo te na krajih, ki degradirajo pokrajino; sami pa takšnega občutka nimajo. Številni gradijo stanovanjske objekte na krajih, ki jih dojemajo kot lepe, čeprav so izpostavljeni naravnim nesrečam.

Primer vrednotnega načina dojetja prostora je image posameznih delov mesta. Ta je sicer odvisen tudi od povsem objektivnih dejavnikov, kot so lega in položaj, opremljenost s družbeno in tehnično infrastrukturo, dostopnost do pomembnih dejavnosti, od socialne sestave prebivalcev. Kljub temu so preference po določenem bivalnem okolju za različne socialne skupine ljudi, različne. V Mariboru prebivalci najvišje vrednosti stanovanjske predele pod Piramido in ob parku ter stanovanjska območja pod Pekrsko gorco. Najnižje vrednotijo stanovanjska območja na Teznem in na Studencih.

Preferenčni način izhaja iz naših predstav in želja, ki jih impliciramo (prenašamo) na določen kraj ali območje (katerih del je določen kraj ali območje). Tako imamo prebivalci mesta predstave o tem, v katerem delu bi želeli živeti in v katerem ne, podobne predstave imamo na nivoju države – katera

območja (pokrajine) pojmujejo kot prijetno bivalno okolje in katero ne. Vrednotenje prostora v preferenčnem smislu je prav tako povezano s socialnimi lastnostmi posameznika. (mladi – stari; bolj izobražen – manj izobražen).

Klemenčič Marijan je preverjal regionalno pripadnost prebivalcev večjih mest, oziroma, katero mesto prebivalci dojemajo kot svoje regijsko središče. Z anketo je ugotavljal kje ljudje zadovoljujejo svoje potrebe in kako se regionalno opredeljujejo. Pokazalo se je, da je občutek regionalne pripadnosti najmočnejše povezan z zaposlitvenim in oskrbovalnim središčem.

Posebna oblika percepcije prostora je istovetenje z njim. Človek je teritorialno bitje, iz kraja kjer živi črpa spoznanja o svetu in življenju, jih posplošuje na druge dele sveta; hkrati pa v skladu s temi spoznanji v prostoru deluje in ga preoblikuje. Ob tem nastaja občutek trajne povezanosti s prostorom, človek se prične z njim identificirati. Govorimo o prostorski identiteti; ta se nanaša lahko na ulico, del mesta, kraj, regijo, upravno enoto.

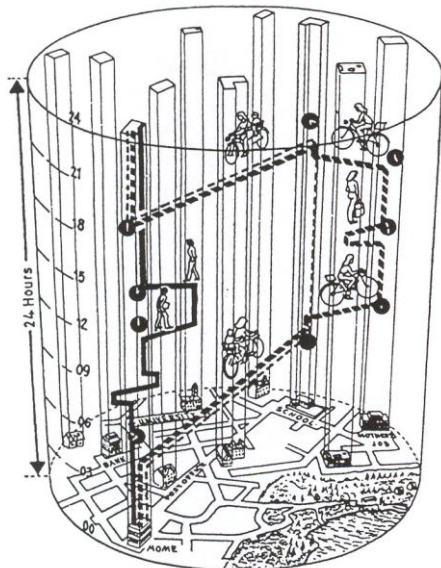
Prostorska identiteta se vzpostavlja in odraža na različne načine:

- skozi medije (v regionalnih medijih oglašujejo predvsem oglaševalci iz regije)
- skozi šport (število navijačev posameznega kluba je največje v kraju, kjer je sedež kluba)
- skozi imena, ki imajo regionalni izvor (npr. Gorenjska banka, Ljubljanske mlekarne)
- skozi upravne regije (občine, območje sodišč)
- skozi občutek regionalne pripadnosti prebivalcev (s katerim krajem ali pokrajino se ljudje identificirajo).

Rezultat tega so identitetne regije – območja, kjer prebivalce povezuje občutek iste regionalne pripadnosti. V Sloveniji so identitetne regije zelo podobne gravitacijskim območjem mest.

Literatura:

Paul Claval: Social Space and the nature of social geography.
Benno Werlen (2000): Sozialgeographie. UTB

Quelle: Lenntrop, B.: Paths in Space-Time Environments. A Time-Geographic Study of Movement Possibilities of Individuals. Lund: Gleerup 1976, 164; entnommen aus: Rose 1993, 21

Socialna skupina

Opredelevanje pojma

Socialna geografija se ukvarja s prostorskimi učinki človekovega delovanja oziroma socialnih odnosov, v katere vstopa človek ob svojem delovanju. Pri tem se pojavlja vprašanje, katere učinke človekovega delovanja imamo v mislih. Tiste v katerih nastopa kot posameznik, ali tiste, ki nastajajo ob delovanju množice ljudi, npr. znotraj prebivalcev neke regije ali mesta? V socialni geografiji sta se oblikovala dva odgovora:

- v nekaterih je izpostavljen posameznik. Takšno razumevanje je bolj pogosto v anglosaški geografiji in izhaja iz teorije behaviourizma. Posameznik in njegovo delovanje v prostoru je po tem mnenju osrednje socialne geografije, saj vsi socialni odnosi in vso človekovo delovanje tvorijo posamezniki. Socialne lastnosti posameznika so predmet interpretacije in hkrati cilj spoznavanja. Težava pri tem je, da je tak pristop vsebinsko omejen na pojave, ki zadevajo manjše skupine posameznikov, zaradi česar pogosto vidimo »drevesa, ne pa gozda«.

- v drugih večje skupine ljudi, med posameznikom in množico, kar imenujemo socialna skupina. Ta pristop je pogostejši v nemški geografiji, posebej münchenski socialno geografski šoli. Socialne skupine podobno delujejo v prostoru ali imajo podobne socialne značilnosti, zaradi česar so lahko sredstvo za spoznavanje delovanja družbe v prostoru. Vendar ob tem ni povsem jasno, ali lahko delovanje določene socialne skupine iz določenega okolja posplošimo na podobne socialne skupine v drugih okoljih.

Socialna skupina je skupina ljudi, posameznikov, ki jih povezujejo določene socialne značilnosti (lahko je ena sama), zaradi katerih so odnosi med člani skupine zelo tesni. Takšne socialne skupine določajo še dve značilnosti:

- socialne skupine ne določa toliko število članov, temveč vrsta socialnih odnosov, interakcije med njimi.
- člane socialne skupine povezuje občutek povezanosti oziroma pripadnosti, zaradi katerega je možno ločevati med »našimi« in »zunanji«. Pogosti so stiki osebni (»face-to-face contacts«), ni pa nujno.

Social groups are collectivities of individuals who interact and form social relationships (Abercrombie 1984; Penguin Dictionary of Sociology :97)

Vsebinsko socialne skupine sta opredelila tudi Jones in Eyles. Pravita, da predmet spoznavanja ni prostor, temveč odnosi med ljudmi in njihove prostorske posledice (implikacije). Razlikovala sta med primarnimi in sekundarnimi socialnimi skupinami. Primarne so tiste, kjer so člani skupine v osebnih, tesnih, čustvenih odnosih (npr. družina, sosedstvo, prijateljske družčine). Sekundarne skupine so tiste, kje so odnosi bolj formalizirani, niso osebni in čustveni, temveč funkcionalni, racionalni, ciljno naravnani (npr. kolektiv, interesna združenja).

Posebej sta izpostavila pomen in vsebinsko skupnosti, ki je ena od oblik socialnih skupin. Jones in Eyles sta kot ključne značilnosti skupnosti - socialne skupine, opredelila: območje (kjer skupina živi ali deluje), povezanost in socialni odnosi (interakcije). Skupnost bi naj bila majhna, socialno pregledna in obvladljiva skupina posameznikov, v kateri vsak član pozna svojo socialno vlogo. Tako pojmovana skupnost ustreza pojmu *Gemeinschaft* (Ferdinand Tönnies), ki se nanaša na skupino med seboj tesno povezanih ljudi (kakršna je bila npr. vaška skupnost). Danes je tovrstnih skupnosti manj, saj so se močno spremenile v procesu individualizacije.

Pogosta je definicija ki pravi, da je socialna skupina množica posameznikov, ki jih povezujejo podobne socialne in demografske lastnosti (poudarek je na socialnih lastnostih, ne na delovanju v prostoru!). Takšne so npr. skupine seniorjev, študentov, brezposelnih, žensk, protestantov. V teh skupinah ni tesnih socialnih odnosov ali občutka pripadnosti, vendar zaradi ključne značilnosti podobno delujejo v prostoru ali imajo podoben družbeni položaj. Podobne so t.i. statusne skupine, ki jih povezuje podoben socialni položaj ali življenjski stil. Primer: višji, srednji in nižji socialni sloj prebivalcev. Socialne skupine na podlagi življenjskega stila je opredelil F. Bourdieu, in sicer na podlagi treh skupin dejavnikov:

- Materialni kapital, kamor uvrščamo pripadnost določenemu socialnemu sloju, kaže pa se v višini sredstev ne le za življenjski minimum, temveč za dobrine, ki so predmet socialnega razlikovanja.
- Socialni kapital; ta se nanaša na stopnjo izobrazbe ter na položaj posameznika v skupnosti. Socialni kapital je pomemben skupaj s kulturnim kapitalom - izobraževanje namreč razumemo kot proces osebne rasti, kar je lahko pogoj za drugačno razumevanje življenja oziroma

način delovanja posameznika. Z višjo stopnjo izobrazbe je praviloma povezan tudi boljši materialni položaj.

- Kulturni kapital, ki pomeni odnos do sveta in način ravnanja, estetski čut, vrednote ter razgledanost, kar vse se odraža v kulturni in ekološki osveščenosti posameznika. Estetski čut daje, po mnenju sociologov, občutek varnosti, distanciranosti od realnega sveta, je element samouresničevanja in samozavedanja. Kot produkt določene socialne skupine povezuje pripadnike istega socialnega sloja, hkrati pa ločuje od drugih, ki takšnega estetskega čuta nimajo (Bourdieu 1982 :104).

Nekoliko drugače so socialne skupine pojmovane v klasični, družbeni geografiji. Hans Bobek jih je razumel kot skupnosti, ki živijo na določenem območju (delu zemeljskega površja), podobno delujejo v prostoru in imajo podobne življenjske navade. Takšno razumevanje korenini v »načinu življenja« (genre de vie, Vidal de la Blache) in je značilno za agrarne skupnosti. Izhaja iz predpostavke, da je človek s fizičnim okoljem tesno povezan, da se med okoljem in človekom ustvari simbioza, ki se odlikava tudi v strukturi pokrajine. Socialne skupine so tako izraz prilagoditve človeka naravnim razmeram. Ker je tipov naravnega okolja veliko, je tudi socialnih skupin oziroma družbenih skupin s posebnim načinom življenja veliko. (v regionalni geografiji je to podlaga za geografske, kompleksne regije, ki jih določajo naravne razmere in podobne družbene, socialne razmere). Socialne skupine so tako skupine s podobnim načinom življenja in delovanja. (Bobek, 1948) Tako pojmovane socialne skupine so izrazito statične, v njih se ne odlikavajo gospodarske in socialne spremembe in raznolikost socialnih in gospodarskih vlog, ki jih imajo posamezniki.

Kot odgovor na to se je pojavil koncept socialne skupine, ki temelji na delovanju, to je načinu in kraju zadovoljevanja človekovih potreb (poudarek je na podobnem delovanju v prostoru, ne na socialnih lastnostih!). Izhodišče tega je domneva, da številni posamezniki na podoben način in v podobnih krajih zadovoljujejo svoje potrebe (se oskrbujejo v podobnih trgovinah, so podobno mobilni). Osnova je prostorskost, ne pa socialna lastnost posameznikov. Socialna skupina je množica posameznikov, ki na podoben način delujejo v prostoru; bistveno je delovanje – načini in kraji zadovoljevanja človekovih potreb. Ta koncept se zdi zelo verjeten, vendar ga je težko empirično podkrepiti. Varianta tega je socialna skupina, ki jo definira podoben akcijski prostor – skupina torej, ki ob zadovoljevanju svojih potreb podobno deluje v prostoru – obiskuje podobne trgovine, prepotuje podobne razdalje. Tudi v tem primeru se je izkazalo, da so takšne socialne skupine tako heterogene, da med njimi ni drugih skupnih značilnosti, kot tiste, ki se manifestirajo v podobnih krajih oskrbe, rekreacije. Takšnih skupin ni mogoče opredeliti kot »interesno« skupino. (morda je v tem razlog, da prostor ni integrativni dejavnik?)

Po izkušnjah in spoznanjih socialne geografije, imajo posamezniki glede na njihov kraj bivanja, socialni položaj in način življenja, podobne preference, kar pomeni, da podobno delujejo v prostoru oziroma, da imajo podoben **akcijski prostor**. Opredelitev akcijskega prostora je posledica specifičnega delovanja skupine (uporabljajo specifične dejavnosti) in prostorske razmestitve dejavnosti, kjer skupina deluje. Posledica tega je specifičen prostorski vzorec (akcijski prostor) vsake socialne skupine. Socialne skupine v tem primeru ne smejo biti take, ki enako reagirajo v prostoru, saj to privede do tavnoloških problemov; primerneje je pokazati raznolikost akcijskih prostorov.

Povzamemo lahko, da je socialna skupina socialno geografsko relevanten pojav, vendar je načinov za njeno opredelitev zelo veliko. Doslej se je tudi pokazalo, da so opredelitve bolj rezultat socialnih kazalnikov, ne pa prostorskih (skupine, ki bi podobno delovale v prostoru).

Kako opredelimo socialno skupino?

Na podlagi analize socialne sestave prebivalcev, pri čemer uporabljamo kvantitativne in kvalitativne podatke (npr. starost, izobrazba, kraj zadovoljevanja potreb). Izbor podatkov je odvisen od namena socialne analize in splošnih značilnosti obravnavane populacije. Socialna skupina je lahko (v metodološkem smislu) tip ali razred kar pomeni, da jo v prvem primeru določajo kvalitativne lastnosti in jih opredelimo v naprej, v drugem primeru pa kvantitativne lastnosti; opredelimo jih na podlagi distribucije posatkovnih vrednosti. Primer: socialna skupina kot razred: ženske, mladi, seniorji; Socialna skupina kot tip: dnevni migranti, grafitarji, emancipirani vaščani.

Katere lastnosti določajo socialno skupino?

- socialni elementi (izobrazba, socialni položaj, družinske razmere)
- demografski elementi (spol, starost, rasa)
- kulturni elementi (vera, način bivanja, življenjski stil, politično prepričanje)

- ekonomski elementi (status, zaslužek)
- prostorski elementi (podobno delovanje v prostoru, akcijski prostor, kraj bivanja)

Primeri

Boštjan Kerbler je v knjigi Dejavniki nasledstva na hribovskih kmetijah v Sloveniji obdelal socialno skupino **lastnikov hribovskih kmetij**, in sicer iz vidika nasledstva. Lastniki hribovskih kmetij so »statusna« socialna skupina, brez osebnih stikov, povezuje jih samo isti socialni položaj. Socialne značilnosti lastnikov so zelo raznolike in za uvrstitev v socialno skupino niso pomembne. Pomembne pa so glede odnosa do obravnavanega problema (v tem primeru nasledstva). Raznolika socialna sestava je (poleg gospodarskega in topografskega položaja kmetije), ključnega pomena za verjetnost nasledstva.

Avtor ugotavlja problematiko nasledstva skozi socialne (poleg drugih) značilnosti lastnikov kmetij. Najbolj se verjetnost nasleditve in nadaljnega kmetovanja poveča:

- če je gospodar zadovoljen s svojim poklicem, z delom in življenjem na kmetiji (*in pozitivne vrednote kmetovanja in dela prenaša na druge; percepcija socialnega prostora*)
- če se povečuje višina prihodkov, ki izhajajo iz kmetovanja (*če je gospodar ekonomsko uspešen, za kar je večja verjetnost, če ima ustrezno izobrazbo ali pozna delovanje gospodarskega sistema*)
- če so gospodarjevi potomci moškega spola (*tradicionalna vloga moškega v ruralni, patriarhalnih skupnostih*)
- če ima naslednik kmetijsko izobrazbo (*pomen izobrazbe*)

Najbolj se verjetnost nasledstva zmanjša:

- če je kmetija na perifernem, odmaknjenem območju
- če se zmanjšuje velikost kmetije
- če je naslednik zaposlen zunaj kmetije
- če ima naslednik visokošolsko izobrazbo

Čas predaje kmetije nasledniku se podaljša:

- z večanjem števila otrok moškega spola
- s povečevanjem velikosti kmetije in večanjem prihodkov od kmetovanja
- s poviševanjem starosti gospodarja

Zaključimo lahko, da so socialne značilnosti lastnikov kmetij pomemben dejavnik pri zagotavljanju nasledstva in da socialna skupina nikakor ni homogena.

Dnevni migranti so prav tako statusna socialna skupina, saj jih povezuje le lastnost, da dnevno odhajajo na delo zunaj kraja bivanja. Sicer pa se v socialnem pogledu ta socialna skupina zelo heterogena. Heterogena do te mere, da lahko znotraj nje prepoznamo več socialnih skupin:

- glede na izobrazbo in vrsto dela
- glede na način prevoza na delo
- glede na ekonomski status
- glede na dolžino potovanja oziroma oddaljenost kraja dela

Pelc je v raziskavi iz leta 1992 ugotavljal pomen dnevnih migrantov (socialne skupine) za transformacijo podeželja iz ruralne v urbano-industrijsko družbo ter za gospodarske in socialne razmere v občini Domžale. Pri tem je ugotovil, da je bila v naseljih, kjer je bilo leta 1991 več dnevnih migrantov, intenzivnost stanovanjske gradnje večja, delež kmečkih in delavsko kmečkih gospodinjstev pa manjši. To govori o gospodarskem pomenu te socialne skupine, ki ji lahko pripišemo pomen generatorja gospodarskih in socialnih odnosov v obdobju urbanizacije podeželja.

Zanimive so ugotovitve o dolžini potovanja oziroma o oddaljenosti kraja zaposlitve. Ta se je v obdobju 1981 – 1991 skrajšala, povprečna dolžina potovanja se je iz 16,7 km skrajšala na 11,4 km, kar je posledica urbanizacije podeželja in ustanavljanja novih proizvodnih obratov zunaj urbanih središč. Starostna sestava dnevnih migrantov je pokazala, da je leta 1991 prevladovala starostna kategorija 30 – 50 let, sledila je kategorija 20 – 30 let, najmanj je bilo dnevnih migrantov starejših od 50 let.

(Pelc Stanko: *Občina Domžale – primer spreminjanja obmestne pokrajine v okolici Ljubljane. Geographica Slovenica 25, Ljubljana 1993*)

Stanovalci stanovanjske soseske v suburbanem naselju so t.i. primarna socialna skupina. Povezuje jih ne le kraj bivanja, temveč tesni sosedski odnosi. Dotična stanovanjska soseska je bila zgrajena na

organiziran način, vendar so stranovalci objekte končali sami oziroma z medsosedsko pomočjo. Zato so se vanjo vselili skoraj istočasno, s krajšimi odstopanji. Vsled tega so se med večino vzpostavili tesni sosedski odnosi. Medsebojna povezanost se kaže v:

- močnem občutku krajevnosti pripadnosti
- skupnem urejanju (pol)javnih zadev (ekološki otok, razsvetljava)
- skupnih dejavnostih (čiščenje, urejanje soseske, skupne zabave)
- prijateljskih vezeh med stanovalci

V socialnem pogledu gre za mlade družine (30 do 40 let) z enim ali dvema otrokoma, nekaj gospodinjev je medgeneracijskih. Stanovalci imajo podoben ekonomsko socialni položaj, ne pa tudi podobno izobrazbo. Živijo podoben življenjski stil, pretežno družinsko naravnani.

Ženske na podeželju so posebna socialna skupina statusnega značaja. Posebnost te socialne skupine so predvsem prostočasovne dejavnosti, v katerih predjačijo dela, ki so koristna za celo skupnost. Ženske so močno vpete v delovanje kulturno umetniških društev, v organizacijo in izvedbo prireditev, cerkvenih praznikov, ljudskih običajev. Na primeru naselja Ponikva: ženske iz kmečkih gospodinjev se intenzivneje vključujejo v javno življenje, kakor ostale; ženske srednjih let so aktivnejše v javnem življenju, starejše ženske bolj osrečuje in zadovoljuje pomoč pri verskih obredih in cerkvenih opravilih.

(Renate Buchenauer: Podeželsko naselje kot družbeno in kulturno stičišče prihodnosti. V: Alois Glüch, Holger Magel: Podeželje – vrt prihodnosti. Glavarjeva družba. Komenda 1993

Angelca Rus, Mara Rupena – Osolnik: Vloga žensk v razvoju vasi in podeželja. V: Ana Barbič: Prihodnost slovenskega podeželja. Novo Mesto, 1991)

Druge socialne skupine na podeželju:

- kmetje, polkmetje, nekmetje
- staroselci, priseljenci
- emancipirani vaščani, indiferentni vaščani, angažirani vaščani

GRAFITI V MESTU MARIBOR

Uroš Murko

1. Uvod

Writerji - grafitarji spreminjajo utrip in podobe ulic. Svojo prisotnost oziroma vključenost v urbano družbo izražajo z ustvarjanjem grafitov, vendar nimajo zagotovila, da bodo rezultati njihovega dela in izražanja tam ostali. Grafitarji pri ustvarjanju pogosto naletijo na številne ovire, preden dosežejo želeni cilj. Ustvarjanje grafitov ponavadi poteka v nočnih urah ob zmanjšani svetlobi, v tišini, skratka takrat, ko se počutijo varne predvsem pred jeznimi lastniki nepremičnin in organi pregona. Gre za marginalno družbeno skupino, katere početje je nelegalno in zato preganano. Vendar moramo poudariti, da v večini primerov cilj grafitarjev ni uničevanje urbanega prostora, temveč komuniciranje z njim. Grafiti predstavljajo nekomercialno oglaševanje in promoviranje avtorja oziroma vsebine, ki jo ta želi sporočiti. Gre za protitež tako imenovanemu tržnemu oglaševanju, ki z denarjem in vplivom oglašuje ter prav tako ustvarja podobo urbanega okolja in nanj vpliva. To tržno oglaševanje pa je za razliko od grafitov legalno. Tisto, kar nam sporočajo grafitarji, je velikokrat podoba razmer v kakršnih živijo – lahko je njihova kritika družbe, lahko je zrcalo odnosov ali odsev stanja in občutenja posameznika. Grafiti so poseben element urbanega okolja. Da se pojavljajo na določenih krajih, ne pa na celotnem območju mesta, pomeni obliko diferenciranosti urbanega prostora. Hkrati so odraz socialne heterogenosti prebivalcev mesta. Grafitarji so ena od socialnih skupin, ki svoj socialni prostor označuje z najrazličnejšimi slikovnimi in besednimi sporočili, s katerimi želi doseči odziv pri ostalih prebivalcih mesta.

Fotografija 1 (levo): Poslikava tipa wild style; avtor: Uroš Murko, marec 2007

Fotografija 2 (desno): Besedni grafit; avtor: Uroš Murko, marec 2007

Pojavnost grafitov v mestih je slabo proučena, še posebej iz prostorskega vidika. Večje raziskovalne pozornosti je pojav deležen v sociologiji (zbornik Veselo na belo, 2008), komunikacijskih znanostih, estetiki (Manco 2002) in likovni umetnosti (Reinecke 2007). V prispevku želimo vsaj deloma zapolniti to vrzel in prikazati grafito kot element prostorske diferenciacije mesta Maribor ter grafitarje kot akterje in pripadnike posebne socialne skupine. V ozadju zastavljene vsebine je spoznavanje diferenciranosti mestnega prostora ter spoznavanje posebne socialne skupine prebivalcev mesta in njihovega socialnega prostora. Pojasnimo naj, da smo med grafitarje uvrstili vse, ki svoja sporočila zapisujejo ali rišejo na pročelja objektov, ne glede na sporočilno vrednost njihovega izdelka. Razlog za to je preprost: želeli smo pridobiti celovit vpogled v razmestitev in pojavnost grafitov, ki bi ob kakršnihkoli omejitvah bila okrnjena. V nadaljevanju pa smo skušali opredeliti tudi njihovo sporočilno vrednost.

2. Grafiti kot urbanogeografska tema

Pri grafitih gre v prvi vrsti za likovni element, ki sodi v področje urbane fiziognomije, vendar jih zaradi socialnega naboja običajno obravnavamo v sklopu socialnih razmerij (Holloway, Hubbard 2001, str. 97). Iz urbano geografskega vidika so grafiti relevanten pojav, ker so odraz delovanja določene socialne skupine prebivalcev in ker so hkrati element diferenciacije urbanega prostora. Grafitarji namreč ne delujejo na celotnem območju mesta, temveč na izbranih krajih. Območja, kjer se grafiti pojavljajo, so del socialnega prostora grafitarjev, ta pa je odraz vrednot in življenjskega stila pripadnikov te socialne skupine. Razmestitev grafitov tako govori o grafitarjih in njihovem socialnem prostoru ter o ustroju mesta, kot ga ti zaznavajo. Kajti, kot pravi Massey, prostorske strukture so hkrati socialne strukture (Massey 1998, str. 50). Takšen pristop je povsem v duhu nove smeri v socialni geografiji, ki se osredotoča na učinke človekove dejavnosti v prostoru in na akterje, generatorje teh učinkov (Werlen 1993, str. 143). Pri obravnavi grafitov se omejujemo na naslednje vsebine:

- Razmestitev in gostota grafitov. Oboje je znak akcijskega – socialnega prostora grafitarjev, gostota grafitov pa govori o intenzivnosti in frekventnosti njihovega socialnega prostora. Iz obojega lahko dobimo vpogled v ustroj socialnega prostora, saj so nekateri deli mesta za delovanje grafitarjev privlačnejši od drugih.
- Socialni prostor grafitarjev lahko presojamo tudi glede na sporočilo grafitov; koncentracija grafitov z nacionalistično vsebino je zagotovo znak drugačne vrste socialnega prostora kot jo ponazarja socialni prostor kjer je več grafitov z ljubezensko vsebino. Očitno socialna skupina grafitarjev ni homogena, posledica česar je tudi diferenciacija njihovega socialnega prostora.
- Likovni stil grafitov je, podobno kot velja za sporočilo, element, ki kaže razširjenost socialnega prostora posameznih skupin grafitarjev. Tako je na vlakih največ grafitov, ki jih uvrščamo v tako imenovani bubble stil, ne pa besednih grafitov; ti so pogostejši na lokacijah v bližini izobraževalnih ustanov. Očitno je, da posamezne skupine grafitarjev delujejo na določenih krajih, kar govori o heterogenosti socialne skupine ter o diferenciaciji socialnega prostora grafitarjev.

Fotografija 3 (levo): Poslikava tipa antistil; avtor: Uroš Murko, april 2007

Fotografija 4 (desno): Poslikava tipa antistil; avtor: Uroš Murko, junij 2007

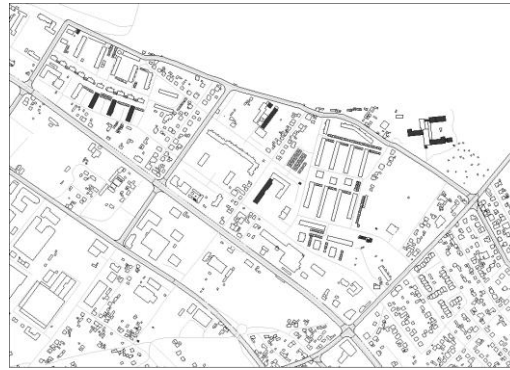
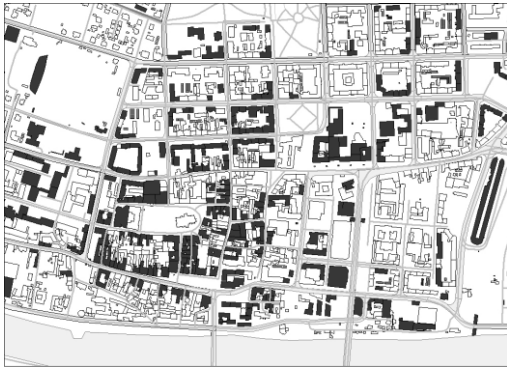
Obravnavali smo strnjeno pozidano območje mesta Maribor. Podatke o razmestitvi grafitov smo pridobili s kartiranjem. Najprej smo pripravili popis grafitov na obravnavanem območju in ga kartografsko upodobili (stanje marec – oktober 2007) v nadaljevanju smo grafite po izbranih kazalcih razdelili v skupine s podobnimi značilnostmi ter skušali pojasniti različno gostoto ter pojavnost posameznih vrst grafitov v določenih območjih. Ob tem je potrebno pojasniti, da je na obravnavano tematiko potrebno gledati z nekoliko drugačnega zornega kota kot je običajen v, na pretežno numeričnih podatkih podprti geografiji. Grafitov ni mogoče prešteti ali jih numerično obdelati (med drugim tudi zato, ker jih sproti odstranjujejo in ker sproti nastajajo novi). Pomembneje je prepoznati posebnosti lokacije, kjer se pojavljajo, njihovo sporočilnost v povezavi z lokacijo ter akterje, ki jih ustvarjajo. Zato pri obravnavi grafitov prevladujejo kvalitativne ocene nad kvantitativnimi podatki. Za spoznavanje socialnega profila grafitarjev smo uporabili metodo intervjuja.

3. Grafiti v Mariboru

3.1 Razmestitev in gostota grafitov

Ugotovili smo, da sta razmestitev in gostota grafitov povezani s kraji, kjer se zadržuje oziroma giblje množica ljudi, ki jih grafiti nagovarjajo. Iz kartografskega prikaza razmestitve je razvidno, da je grafitov največ v trgovskih ulicah v ožjem središču mesta, v nekaterih soseskah stanovanjskih blokov, kjer je gostota prebivalcev večja, v okolici izobraževalnih ustanov in na objektih prometne infrastrukture. Ta podatek je potrebno upoštevati z določenim zadržkom, saj iz nekaterih objektov, npr. na nakupovalnih središčih, grafite sproti odstranjujejo. Zato je mogoče, da se med objekti z veliko grafitov pojavljajo še kateri. Večja koncentracija grafitov je v ulicah, pasažah in prehodih, kjer se zadržuje ali jih prečka veliko število ljudi. Tako je veliko grafitov in stenskih poslikav v okolici avtobusne in železniške postaje, na objektih ob ulicah, ki vodijo proti mestnemu središču, v ulici, ki povezuje središče mesta z znanim mladinskim zabaviščem. Na vseh teh območjih se grafiti nahajajo skoraj izključno na vizualno izpostavljenih mestih, npr. na pročeljih stavb, na vogalih stavb, pa tudi na težko dostopnih delih stavb (pod napuščem strehe, nad nadstreškom vhoda v hišo). Vidnost sporočila je očitno zelo pomemben vidik umestitve grafita. Posredi je potreba po sporočanju idej in komuniciranju z okolico, pri oblikovno in sporočilno manj izdelanih grafitih pa je najbrž posredi potreba po vzbujanju pozornosti. Veliko grafitov se pojavlja tudi na lokacijah, ki smo jih poimenovali »skrite«. Gre za odmaknjena mesta v industrijskih območjih, ob objektih prometne infrastrukture (npr. pod mostovi), na samotnih koticah v stanovanjskih soseskah. Po pričevanju grafitarjev, grafiti na teh lokacijah nastajajo kot vaja za resnejše delo ali pa so izraz posebne subkulture (npr. skupin narkomanov), ki se zadržujejo na takšnih odmaknjenih in skritih mestih. Skoraj brez grafitov so območja kjer prevladujejo enodružinske stanovanjske hiše ter večji del industrijskih območij.

Karta 1 in 2: Razmestitev grafitov v ožjem središču mesta in v stanovanjski soseski v marcu 2007. Razlika v številu grafitov je očitna.

3.2 Sporočilnost grafitov

Sporočilnost smo obravnavali po dveh skupinah grafitov, tako pri besedilnih grafitih, kot pri poslikavah: v prvo skupino smo uvrstili grafite z družbeno angažiranim sporočilom, ki želijo osveščati, provocirati, opozarjati mimoidoče (ne glede na to, kakšna je poanta sporočila; npr.: Naredim maturo, zadanem na lotu, se vpišem na faks). V to skupino sodijo tudi grafiti z ideološko in politično vsebino. V drugo skupino sodijo grafiti, katerih sporočilnost se nanaša na preproste izjave o pripadnosti športnemu klubu, ljubljeni osebi, določeni socialni podskupini. V tej skupini so tudi izjave z domoljubno in nacionalistično vsebino (npr. »Maribor, za vedno bom tvoj«, »Viole for ever«). Čeprav gre za tako kompleksno problematiko, da je ni mogoče povsem spoznati, smo razbrali nekaj značilnosti:

a) Prevladujejo grafiti iz druge skupine, tisti družbeno neangažirani. To razumemo kot svojevrsten paradoks – grafit je nastal kot oblika anonimnega protesta, izrodil pa se je v skoraj banalno pisanje po zidovih.

b) Med družbeno angažiranimi grafiti so najpogostejši takšni, ki kritizirajo kapitalizem, promovirajo ali kritizirajo politične stranke ter policijo. Pogosti so grafiti z nacionalistično vsebino, pa tudi taki, ki izražajo nestrpnost do drugih socialnih skupin. Grafiti, ki obravnavajo ideologije in politiko večinoma kritično nagovarjajo obstoječi družbeni sistem. Spoznali smo, da so sporočila grafitov pogosto vsebinsko nasprotujoča, kar pomeni, da so tudi grafitarji nazorsko heterogena socialna skupina, kjer posamezne skupine promovirajo različne ideje, vrednote in politike ter si tako nasprotujejo, med seboj tekmujejo v prisvajanju prostora ter promoviranju svojih stališč. V političnem smislu lahko prepoznamo grafite, ki pripadajo ekstremno desnemu kot tudi ekstremno levemu političnemu krilu.

c) V okolici izobraževalnih ustanov, predvsem osnovnih šol, se pojavlja največ preprostih besedilnih grafitov z ljubezensko vsebino, imen oseb ter preprostih risb.

d) V okolici športnih objektov je nadpovprečno število grafitov z nacionalistično oziroma politično vsebino.

e) V okolici srednjih šol je največ legalnih poslikav, ki so večinoma nastale s privolitvijo vodstva šole. Očitno je bolje nameniti grafitom »določen prostor« in s tem omejiti pisanje/risanje kjerkoli.

f) V mestnem središču je več oblikovno in sporočilno izdelanih grafitov, nekatere poslikave bi lahko uvrstili tudi v kategorijo »street art« (ulične umetnosti), saj so ne le izpovedne, marveč tudi dekorativne. V mestnem središču je več grafitov z družbeno angažiranim sporočilom.

3.3 Likovni stil grafitov.

Likovni stil grafitov se je pokazal kot prostorsko manj relevantna značilnost, čeprav iz razmestitve in pogostosti posameznega stila lahko sklepamo na diferenciacijo socialnega prostora po podskupinah grafitarjev. Iz analize razmestitve grafitov po likovnih stilih smo ugotovili, da prevladujejo besedni grafiti, ki se pojavljajo skoraj v vseh delih mesta, poslikav je precej manj. Med poslikavami je največ bubble stila (to je tip zaobljenih, okroglin polnih likov in črk, podobnih mehurčkom; izhaja iz tako imenovane hip-hop kulture) in antistila (to je stil, pri katerem se namerno ne upošteva že uveljavljenih konvencij drugih stilov, kot so enakomerna porazdelitev barv in tanke črte). V manjši meri se pojavljajo grafiti tipa wild style (to so grafiti z ostrimi, rezkimi liki živih barv, pogosto zelo abstrahirani) ter šablonski grafiti (to je stil risanja/slikanja grafitov z v naprej pripravljenim modelom-negativom risbe, ki jo grafitar odtisne na podlago). Seveda lahko o likovnem stilu grafitov govorimo samo v redkih primerih, tistih, ki so delo »pravih« grafitarjev. Velike večine grafitov pa ni mogoče klasificirati po stilu, saj so proizvod »ljubiteljev« te vrste umetnosti.

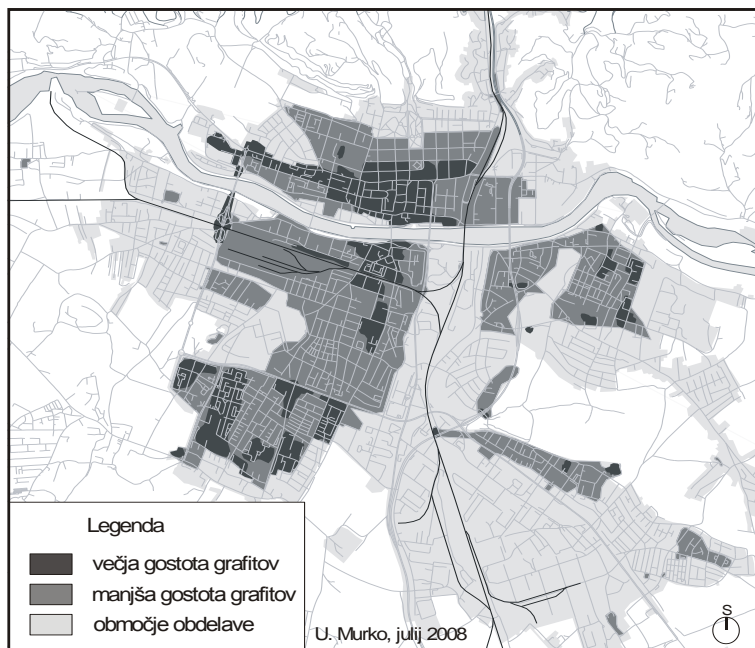
Nobeden izmed stilov ne prevladuje v določenem območju, temveč se likovni stili prostorsko prepletajo. Izjema so železniške kompozicije, ki so poslikane v bubble stilu. Takšne razmere so zagotovo posledica manj številne populacije grafitarjev v mestu. Poudariti pa velja, da se zahtevnejši stili pojavljajo na lokacijah, kjer lahko ustvarjalci delujejo v miru, brez strahu pred organi pregona, medtem, ko se manj zahtevni stili, za katere je potrebno manj časa za izdelavo, pojavljajo na javnih krajih. V tem smislu je zelo očitna razlika med območjem mladinskega centra Pekarna, ki je nekak »grafitarski raj« in grafiti v mestnem središču.

4. Socialni prostor grafitarjev

Socialni prostor je območje delovanja posameznika ali socialne skupine. V njem obstajajo sledi delovanja, hkrati pa obsega lastnosti, ki ustrezajo vrednotam, potrebam in namenu delovanja socialne skupine. Pravimo, da je socialni prostor produkt socialnih razmerij (Drozg 2008). Socialni prostor grafitarjev obsega kraje, kjer delujejo, pa tudi kraje, kjer se oskrbujejo z materialom, kraje zbiranja in zabave. Vsega v prispevku nismo obdelali, omejili smo se le na najbolj izpostavljen segment socialnega prostora grafitarjev, to je območje dela. Socialni prostor grafitarjev obsega:

1. Skrita, odmaknjena območja. V tem prostoru delujeta predvsem dve podskupini: prva so grafitarji, ki tod vadijo in se pripravljajo na prikaz resnejših izdelkov. Drugo podskupino sestavljajo posamezniki, katerih delovanje družbeno ni sprejemljivo in se zato umikajo na manj frekventne kraje (npr. preprodajalci drog, narkomani). To so skriti kotički v zapuščenih industrijskih predelih, v bližini infrastrukturnih objektov (mostovi, železnica, podhodi), odmaknjeni, ki jih ni mogoče povsem opredeliti.
2. Območja večje frekvence/gostote ljudi, socialno »živa« območja. Gre za kraje, kjer je pričakovani učinek grafita največji. Po eni strani ker se tod zadržuje največ ljudi, po drugi strani pa zato, ker prostor najbolj ustreza vsebini sporočila (npr. grafiti, ki opozarjajo na pretirano potrošništvo so bili umeščeni na ali v bližino trgovskih centrov). Pri tem ločimo dva tipa:
 - frekventna in vizualno izpostavljena območja v središču mesta, v okolici izobraževalnih ustanov, športnih igrišč in v blokovnih stanovanjskih soseskah. Na levem bregu socialni prostor grafitarjev obsega srednjeveški del mesta, kjer so grafiti vizualno najbolj izpostavljeni zaradi velike frekventnosti kupcev in obiskovalcev. Temu socialnemu prostoru pripada še okolica izobraževalnih ustanov, območje ob Gosposvetski cesti in Smetanovi ulici, kjer se zadržuje veliko mladih, okolica tržnice, Lent, okolica avtobusne in železniške postaje. Na desnem bregu je socialni prostor grafitarjev najbolj izrazit v stanovanjskih soseskah blokov na Taboru, v okolici izobraževalnih ustanov in na posameznih objektih prometne infrastrukture. Najbolj intenziven socialni prostor grafitarjev je okolica Trga revolucije ter okolica železniških postaj Tezno, Studenci in ob Sokolski ulici. Zadnji območji sta vizualno manj izpostavljeni in manj frekventni, zato bi ju lahko uvrstili tudi med tako imenovana skrita območja. Zanimivi sta predvsem zaradi velikih površin in odmaknjenosti lokacije. Poleg tega socialni prostor obsega okolico stanovanjskih blokov in izobraževalnih ustanov na Taboru, Pobrežju in Teznem, še posebej športne objekte. Med njimi je potrebno izpostaviti skate park pri osnovni šoli Tabor II.
 - kraji zbiranja pripadnikov grafitarjev in sovrstnikov. Takšna je Pekarna, center mladinske kulture, kjer je zbirališče alternativnih gibanj mladih. Tod lahko grafitarji v miru ustvarjajo svoje najbolj dovršene izdelke.

Karta 3: Območja grafitov v mestu Maribor

5. Socialni profil grafitarjev

Socialni profil akterjev je za sodobno socialno geografijo enako pomemben kot so pomembni učinki njihovega delovanja. Socialni profil služi kot vir spoznavanja socialnega prostora in delovanja socialne skupine (Dangschat, Frey 2005, str. 156). Glede na heterogenost grafitov in krajev kjer se pojavljajo, lahko sklepamo, da socialna skupina grafitarjev ni enovita. Znotraj nje se pojavlja več podskupin, ki se med seboj razlikujejo po načinu likovnega izražanja (npr. pripadniki bubble styla, wild styla), predvsem pa je potrebno razlikovati med grafitarji, ki to dejavnost razumejo kot obliko družbene angažiranosti, osveščanja, »odpiranja oči« širokim množicam in tistimi, katerih grafitarsko izražanje je bolj naključno, impulzivno, manj domišljeno. V mislih imamo grafitarje, ki se omejujejo na izpovedovanje ljubezenskih čustev, pripadnost športnim klubom, raznim popularnim geslom (npr. »make love not war«). Zagotovo obstaja razlika med grafitarjem, katerega izdelki so družbeno angažirani in grafitarjem, ki je želel mimoidočim razodeti ljubezenska čustva do izvoljene deklice. Prvi o načinu umestitve grafita razmišlja in ga snuje dalj časa, drugi deluje veliko bolj intuitivno in naključno. V nadaljevanju prikazujemo socialni profil grafitarjev, ki v grafitih vidijo več od spontanega pisanja po zidovih.

Številni grafitarji živijo „dvojno“ življenje. Tisto podnevi, ko je njihova socialna vloga zlita z družbenimi normami in konformnostjo ter tisto ponoči, ko je njihova vloga velikokrat v nasprotju z normami in konformnostjo. Ustvarjanje grafitov tako najpogosteje poteka v nočnih urah. Svojo identiteto običajno skrivajo, zato je težko, skoraj nemogoče oceniti, kako številna je ta socialna (pod)skupina.

Iz razgovorov s petimi grafitarji smo ugotovili, da je ta podskupina socialno dokaj homogena. Intervjuvanci so stari med 20 in 25 let, imajo srednješolsko izobrazbo, pripadajo srednjemu in nižjemu socialnemu sloju. Večina jih ima srednješolsko izobrazbo. Deklarirajo se kot nekonformna družbena skupina, ki želi razmišljati s svojo glavo, izpostaviti svoje misli in občutke in se ne podrejata prevladujočemu oziroma uradnim stališčem. Razlog za njihovo delovanje je največkrat težnja po izpovedovanju, nekonformizmu, protest, izražanje osebnih stališč in vrednot. V grafitih vidijo možnost izpovedati se in hkrati opozarjati na drugačno stališče od prevladujočega. Skozi grafite kažejo svoje vrednote in odnos do življenja. Večina se je sprva ljubiteljsko posvečala likovnem ustvarjanju, kasneje pa so pričeli težiti k iskanju osebnega stila in likovnega izraza, ki mora biti vpadljiv, stiliziran in težko ponovljiv. Likovna forma grafita je zanje skoraj tako pomembna kot sporočilo. Zato sama ideja sporočila še ni dovolj, biti mora tudi ustrezno oblikovana in predstavljena. K ustrezni predstavitvi sodi tudi primerna lokacija. V tem smislu grafiti lahko bogatijo urbani ambient. Kraje za delo večinoma izbirajo po premisleku – samo prazna stena pogosto ni dovolj, biti mora še dobro vidna (zato je poslikava vlakovnih kompozicij pravi grafitarski izziv) ali pa se mora »ujeti« s sporočilom grafita. Večina se s risanjem grafitov ne ukvarja sistematično. Med enim in drugim grafitom lahko mine več tednov, ko prežijo na idejo ali razmišljajo o načinu, kako in kje jo predstaviti. Večina vprašanih si ne

predstavlja, da bi se z risanjem grafitov ukvarjali celo življenje. Iz tega lahko sklepamo, da je »biti grafitar« nekaj prehodnega in minljivega.

Grafitarji pogosto delujejo v manjših skupinah. V mislih imamo grafitarske akcije in »bombardiranja« sten. Ta potekajo v nočnih urah. Tako skupina med prečkanjem nekega območja sproti, skorajda med hojo, umešča grafite; ustavi se le v toliko, da umesti svoj izdelek, nato nadaljuje pot. Ne zadržuje dlje časa na enem mestu, ker to povečuje možnost, da jih nekdo zaloti pri delu.

Zaključek

Grafiti so element urbanega okolja, lahko ga bogatijo z duhovitimi sporočili, lahko ga tudi vizualno onesnažujejo. V prispevku smo pokazali, da je socialni prostor grafitarjev, s tem pojmom razumemo območje, v katerem ti delujejo, razmeroma velik. Obsega približno polovico pozidanega območja mesta. Največ grafitov je v ožjem središču mesta, v okolici izobraževalnih ustanov in rekreacijskih območij ter v blokovskih stanovanjskih soseskah. Slednje lahko razumemo kot območja, ki jih grafitarji najbolj cenijo za predstavitev svojih izdelkov. V vseh primerih gre za območja, kjer se zadržuje veliko ljudi (mestno središče), kjer je veliko sovrstnikov, ki so potencialni naslovniki sporočil (okolica šol in rekreacijskih območij) ter območja, kjer, predpostavljamo, avtorji poslikav živijo. Nadaljnje diferenciacije mestnega prostora ni bilo mogoče prepričljivo potrditi. Očitno »grafitarska scena« ni toliko razvita, mesto samo pa ne tako veliko, da bi posamezne skupine grafitarjev delovale vsaka na svojem območju. Tudi diferenciacija socialnega prostora glede na likovni stil grafitarjev ni prav izrazita. Še najbolj prepričljiva je ugotovitev, da so oblikovno in sporočilno najbolj dovršeni grafiti na krajih, kjer grafitarji v miru ustvarjajo svoje izdelke; tak kraj je Center alternativne kulture Pekarna. Grafitarji so heterogena socialna skupina. Heterogenost se, ne nazadnje, kaže v različnih vrstah grafitov, ki smo jih prepoznali. Najosnovnejša delitev grafitarjev je na skupino, ki v svoje izdelke skuša vnesti družbeno kritično sporočilo in skupina, katerih izdelki nimajo prave sporočilne vrednosti. Grafiti druge skupine so številčnejši in morda je prav to enen od razlogov, zakaj grafitarji in grafiti vzbujajo tako protislovna stališča v javnosti.

Literatura

- Dangschat, J., Frey, O. 2005: Stadt- und Regionalsoziologie. V: Kessler, F., Reutlinger, C., Maurer, S., Frey, O. (Hrsg.): Handbuch Sozialraum. Wiesbaden.
- Drožg, V. 2008: Geografija naselij. Učno gradivo. Filozofska fakulteta, Maribor.
- Holloway, L., Hubbard, P. 2001: Pople and Space – the extraordinary geographies of everyday life. London.
- Massey, D., Allen, J., Cochrane, A. 1998: Rethinking the region. London.
- Manco, T. 2002: Stencil Graffiti, London.
- Reinecke, J. 2007: Street art. Berlin.
- Veselo na belo – Grafiti in street art. Časopis za kritiko znanosti. Štev. 231-232/2008, Ljubljana.
- Werlen, B. 1993: Society, Action and Space. London.

Segregacija

Eno izmed vsebinskih izhodišč socialne geografije je spoznanje o socialni neenakosti med ljudmi, socialna skupnost je bolj ali manj heterogena. To je posledica bioloških, kulturnih (npr. verskih) in ekonomskih dejavnikov.

Eden od vzrokov neenakosti je delitev dela. Delitev dela pomeni delitev funkcij (pristojnosti, zadolžitve), ob hkratnem sodelovanju med člani skupnosti; oboje je usmerjeno k skupnemu cilju (preživetju, zagotavljanju eksistence). Ker vsi ljudje nimamo sposobnosti za opravljanje vseh del, so dela različno vrednotena. Dela, ki zahtevajo posebne sposobnosti in znanja so plačana več in bolje, kakor dela, ki jih lahko opravlja veliko ljudi. Delitev dela je zato eden od virov socialne diferenciacije (neenakost ljudi). Po Durkheimovem mnenju, prostorska bližina (t.j. gostota poselitve) in velikost skupnosti najpomembneje določata obseg delitve dela. Šele ob določeni velikosti skupnosti in gostoti poselitve se vzpostavi potreba po delitvi dela. V nadaljevanju pa delitev dela povzroča večjo gostoto poselitve (oziroma števila delovnih mest). Zato je delitev dela najintenzivnejša v mestih oziroma v urbanih družbah.

Drugi izvor socialne heterogenosti (diferenciacije) je, po Marxu, v lastnini proizvodnih sredstev, po Dahrendorfu v neenaki razmestitvi redkih dobrin (npr. znanja, kapitala, nepremičnin), po Pearsons u v različnem vrednotenju (plačilu) posameznih položajev oziroma delovnih mest. V vseh primerih je neenakost posledica težnje po ohranjanju družbenih norm, ki so naravnane k delovanju gospodarskega sistema (povečevanje dohodka) in pridobljenih pravic iz lastnine materialnih sredstev (civilno pravni sistem temelji na neodtujljivosti lastnine in na pravicah, ki izhajajo iz nje). Socialna heterogenost, ki iz tega izhaja, pomeni socialne razlike med posamezniki, člani skupnosti.

Socialne razlike temeljijo tudi na družbenih vrednotah in predsodkih, zato so zelo inertne, trdno zakoreninjene v psihi ljudi in v družbenem sistemu. Lahko so ekonomske (nezaposleni, študenti, revni, samski), kulturne (etnične manjšine, begunci, fizično in psihično prizadeti) in pravne (ilegalni imigranti, kriminalci, pravice moških in žensk, prostitutke). Prehodi med posameznimi socialnimi statusi so odvisni od velikosti skupnosti, njene odprtosti in tolerantnosti, pa tudi od pravno zagotovljenih pravic posameznikov (t.i. človekove pravice). V nasprotnem primeru so posledice stigmatizacija posameznikov in socialnih skupin, marginalizacija, neenakopravnost, ekonomsko izkoriščanje, socialna izolacija in nezmožnost družbene integracije. Pri tem so posebej izpostavljeni pripadniki manjšine (znotraj večine) in pripadniki alternativnih gibanj.

Socialna diferenciacija povzroča prostorsko diferenciacijo. Vzrok temu je težnja (in potreba) po teritorialnem (in funkcionalnem) povezovanju članov istih socialnih skupin. Pripadniki iste veroizpovedi ali iste narodnosti se teritorialno (še pogosteje pa funkcionalno) povezujejo zaradi istega načina življenja, občutka povezanosti s skupnostjo in istih vrednot. Pripadniki istega socialnega sloja se teritorialno (in funkcionalno) povezujejo zaradi podobnega načina življenja, socialnega položaja in zaradi podobnega vrednotenja bivalnega okolja. Tako nastajajo soseske, v katerih živijo pripadniki narodnostnih manjšin, pripadniki srednjega socialnega sloja; tako nastajajo deli mesta, ki imajo pozitiven image, tako nastanejo trgovski in gostinski lokali, rekreacijska območja, katerih obiskovalci imajo podobne vrednote, življenjski stil, podoben materialni položaj, ipd.

Prostorski diferenciaciji pravimo tudi segregacija. Segregacija pomeni neenakomerno razmestitev (vzorec!) pojavov (dobrin) na nekem območju in neenakomerno dostopnost do pojavov (dobrin). V kolikor obstaja v skupnosti socialna neenakost med njenimi člani in neenakimi lastnostmi prostora (npr. neenaka dostopnost do pojavov v prostoru), je relevantno vprašanje, kakšna so **razmerja med socialno neenakostjo in lastnostmi prostora**. Pri odgovoru izhajamo iz domneve, da se socialne strukture v prostoru odslkavajo, da gre za določeno skladnost med socialnim in fizičnim. Segregacija je tako lastnost socialnega, kot fizičnega. Zato je lahko osrednja točka, redeča nit interpretacije socialnih in prostorskih struktur, kar pomeni prepoznati jih, pojasniti in predvideti posledice segregacije.

Pri segregaciji ločimo dva vidika:

1. pri prvem ugotavljamo prostorske posledice socialne diferenciacije,
2. pri drugem pa ugotavljamo neenakomerno razporeditev socialnih skupin po območju.

O segregaciji lahko govorimo samo v primeru, če je prostor heterogen (sestavljen iz različnih delov). Pri segregaciji pa ločimo prostorsko, ki temelji na razdalji, in časovno obliko, ki pomeni različno dostopnost (dosegljivost) dobrin oziroma dejavnosti za zadovoljevanje človekovih potreb.

Različne skupine ljudi v prostoru niso enakomerno razmeščene. Obstajajo območja, kjer pretežni del prebivalcev pripada določenemu socialnemu sloju ali določeni veroizpovedi ali je določene nacionalne pripadnosti. Neenako razmestitev socialnih skupin, boljše, koncentracijo pripadnikov določenih socialnih skupin na enem območju imenujemo socialna segregacija.

Socialna struktura mesta – **segregacija je odraz strukture moči v družbi.**

Segregacija pomeni koncentracijo posameznikov ali socialnih skupin na določenem območju.

Rezidualna segregacija je projekcija socialne neenakosti v prostoru, socialna razdalja se v tem primeru manifestira kot prostorska razdalja.

Segregacija se kaže na dva načina: lahko jo zaznamo glede na (socialni) prostor - obstajajo območja, kjer se od drugih razlikujejo glede na materialni položaj posameznikov ali gospodinjstev, starostno sestavo, nacionalno pripadnost, življenjski stil; ta območja so lahko je ekonomsko, demografsko ali kulturno pogojena. Segregacijo lahko opazujemo tudi glede na socioekonomske kazalce (prihodki, poklicna sestava, izobrazba), demografske (starost) ali kulturne (nacionalnost, veroizpoved). Danes so pomemben kazalec življenjski stili.

Prepoznane socialne razlike so zelo povezane z velikostjo območja ter s podrobnostjo kazalcev (problem merila). Če opazujemo stanovanjski blok, bo socialna heterogenost najbrž manjša, kot če opazujemo del mesta. Manjše ko je območje, podrobnejši so kazalci, večja je segregacija.

Pojav segregacije je potrebno vedno primerjati s koncentracijo.

Sama razmestitev socialnih pojavov še ni dovolj, ugotoviti je potrebno še potencialne socialne konflikte, položaj moči, reševanje konfliktov.

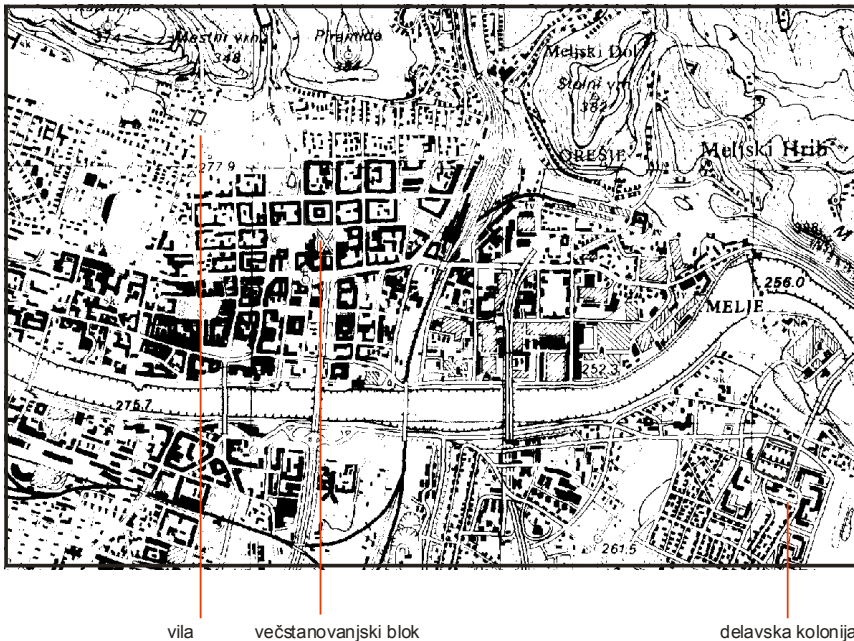
Segregacija je vedno obstajala, le značaj se je spreminjal.

Problematična je zato, ker pomeni neenake možnosti za življenje, ker so socialno degradirana območja lahko vir socialnih konfliktov, bolezni, socialne marginalizacije in stigmatizacije.

Ločimo dve obliki segregacije: socialna in etnična.

Socialna segregacija

Temelji na socialnih kazalcih, kot so prihodki, izobrazba. Gre za odraz socialne neenakosti. Evropska družba temelji na segregaciji – delitev dela in obstoj socialnih razredov je prazgodovinska tvorba, ki se je tekom zgodovinskega razvoja (razvoja političnega sistema) še institucionalizirala. Med drugim se odraža v kakovosti bivalnih razmer in tipu stanovanj, ki jih posedujejo različni socialni sloji prebivalcev mesta.

socialna topografija mesta

Lokacija Hutterjeve vile, bloka in kolonije kaže odnos med socialno in prostorsko razdaljo posameznih socialnih slojev v prvi polovici 20. stoletja. Vila je postavljena v meščanskem delu mesta, ob parku. Večstanovanjski blok stoji v širšem središču mesta, delavska kolonija pa je bila zgrajena na robu mesta, vendar v bližini industrijskega obrata (Hutterjeva tekstilna tovarna v Melju).

Etnična segregacija

Temelji na kulturnih razlikah med ljudmi, prikazujemo jo s kazalniki kot so veroizpoved, barva kože, nacionalnost,

Posebna oblika socialne segregacije je **rezidualna segregacija**. Razlike v socialnem položaju posameznikov se kažejo tudi v načinu bivanja (velikost in opremljenost stanovanja) ter v kvaliteti bivalnega okolja (kvaliteta bivalnega okolja pomeni stopnjo opremljenosti stanovanjskega območja z dejavnostmi, ki so namenjene zadovoljevanju človekovih potreb, ekološko obremenjenost in urejenost območja). Stanovanje oziroma stanovanjsko območje je poleg življenjskih navad in socioekonomskih značilnosti prebivalstva ključni pojem socialne zgradbe mesta.

Socialne razlike se odražajo v različni opremljenosti in urejenosti stanovanjskih območij ter v tipu stanovanjskega objekta.

Na podlagi teh dejstev je nastala teorija **socialne ekologije**, Ezra Park, 1920. Osnova je prepričanje, da sta človek in njegovo bivalno okolje tesno povezana, in sicer v biotskem in socialnem smislu; okolje in prebivalci težita k zaprtemu, samozadostnemu sistemu. V bivalnem okolju (teritoriju) se vzpostavijo posebna razmerja, ki odgovarjajo moči in socialni vlogi posameznika (biotski nivo). Med člani skupnosti se namreč bje boj za obstanek v obliki konkurence, tekmovanja za boljši socialni in materialni položaj ter položaj v prostoru. V skupnosti se oblikujejo pravila (pravo in morala), ki usmerjata delovanje posameznika in določata meje sprejemljivega v konkurenčnem boju; zakoni in pravila regulirajo konkurenco. Vzpostavi se vrednostni sistem, ki socialne odnose ohranja (socialni nivo). Posameznik je zato prisiljen sprejeti norme in vrednote skupnosti, kajti le tako lahko nemoteno deluje. Konflikt – prilagajanje – asimilacija, so faze socializacije posameznika na (novo) bivalno okolje. Iz tega izhaja troje spoznanj:

1. socialni odnosi so povezani s prostorom
2. socialna in fizična razdalja sta soodvisni
3. socialno in fizično sta del družbene zgradbe

V humani ekologiji so se izoblikovale tri smeri spoznavanja:

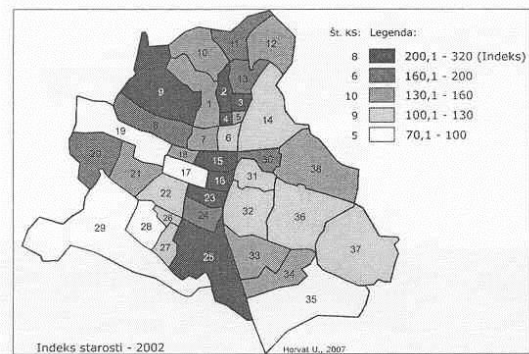
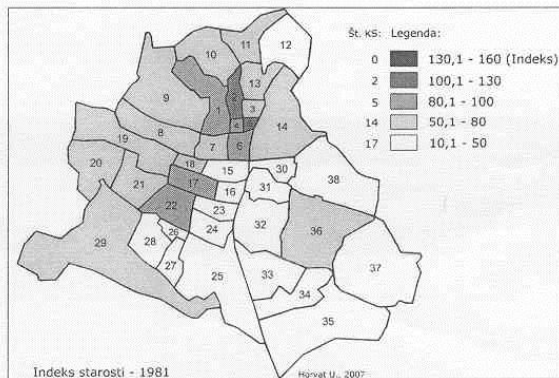
1. spoznavanje pogojev delovanja in obstoja človeka; položaj posameznika v okolju je odvisen od njegovih socialnih lastnosti
2. posameznikove in kolektivne strategije prilagajanja okolju; socialne lastnosti so povezane z lastnostmi prostora
3. prostorska razmestitev socialnih pojavov in procesov (fenomenov)

Izhodišča humane ekologije so zelo blizu biologije, zaradi katerih ji oporekajo naravni determinizem.

Naslednji pristop k spoznavanju organizacije družbe je t.i. socialna analiza območij, katere avtorja sta Shevky in Bell (1955) – **socialno homogena območja**. Gre za členitev mesta (teritorija) na socialno homogena območja; ideja izhaja iz socialne ekologije, prepoznavanje zvez med socialnimi značilnostmi prebivalcev in značilnostmi fizičnega prostora. V ospredju zanimanja so trije vidiki:

- osebe z enakim življenjskim standardom in njihova bivalna okolja
- razmestitev socialno homogenih tipov gospodinjstev po območju mesta
- segregacija in etnični vidik razmestitve socialnih tipov gospodinjstev (rasistični in nacionalistični očitek)

Obe teoriji obravnavata povezanost med socialnim in fizičnim, v smislu kavalnosti. Tak pristop je sporen iz vidika izbora kazalcev, teritorialne enote zajemanja, pa tudi zaradi strukturalistične naravnosti (izhodišča), namesto relacijskega. Rezultat tega so homogeni predeli mesta, kar najbrž ne ustreza realnosti.

Razvoj socialne zgradbe mesta

Srednjeveško mesto je bilo v socialnem pogledu zelo diferencirano, vendar je prebivalce povezovala ideja pripadnosti mestu. Mesto je bilo v srednjem veku ne le prostorsko, tudi organizacijsko ločeno od podeželja. Za mestnim obzidjem se je začel drugačen svet, kjer so veljali drugačni zakoni. Življenje v mestu je prinašalo več privilegijev, bilo je posebna oblika politične, gospodarske in socialne organiziranosti:

- glede političnega ustroja je bilo mesto primer kolektivnega vodenja (mestni svet)
- glede gospodarjenja se je v mestu razvil nov gospodarski sistem – tržno gospodarstvo, proizvodnja za trg, kar je bilo veliko nasprotje avtarkičnemu, samozadostnemu gospodarstvu na podeželju
- glede socialnih razmer je v mestu nastal poseben sloj ljudi – meščanstvo. Ta sloj je živel večinoma od storitvenih dejavnosti, razvil posebno kulturo (salonov) in omike, drugačno od dotakratne rustikalne kulture, ki jo je razvijalo plemstvo na podeželju in cerkvene kulture, ki so jo razvijali menihi v samostanih

Zaradi goste zazidanosti in gostote poseljenosti, so bili socialni odnosi zelo neposredni ter kontroverzni. Kljub veliki socialni diferenciaciji, strogi hierarhiji socialnih odnosov in izkoriščenosti večine prebivalcev mesta, je socialne odnose povezovala ideja skupnosti oziroma pripadnosti mestu, ideja druščnost od zunanjega sveta. Na podeželju je do 18. stoletja veljal fevdalizem, ki je poleg socialne nepravčnosti bil tudi ekonomsko bolj izkoriščevalski, kakor gospodarski sistem v mestih.

Z industrializacijo in urbanizacijo so se pričela socialna razmerja rahljati. Na podeželje se je pričel širiti ne le mestni način življenja, temveč tudi zakoni, ki so do takrat veljali samo v mestih. Ob tem se je posebnost socialnega in gospodarskega položaja (pomena) mesta pričela izgubljati. Mesto je bilo poseben kraj le še v toliko, ker zaradi omejenih transportnih sredstev ni bilo dostopno vsem, temveč le tistim, ki so živeli v premostljivi oddaljenosti. Ker je bila gospodarska rast v mestih zelo hitra (po ukinitvi cehovskih pravil in razvoju manufakture), je bilo potrebne veliko nove delovne sile. Na drugi strani je pomanjkanje, lakota, prenaseljenost na podeželju gnala ljudi v mesta, kjer so si obetali boljše življenje. Zaradi priselitev se je že tako gosta poseljenost v mestih še povečala, vendar je možnost zaslužka, boljšega življenja pripeljala v mesto množico ljudi. V socialnem smislu so se razvili mezdni odnosi, kjer so delavci sami, prostovoljno in brez prisile vstopali v mezdna razmerja z delodajalcem (do takrat je delodajalec s prisilo zadrževal delavce pri delu – lastnik sužnjev, fevdalec).

Do sredine 20. stoletja so bila mesta v socialnem smislu regionalno omejene industrijske skupnosti; na podeželju so vladali drugačni socialni odnosi. V mestu je nastajala razredna družba z delodajalci, nameščenci in proletariatom, na podeželju pa je še naprej prevladoval modificiran fevdalni sistem s podeželskim plemstvom (veleposestniki, lastniki zemljišč), velikimi kmeti in množico kajzarjev, dninarjev, viničarjev, kolonov. Med mestom in podeželjem so bile še vedno velike socialne razlike, vendar so se razlike postopoma zmanjševale. Največ je k zmanjševanju razlik med mestom in podeželjem prispeval gospodarski sistem, ob katerem se je mesto razvilo. Osnovni motiv tržnega gospodarstva je ustvarjanje dobička, kar je možno s povečevanjem konkurenčnosti in produktivnosti. Rast proizvodnje je zahtevala nova tržišča, potencialno novo tržišče pa je bilo podeželje.

Življenjske razmere v mestih so bile za večino proletariata zelo slabe. Delavci povečini niso imeli možnosti sami izbirati kraja bivanja, temveč so živeli v delavskih kolonijah, ki jih je delodajalec zgradil v bližini industrijskega obrata. Tudi množica priseljencev se je morala zadovoljiti s skromnimi bivalnimi razmerami v delavskih kolonijah, majhnih stanovanjih z vrtom (železniška kolonija v Mariboru).

Socialna zgradba mest iz 19. stoletja je bila socialno zelo diferencirana. Socialno segregacijo je povzročala stanovanjska gradnja, ki je bila v privatnih rokah in zato naravnana k ustvarjanju dobička. V državah s tržnim gospodarstvom so se razmere spremenile s idejo solidarnosti in socialne države. Takrat je država prevzela izgradnjo stanovanj, t.i. socialna stanovanja, in jih pod ugodnimi pogoji ponudila v najem najširšim množicam. Pri socialnih stanovanjih ne gre za zagotavljanje strehe nad glavo za brezdomce in sloj ljudi brez prihodkov, temveč za povečanje ponudbe stanovanj pod ugodnimi finančnimi pogoji. Tako se je izravnalo razmerje med ponudbo in povpraševanjem po stanovanjih, kar je imelo za posledico dvig stanovanjskega standarda. V socialističnem družbenem sistemu pa se je država pojavila kot investitor in lastnik stanovanj za industrijske delavce. Prostorska diferenciranost mesta se je tako zmanjšala, ni bilo izrazito bogatih in izrazito revnih predelov. Industrijsko mesto v Evropi je "socialno" mesto (za razliko od ameriških mest, kjer je socialna in prostorska diferenciacija veliko večja).

Razmah motorizacije, dvig blagostanja večine prebivalcev, nova pravila urbanističnega urejanja mest (coning), novi koncepti proizvodnje v industrijskih conah so spremenili funkcijsko strukturo industrijskega mesta. Demografsko so pričela rasti obmestna naselja, število prebivalcev v mestih pa je pričelo upadati. Ekonomske in tehnološke potrebe (razmere), ki so povzročile nastanek in razvoj industrijskega mesta, niso bile več dejavnik razvoja. Kakšen prostorski vzorec ustvarja razmah terciarnih dejavnosti še ni povsem jasno; po eni strani prevladujejo težnje po disperziji dejavnosti v vse večji urbani regiji (suburbanizacija, counter urbanizacija), po drugi strani pa so za razvoj storitvenih dejavnosti vse pomembnejše specifične informacije (modni trendi, načini življenja), ki so skoncentrirane v mestih in urbanih regijah.

Glede socialne zgradbe mesta se je v tem obdobju močno povečala možnost izbire kraja bivanja, kar je bilo v preteklosti privilegij premožnejših slojev. Zaradi izselitev v obmestja se je zelo zmanjšala gostota poseljenosti, predvsem v središču mest. Spremenila se je tudi socialna zgradba mesta – posamezne socialne skupine so lažje uveljavile svoj interes po prostorski oddaljenosti od drugih socialnih skupin in od motečega okolja v mestu. Prostorska diferenciacija se je povečala, kljub prizadevanjem urbanistične stroke po izgradnji socialno heterogenih stanovanjskih sosesk.

Skoraj celotno 20. stoletje je bil razvoj mest pogojen z rastjo števila prebivalcev, rastjo števila delovnih mest in z državnimi (urbanističnimi) intervencijami glede socialne in funkcijske zgradbe. Velika večina mestnega prebivalstva je do 80 let (v Sloveniji do 90 let) živela v socialnem in materialnem

blagostanju. Kljub socialni in prostorski diferenciaciji je bil bivalni minimum razmeroma visok in dostopen skoraj vsem ljudem. Na začetku novega tisočletja se zdi, da se razmere spreminjajo:

- zaradi drugačne orientacije gospodarstva iz industrijskega v postindustrijsko (storitveni sektor) je prisotna strukturna brezposelnost,
- zaradi povečane mednarodne konkurence (globalizacija) so pogoji gospodarjenja zelo zaostreni, posledica tega je racionalizacija proizvodnje in odpuščanje odvečnih delavcev (new urban underclass)
- zaradi demografskih sprememb (staranje prebivalstva, povečevanje deleža emigrantov) se povečuje socialna in prostorska diferenciacija

Prihodnjost socialnega mesta je negotova...

(Haußermann: Stadt der Zukunft, 1998 :91ff)

Literatura:

Friedrichs J.: Stadtanalyse. Braunschweig: Westdeutscher Verlag 1983

Lichtenberger Elisabeth: Die Stadt. Von der Polis zur Metropolis. Primus. Darmstadt 2002

Knox Paul: Urban Social Geography. London: Longman 1996 (3.izd.)

Gottdiener M.: The New Urban Sociology. New York: McGraw Hill 1994 (str. 177-194)

Rebernik Dejan: Model morfološke in socialnogeografske zgradne urbanega prostora na primeru Celja, Kopra in Ptuja. Dela 12, 1997

Jelnikar Kristina: Socialno marginalna območja v Mariboru. Diplomaska naloga na PeF

Siebel, Haußermann: Stadtsoziologie. Campus, Frankfurt, 2004

Osnovne človekove dejavnosti (potrebe)

Predmet spoznavanja socialne geografije so vzorci, ki nastajajo v socialnih odnosih med ljudmi. Pojasnili smo že, da se odnosi med ljudmi nanašajo na posameznika (behavioristični pristop) ali na socialno skupino. Odprto ostaja še vprašanje, kakšni in kateri odnosi so socialno geografsko relevantni? Za kakšne odnose gre?

V klasični geografiji je prevladovalo mnenje, da so relevantni odnosi, ki so posledica delovanja v skupnosti ter tisti, s katerimi človek spreminja naravo. Bobek je tako izpostavljala predvsem ekonomsko delovanje človeka (tisto, s katerim je zagotavljal svojo eksistenco) in na podlagi tega ločil več vrst skupnosti, ki se med seboj ločijo po svojem ekonomskem delovanju:

- nabiralci
- ribiči in poljedelci, lovci
- nomadi
- agrarne skupnosti
- uradniki in delavci rentnega kapitalizma
- delavci produktivnega kapitalizma

Münchenska šola socialne geografije (Karl Ruppert) pa je izpostavila dejavnosti, ki jih vsak človek opravlja, ker so temeljnega pomena za njegov obstoj, nedvisno od socialnega stanu, kraja bivanja in časa. Te dejavnosti so:

- bivanje
- delo
- oskrba
- izobraževanje
- rekreacija
- komunikacija

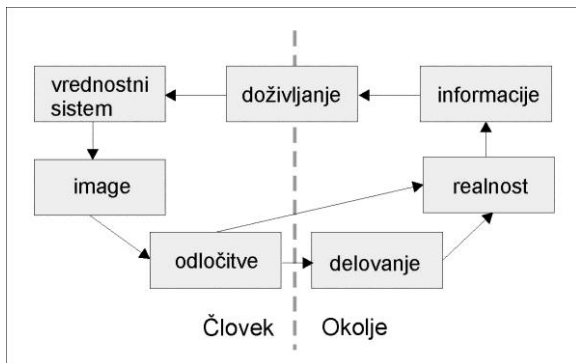
Med njimi ni hierarhije, vse so za delovanje človeka enako pomembne. Zadovoljevanje temeljnih človekovih potreb ima različne prostorske implikacije.

Človekovo delovanje vzpostavlja prostor. Spatial problems ... always refer to issues relating to actions. (Anthony Giddens)

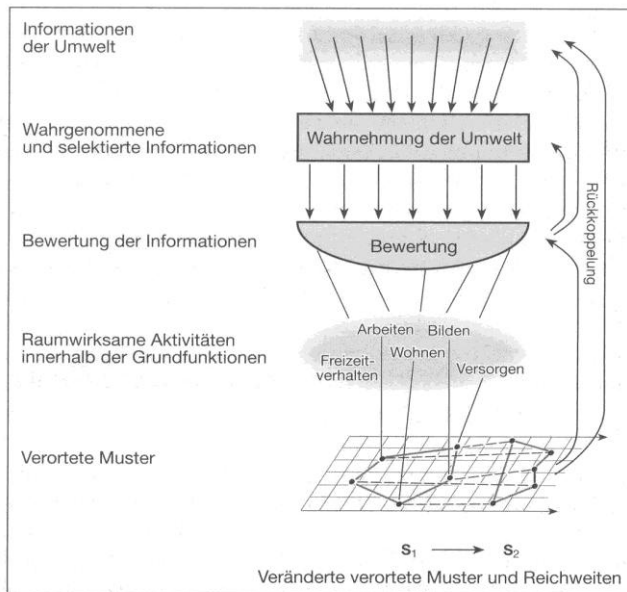
(ideja o temeljnih človekovih potrebah je vključena že v atenski listini o urejanju mest (1927), takrat so bile prepoznane samo 4: bivanje, delo, preživljanje prostega časa in udeležba v prometu. Zamisel o temeljnih človekovih dejavnostih je tudi pogosto izhodišče pri prostorskem planiranju. Obstaja več zamisli o temeljnih potrebah, vendar je Ruppertova najbolj prostorsko relevantna; Glasser: po preživetju, po moči, po pripadnosti, po zabavi in igri, po svobodi) Obstajajo pa še druge klasifikacije osnovnih človekovih potreb; ena takih je potreba po prostorski pripadnosti. Človek je teritorialno bitje, zaradi česar se želi prostorsko opredeljevati in identificirati. Druga potreba se nanaša na lapoto oiroma estetiko stvari, ki nas obdajajo. Ena temeljnih človekovih potreb je potreba po krasitvi bivalnega okolja.

Ob zadovoljevanju teh potreb, človek vstopa v številne socialne odnose. Ker teh potreb ne zadovoljuje na enem mestu, nastaja specifičen akcijski prostor posameznika. Poleg tega je kraj zadovoljevanja človekovih potreb tudi izvor in hkrati posledica socialne diferenciacije. Ker teh potreb posameznik ne zadovoljuje enako pogosto, nastaja s tem specifična socialna diferenciacija med uporabniki, ki je posledica življenjskega stila. S tem se oblikuje specifična prostorsko časovna struktura vsakdana.

Način zadovoljevanja človekovih potreb je odvisen tudi od okolja, v katerem živi (možnosti za zadovoljevanje potreb) ter od informacij, ki jih ima na razpolago. Informacije posameznik „predela“ v skladu s svojim vrednostnim sistemom ter na podlagi tega deluje v prostoru. Ob tem nastaja specifičen prostorski vzorec – akcijski prostor posameznika ali socialne skupine. Delovanje v prostoru je tako odvisno od okolja (kraja) in socio kulturnih lastnosti posameznika.

Dojemanje in delovanje v prostoru (po Downs, 1970)

Prostorske implikacije osnovnih človekovih dejavnosti v obliki potencialnih socialno geografskih vsebin: (področja delovanja socialne geografije)

Bivanje:

- Preference posameznih socialnih skupin po bivalnem okolju. Način bivanja ima močno socialno vsebino, posamezne socialne skupine in socialni sloji bivajo na različni način; obstajajo zveze med tipom objekta in življenjskim stilom.
- nove oblike bivanja. S pomestenjem in širjenjem mestnega načina življenja na podeželje so se korenito spremenile oblike bivanja. Spremenili so se tipi stanovanjskih objektov, ti so postali veliko bolj prilagojeni posameznemu življenjskemu stilu pa tudi kraju, kjer se objekt nahaja (npr. obmestje, manj urbanizirano podeželje). Podobno velja za spremembe velikosti stanovanj, kar je postalo predmet socialne diferenciacije. Zaradi ločitve kraja dela od kraja bivanja, se je uveljavil pojem „spalna naselja“. Nekatera gospodinjstva velik del leta preživijo zunaj kraja stalnega bivališča (npr. v počitniških hišah), nekaterim gospodinjstvom pomeni bivanje samo eno od dejavnosti, zato mu ne posvečajo posebne pozornosti. Posamezna naselja imajo specifično socialno sestavo prebivalcev (spalna naselja, zaprta naselja (gated community), mestna središča)
- Nove oblike socialne diferenciranosti mest. Nekdanje vilske četrti niso več edini, niti najbolj elitni deli mesta. Te so sedaj na robu mesta in v obmestnih naseljih. Spreminjanje cen stavbnih zemljišč je povečalo socialno prostorsko diferenciranost mest. Hkrati se je zmanjšala (omejila) socialna tipologija stanovanjskih objektov zgolj na dva oziroma tri tipe (elita, srednji sloj, margina); stanovanjski standard se je močno izenačil.
- Dnevni življenjski cikel socialno različnih gospodinjstev (predvsem iz vidika mobilnosti) je prav tako element socialne diferenciacije. (ne le dnevna mobilnost, tudi življenjska mobilnost (mlade družine, ustaljene družine, starejša gospodinjstva); povzroča različni akcijski prostor znotraj dnevnega in življenjskega cikla posameznega gospodinjstva).

- Prilagajanje tlorisa in opreme stanovanj novim socialnim razmeram (razporeditev in velikost prostorov je enakovrednejša, kot je bila v meščanski družbi (majhna soba za služinčad, ločenost kuhinje od dnevnih prostorov, dnevna soba je prevzela funkcijo salona, bivalni prostori so povezani med seboj (ne pa ločeni, kot je bilo v starih stanovanjih),

Delo:

- Odnos med krajem bivanja in krajem dela (razdalja, različno po socialnih skupinah); različne vrste dela omogočajo, da se le to opravi na domu, po drugi strani pa narašča število tedenskih migrantov, ljudi, ki se zaradi dela preko tedna odpovedujejo družinskemu življenju. Bivanje in delo ne predstavljata več krajevne enotnosti, temveč regionalno.
- Zveze med socialno-ekonomsko (poklicno) in prostorsko mobilnostjo. Zaposlitvena sestava po vrstah poklicev (ustvarjalni (kreativni), reproduktivni, manualni) je bolj v duhu nove delitve dela, kakor struktura po panogah dejavnosti (zaposleni v primarnem sekundarnem in terciarnem sektorju). Akcijski prostor specifičnih poklicev (npr. kreativnih, manualnih) se lako močno razlikuje, povprečna razdalja dnevnih migracij se je v zadnjem desetletju povečala. Pri tem razlikujemo dva tipa: 1. tradicionalno orientirana oblika vedenja (socialna skupina, za katero je značilna majhna mobilnost, npr. dopoldan na delovnem mestu, popoldan doma) 2. mobilno orientirana oblika vedenja (socialna skupina, za katero je značilna velika mobilnost, kjer obstajajo velike razdalje med kraji zadovoljevanja potreb)
- Nove oblike dela in socialna struktura (delo na domu, prekariat, redno delo, dopolnilno delo, prostovoljno delo, delo za polovični delovni čas, malo delo)

Oskrba:

- Prostorski vzorec oskrbovanja (kraj oskrbe) različnih socialnih skupinah in pripadnikov življenjskih stilov je različen. Tako se dnevni migranti večinoma oskrbujejo v kraju dela, starejši krajanji pa v kraju bivanja.
- Razčilne oskrbovalne navade glede na pogostost oskrbe (dnevno, tedensko 14 dnevno), kraj (kraj bivanja, kraj dela, drugo) in vrsto trgovine (nakupovalno središče, trgovska veriga, samostojna trgovina v središču mesta) po posameznih socialnih skupinah. Tako se pripadniki višjega socialnega sloja pogosteje oskrbujejo v mestnih središčih kakor v nakupovalnih centrih; v nakupovalnih centrih pa je ponudba blaga in s tem vrsta trgovin prilagojena najširšemu okusu.

Izobraževanje:

- Razmestitev in dostopnost izobraževalnih ustanov. Prostorske možnosti oziroma dostopnost do različnih oblik izobraževanja so se ob koncu 20. stoletja močno povečale, kljub temu obstaja diferenciacija glede dostopnosti do izobraževalnih ustanov v posameznih delih države. Obstajajo območja, ki nudijo podobne možnosti izobraževanja takšna, kjer so kraji izobraževanja bolj oddaljeni.
- Izobraževanje in socialna sestava uporabnikov (kdo se največ izobražuje, kdo najbolj uporablja izobraževalne ustanove in infrastrukturo; vrste izobraževanja (knjižnice, razstave, TV), pogostost, oddaljenost, čas, namenjen izobraževanju v odvisnosti od socialnih lastnosti)

Rekreacija:

Relevantna področja so:

- Pogostost rekreacije v povezavi s socialnim statusom gospodinjstva (ta se močno spreminja s starostjo, odvisna je tudi od materialnega položaja)
- kraj rekreacije (v kraju bivanja, v okolici, v drugem kraju),
- oblike rekreacije glede na socialni status gospodinjstva (golf, sprehajanje, nogomet, vrtnarjenje).

Primer 1:

ODNOS MED ŽIVLJENJSKIM STILOM IN TIPOM STANOVANJSKE HIŠE

Uvod

»Povej, v kakšni hiši živiš, in povem ti, kdo si«, je eden izmed mnogih rekov, ki nakazujejo razmerje med duhovnim in zunanjim. Da je način bivanja odvisen od življenjskega stila, je umevno samo po sebi. Kateri pa so vezni členi med njima ter kako se ti manifestirajo, pa je potrebno še odkriti. Prav to je namen prispevka.

Še kratki pojasnili k izhodišču prispevka: za poznavanje odnosa med življenjskim stilom in tipom stanovanjske hiše je enako pomembno poznavanje obeh dejavnikov, hiše in življenjskega stila. Takšno izhodišče je tudi v skladu z novejšo orientacijo socialne geografije, v ospredju katere niso prostorske strukture, temveč delovanje človeka, ki ustvarja specifične vzorce v prostoru (Werlen 2002 :310). Povedano drugače: socialna geografija se ne osredotoča le na prostor (pokrajino), temveč na tisto, kar prostor (pokrajino) ustvarja. Razlog za takšno stališče je vedno manjša razpoznavnost človekovega delovanja v prostoru. O posameznem pojavu ni mogoče objektivno sklepati samo na podlagi njegove fizične pojavnosti, potrebno je poznati tudi vzrok oziroma »nosilca« tega pojava. Zato je pri spoznavanju socialne razsežnosti bivanja potrebno poleg stanovanjske hiše poznati tudi lastnosti tistega, ki jo poseduje. Menimo, da »socialne značilnosti« niso povsem relevanten element, zato smo se odločili uporabiti celovitejšo »kategorijo« - življenjski stil.

V prikazu smo se omejili samo na individualne stanovanjske hiše, čeprav se tematika nanaša tudi na druge vrste stanovanj, pa tudi na stanovanjsko opremo.

Življenjski stil

Življenjski stil pomeni »relativno stabilen, celovit in rutiniran način delovanja človeka« (Burzan 2005 :105); pomeni vrsto lastnosti, ki označujejo način življenja, razumevanje in ravnanje v vsakodnevni življenjskih situacijah; življenjski stil je konglomerat, sestavljen iz vrednot, ki jih je človek pridobil v procesu socializacije ter oblik ravnanja, ki posameznika vodijo v vsakodnevni socialnih odnosih (Richter 2005 :113).

O tem, koliko je življenjski stil podedovana, koliko pa pridobljena lastnost, obstajajo različna mnenja. Bolj razširjeno je tisto ki pravi, da je življenjski stil znotraj določene socialne pozicije stvar osebne izbire, zato ga je možno spreminjati in prilagajati. Izbira sicer ni povsem prosta, ker je odvisna od objektivnih (npr. materialnih možnosti, ponudbe dobrin), pa tudi subjektivnih okoliščin (npr. osveščenosti, sistema vrednot, okusa in najbrž še kakšne osebne lastnosti). Razmerje med življenjskim stilom in bivanjem se nanaša na izbiro vrste stanovanja (v bloku, v enodružinski hiši), na lokacijo stanovanja (v središču mesta, v obmestju, na podeželju), na tip stanovanjskega objekta ter na opremljenost in urejenost bivalnega prostora. Seveda je pri tem pomemben materialni položaj človeka, vendar, kot pravi Bourdieu, »zveza med socialnim položajem in življenjskim stilom ni niti deterministična, niti mehanična« (Bourdieu 1982, cit. po Burzan 2005 :143). To pomeni, da obstaja tudi znotraj materialnih omejitev določena možnost izbire, zaradi katerih se življenjski stili posameznikov istega socialnega sloja razlikujejo med seboj.

Najbrž lahko pritrdimo izhodišču prispevka, da človek bolj ali manj sam izbira obliko in način bivanja. Formulirano konkretnije to pomeni, da je habitat povezan z:

- Materialnim kapitalom, kamor uvrščamo pripadnost določenemu socialnemu sloju, kaže pa se v višini sredstev ne le za življenjski minimum, temveč za dobrine, ki so predmet socialnega razlikovanja.
- Socialnim kapitalom; ta se nanaša na stopnjo izobrazbe ter na položaj posameznika v skupnosti. Socialni kapital je pomemben skupaj s kulturnim kapitalom - izobraževanje namreč razumemo kot proces osebne rasti, kar je lahko pogoj za drugačno razumevanje življenja oziroma način delovanja posameznika. Z višjo stopnjo izobrazbe je praviloma povezan tudi boljši materialni položaj.
- Kulturnim kapitalom, ki pomeni odnos do sveta in način ravnanja, estetski čut, vrednote ter razgledanost, kar vse se odraža v kulturni in ekološki osveščenosti posameznika. Estetski čut daje, po mnenju sociologov, občutek varnosti, distanciranosti od realnega sveta, je element samouresničevanja in samozavedanja. Kot produkt določene socialne skupine povezuje pripadnike istega socialnega sloja, hkrati pa ločuje od drugih, ki takšnega estetskega čuta nimajo (Bourdieu 1982 :104).

Materialni kapital posameznika določa njegov socialni položaj (v razredno strukturirani družbi, recimo - višji, srednji in nižji socialni sloj). Vendar pa posameznikov socialni in kulturni kapital, ki ju skupaj imenujemo tudi habitus, v povezavi z materialnim kapitalom določajo njegov življenjski stil. Habitus pomeni človekovo notranjost, nagnjenja, interese in vrednote, po katerih se v življenju ravna. Življenjski stil je tako izraz habitusa in socialnega položaja posameznika (Burzan 2005 :145). Bourdieu pravi, da nobeden od navedenih dejavnikov življenjskega stila (materialni, socialni in kulturni kapital) ni pomemben sam zase, ker so relevantni samo v medsebojni povezanosti, bistvena pri tem pa so razmerja med enim, drugim in tretjim (Bourdieu 1982 :182). Tako si razlagamo različen življenjski stil dveh pripadnikov visokega socialnega sloja, vendar z različnim socialnim in kulturnim kapitalom (habitusom). Habitus je torej tisti modifikator, ki relativira pomen materialnega kapitala.

Za kontekst pričujočega prispevka je pomembno naslednje spoznanje: ker je življenjski stil zelo kompleksen in zapleten pojav, ga je možno spoznavati zgolj z zelo generaliziranimi kategorijami in značilnostmi. Bolj ko je opredelitev življenjskega stila določna, manj je verjetna in obratno.

Pri značilnostih habitusa v povezavi s tipom stanovanja so odločilne naslednje lastnosti:

- Gospodarska usmerjenost ter socialni položaj, kar se kaže v aktivnostih v prostem času, tipu in velikosti objekta, ureditvi in namembnosti okolice ter funkciji pomožnih objektov (gospodarski ali okrasni vrt, delež lastnega angažmaja po načelu »sam svoj mojster«, gospodarska ali gospodinjska funkcija pomožnih objektov).
- Ekološka osveščenost, ta se kaže v uporabi gradbenih materialov, sonaravnosti objekta, ureditvi okolice, komunalni opremljenosti stavbne parcele.
- Kulturna osveščenost in estetski čut, ki se kaže v tipu objekta, stopnji skladnosti objekta z okoljem in estetski vrednosti objekta (npr. tipski ali unikatni projekt, vrsta dekorativnih stavbnih členov).

Na osnovi tega lahko razlikujemo naslednje oblike habitusa:

- Prestižno orientiran: nagnjen k posebnostim, drugačnosti od prevladujočega in povprečnega, ki so večini ljudi nedostopne ali pa nesprejemljive. Običajno se posebnosti manifestirajo v velikosti objekta in parcele, dragih materialih, obilici stavbnega okrasja, »razkošni« zasnovi objekta.
- Modernistično orientiran: nagnjen k modnim (sodobnim), nekonvencionalnim, trendovskim oblikam in ureditvam. Objekt se od drugih razlikuje predvsem po oblikovnem presežku, torej po konceptu in izgledu.
- Konformno orientiran: značilno je prilagajanje povprečnemu, najpogostejšemu, v skladu z večinskim mnenjem in okusom. Zato je objekt trendovski, katerega merilo je funkcionalnost, uniformiran, katerega merilo je racionalnost, praktičen, katerega merilo je cenenost oziroma dostopnost. Opazna je nagnjenost k upoštevanju tradicije.
- Utilitarno orientiran: značilna je izrazita funkcionalnost in praktičnost, estetska komponenta ni izpostavljena. Omejuje se na osnovno in najnujnejše, opazna je samoiniciativnost po načelu »naredi si sam«.

Povdariti je potrebno, da se isti habitus pri pripadnikih različnih socialnih slojev (z različnim materialnim kapitalom) različno manifestira. Prestižno orientiran habitus pomeni pri pripadnikih visokega sloja ekskluzivizem, pri pripadnikih nižjega pa banalnost, utilitarno orientiran habitus je lahko pri pripadnikih višjega sloja rezultat zavestnega, asketskega odnosa do sveta, pri pripadnikih nižjega sloja pa izraz racionalnosti, morda celo varčnosti. Habitus v povezavi s socialnim položajem predstavlja življenjski stil. Upošteva tri socialne sloje prebivalcev (višji, srednji in nižji), dobimo veliko tipov življenjskih stilov. Opredeljene oblike habitusa je zato potrebno razumeti kot osnovne in najpogostejše, saj ni mogoče spoznati vseh, še posebej tistih, ki jih gojijo specifične socialne skupine prebivalcev.

Tipi stanovanjskih objektov

Stanovanje je simbol individualnosti, posredno je tudi »podoba« človeka. V stanovanju oziroma v načinu bivanja se kaže njegov okus, življenjski stil, odnos do življenja. Hkrati je stanovanje odraz socialnega položaja in socialne moči. Stanovanje nekaj kaže in odraža.

Način bivanja je odvisen od mnogih dejavnikov. Poleg finančnih omejitev, so posredi še povsem subjektivne lastnosti, ki so stvar habitusa. Če pri tem odmislimo kraj bivanja (na podeželju, v suburbanem območju, v mestu), način bivanja (v enostanovanjski hiši, v bloku) ter omejenost/raznolikost ponudbe tipov bivalnih enot in se omejimo samo na faktorje izbire za bivanje v enostanovanjski hiši, se zdi, da je izbor odvisen od:

- socialnega in materialnega položaja,
- okusa oziroma estetskega čuta,
- načina življenja (npr. preživljanja prostega časa),
- kulturne in ekološke osveščenosti.

V prejšnjem poglavju smo s temi lastnostmi opredelili habitus oziroma življenjski stil. Na tem mestu pa je potrebno izpostaviti značilnosti stanovanjskih objektov, ki kažejo življenjski stil lastnika. Menimo, da gre za naslednje:

- Velikost objekta in stavbne parcele; oboje je stvar izbire in odraža temeljni odnos do bivanja. Majhni objekti merijo do 100 m², srednje veliki do 150 m², veliki pa nad 150 m².
- Tloris in zasnova objekta. Oboje je odraz potreb in načina življenja. Relevantna je stopnja razčlenjenosti tlorisa, kar je znak nekonvencionalnosti.
- Oblika objekta. Osnovna razlika je, ali gre za tako imenovani tipski projekt (tipsko hišo) ali za oblikovno unikatni projekt, pri katerem je razviden oblikovni presežek. Razlika je v zasnovi tlorisa, umestitvi v prostor (upoštevanje naravnih determinant in geniusa loci), dekorativnih stavbnih členih. Objekt, ki je nastal brez gradbenega načrta imenujemo brezimni objekt.
- Urejenost okolice; pomembna je razlika med gospodarskim in okrasnim vrtom, načrtno in spontano ureditvijo, deležem alohtonih rastlinskih vrst.
- Namembnost pomožnih objektov; podobno kot z okolico, je tudi s pomožnimi objekti. Če imajo gospodarsko funkcijo (lopa za orodje, živali), imamo opraviti z drugim življenjskim stilom, kot če imajo gospodinjsko funkcijo (npr. vrtna uta, garaža). Pomembno je še, ali so pomožni objekti po obliki in gradbenem materialu skladni s stanovanjskim objektom.

Na osnovi tega ločimo naslednje tipe stanovanjske hiše:

1. Unikatna hiša, velika, tloris je nepravilen in razčlenjen, z velikim funkcionalnim zemljiščem, bogatim stavbnim okrasjem, zasnovana z veliko mero estetskega vložka. Okolica je načrtno urejena, pomožni objekti imajo gospodinjsko funkcijo. Tem značilnostim ustrezata hiši tipa vila in replika vile.
2. Unikatna hiša, majhna do srednje velika, nekonvencionalen tloris, z velikim oblikovnim presežkom, oblikovno nevpadljiva, vendar posebna. Pogost je minimalistični stil, razpoznaven je premišljen odnos do okolice (po principu skladnosti ali dominance). Okolica je načrtno urejena, pomožni objekti imajo gospodinjsko funkcijo. Tak tip hiše imenujemo moderna urbana hiša.
3. Tipska hiša, majhna do srednje velika, enostaven tloris, minimalno stavbno okrasje, brez oblikovnega presežka, gospodarski vrt in pomožni objekti z gospodarsko funkcijo, spontano urejena okolica. Gre za tipa hiše, ki ju imenujemo urbana hiša in semi urbana hiša.
4. Tipska hiša, majhna do srednje velika, enostaven tloris, minimalno stavbno okrasje, brez oblikovnega presežka, razpoznavno je povzemanje oblikovnih značilnosti tradicionalnega (avtohtonega) stavbarstva. Okrasni vrt, pomožni objekti z gospodinjsko funkcijo. Tem značilnostim ustreza tip modernizirane tradicionalne hiše.
5. Tipska hiša, majhna do srednje velika, v osnovi enostaven tloris, pogosto z dodanimi ali spremenjenimi stavbnimi elementi (nadstreškom, prizidkom, nadzidavo, pokritim balkonom), brez oblikovnega presežka, gospodarski in okrasni vrt, gospodarska namembnost pomožnih objektov, spontano urejena okolica. Najbližje tem značilnostim je tip semi urbane hiše.
6. Brezimna hiša, majhna do srednje velika, enostavna tlorisna zasnova, pogosti so prizidki in nadzidave, enostavno oblikovanje po načelu uporabnosti in povprečnega okusa. Spontana okolica, gospodarski vrt in gospodarska funkcija pomožnih objektov. Tem značilnostim ustrezata tipa semi urbane in semi kmečke hiše.

Zveze med življenjskimi stili in tipi stanovanjske hiše

Najprej je potrebno opozoriti na metodološke težave, ki zmanjšujejo prepričljivost spoznanj:

- Največja težava je množica elementov, ki definirajo življenjski stil ter stanovanjsko hišo, med katerimi je težko opredeliti elemente istega reda velikosti in tiste, ki so za obravnavan pojav

najbolj pomembni. Oba pojava je potrebno videti kot tip, brez vrednostnih sodb, časovne, regionalne ali socialne vsebine.

- Subjektivnosti presoje se pri tovrstni tipologiji ni mogoče izogniti. Tako za opredelitev življenjskih stilov kot za tipologijo objektov je potrebna visoka stopnja generalizacije, to pa pomeni večjo verjetnost napačnega sklepanja.
- Ne le subjektivnost presoje, tudi nezmožnost prepoznavanja življenjskih stilov in tipov stanovanjske hiše je realna nevarnost. S to »potencialno zmoto« je povezano število življenjskih stilov in število tipov stanovanjskih objektov.

Če sledimo osnovni ideji odnosa med življenjskim stilom in habitatom, lahko prepoznamo več skupnih lastnosti. V preglednici prikazujemo samo najpogostejše povezave med pojavoma.

Preglednica 1: Zveze med življenjskim stilom in stanovanjsko hišo

Življenjski stil	Tip objekta
Značilnosti objekta	
<p><i>Višji socialni sloj</i> – prestižno orientiran habitus</p>	
<p>Unikatna hiša, velika, tloris je nepravilen in razčlenjen, veliko funkcionalno zemljišče, bogato stavbno okrasje, zasnovana z veliko mero oblikovnega presežka. Okolica je načrtno urejena, pomožni objekti imajo gospodinjsko funkcijo.</p>	
<p><i>Višji socialni sloj</i> - modernistično orientiran habitus</p>	
<p>Unikatna hiša, srednje velika, nekonvencionalen tloris, velik oblikovni presežek, oblikovno nevpadljiva, vendar posebna. Pogost je minimalistični stil, razpoznaven odnos do okolice (po principu skladnosti ali dominance). Okolica je načrtno urejena, pomožni objekti imajo gospodinjsko funkcijo.</p>	
<p><i>Višji socialni sloj</i> - konformno orientiran habitus</p>	
<p>Tipska ali unikatna hiša, srednje velika do velika, brez posebnega oblikovnega presežka, razpoznavno je »zadržano« okrasje, blizu modnega okusa. Okrasni vrt in gospodinjska namembnost pomožnih objektov.</p>	
<p><i>Srednji socialni sloj</i> – prestižno orientiran habitus</p>	
<p>Tipska hiša, srednje velika do velika, razčlenjen tloris, številni dekorativni stavbni členi, vendar brez oblikovnega presežka. Okrasni vrt in gospodinjska namembnost objektov.</p>	

<p><i>Srednji socialni sloj</i> – modernistično orientiran habitus</p>	
<p>Tipska hiša, majhna do srednje velika, enostaven do razčlenjen tloris in minimalno stavbno okrasje, prepoznan je oblikovni presežek v tlorisu in dekorativnih stavbnih členih, vendar blizu modnega okusa. Okrasni vrt in gospodinjska namembnost pomožnih objektov.</p>	
<p><i>Srednji socialni sloj</i> - konformno orientiran habitus</p>	
<p>Tipska hiša, majhna do srednje velika, enostaven tloris, pogosto spremenjen z majšimi gradbenimi posegi, minimalno stavbno okrasje, brez oblikovnega presežka, gospodarski vrt, pomožni objekti z gospodarsko funkcijo.</p>	
<p><i>Nižji socialni sloj</i> - prestižno orientiran habitus</p>	
<p>Tipska hiša, srednje velika do velika, v osnovi enostaven tloris, vendar razširjen in dograjen. Banalno stavbno okrasje, spontano urejena okolica z neavtohtono zasaditvijo in okrasjem. Okrasni in gospodarski vrt, gospodinjska in gospodarska namembnost pomožnih objektov.</p>	
<p><i>Nižji socialni sloj</i> - konformno orientiran habitus</p>	
<p>Tipska hiša, majhna do srednje velika, v osnovi enostaven tloris, pogosto z dodanimi ali spremenjenimi stavbnimi elementi (nadstreškom, prizidkom, pokritim balkonom), brez oblikovnega presežka, gospodarski in okrasni vrt, gospodarska namembnost pomožnih objektov.</p>	
<p><i>Nižji socialni sloj</i> - utilitarno orientiran habitus</p>	
<p>Brezimna hiša, majhna do srednje velika, osnovno oblikovanje in tlorisna zasnova. Pogosti so prizidki in prezidave, oblikovno neuskklajene z osnovnim objektom, gospodarski vrt in pomožni objekti, spontana ureditev okolice.</p>	

Sklep

Ugotovljene zveze med življenjskim stilom in tipom stanovanjske hiše kažejo socialno in prostorsko diferenciacijo (v pokrajini, naselju, delu mesta), pogostost posameznega tipa pa kulturo bivanja v širšem pomenu besede. Ker je za evidentiranje tipov stanovanjskih objektov potreben ogled na terenu, je interpretativnost tovrstnih zvez precej omejena, vendar nikakor nepomembna. Za ilustracijo smo ovrednotili stanovanjske objekte v treh naseljih v širši okolici Maribora, ki se nahajajo na socialnogeografsko različnih območjih – v obmestju, na urbaniziranem podeželju in na manj urbaniziranem podeželju (po Drozg 2002 :23). Izkazalo se je, da je delež stanovanjskih hiš, ki odražajo bolj urbani življenjski stil, bistveno večji v obmestnih naseljih kakor na podeželju, kjer prevladujeta semi urbana in semi kmečka hiša, razmestitev posameznih tipov objektov v naselju pa je element diferenciranosti kraja. To spoznanje sicer ni nič novega, čeprav je v precejšnjem nasprotju s prevladujočim mnenjem o razširjenosti urbanega načina življenja na slovenskem podeželju (prim. Kladnik, Ravbar 2003 :26-28). Pomembnejše sporočilo potrjuje razliko med socialnim in fizičnim segmentom pokrajine; od tod potreba po poznavanju obeh delov – prebivalcev kot akterjev in pokrajine (v fizičnem smislu), ki je rezultat njihovega delovanja.

Preglednica 2: Delež tipov stanovanjske hiše v izbranih naseljih
Chart 2: Percentage of housing types in selected settlements

Naselja	Obmestno naselje - Bresterica	Naselje na urbaniziranem podeželju - Starše	Naselje na manj urbaniziranem podeželju – Zg. Velka
Tip stanovanjske hiše			
Vila, replika vile	0,5 %	-	-
Moderna urbana hiša	2 %	-	-
Urbana hiša	53,5 %	32 %	4 %
Modernizirana tradicionalna hiša	23 %	11 %	8 %
Semi urbana hiša	15 %	44 %	64 %
Semi kmečka hiša	1 %	6 %	21 %
Neopredeljeno	5 %	7 %	3 %

PRIMER 2

Oskrbovalne navade prebivalcev na podeželju

Način oskrbovanja je odvisen od socialnega položaja ter od kraja bivanja. Rezultati anketiranja na območju občine Lenart

Večina anketiranih se z živili za dnevno rabo oskrbuje v domačem kraju, enkrat tedensko ali enkrat v 14 dneh pa opravijo večji nakup v nakupovalnem središču v Lenartu ali v Mariboru (pri tem nas je zanimal način oskrbe gospodinjstva). V domačem kraju se oskrbujejo predvsem starejši ljudje, dnevni migranti pa opravijo nakup v kraju dela. Običajno v bližnji trgovini ali v trgovini ob poti domov. V 90-tih letih jih je veliko hodilo po nakupih v Avstrijo, danes pa se odpravijo zelo redko. Tudi tako imenovani nakupovalni izleti na Madžarsko so postali nezanimivi.

Izdelke za srednjeročne in dolgoročne potrebe kupujejo v Lenartu, predvsem pa v Mariboru, saj je izbira blaga tam večja. V preteklosti so jih pogosteje kupili v Lenartu kakor v Mariboru, danes pa je obratno. Zanimivo je, da ni pomembne razlike v pogostosti nakupov v Lenartu in Mariboru.

Signifikanten je tudi podatek, da ni posebne razlike med blagom, ki ga kupujejo v Lenartu oziroma Mariboru. Tudi po dobrine za srednjeročno in dolgoročno rabo le redko odhajajo po nakupih v Avstrijo, večina jih ocenjuje, da je izbira blaga dovolj velika v slovenskih trgovinah, cene pa konkurenčne (po odpravi vračila prometnega davka).

Tabela: Pogostost nakupov v Lenartu in *Mariboru*, delež odgovorov v %

	vsaj 1 krat tedensko		vsaj 2 krat mesečno		vsaj 1 krat mesečno	
aktivno prebivalstvo	81	63	19	28	0	9
vzdrževano prebivalstvo	21	10	42	34	37	46

Tabela: Kraj nakupov v Lenartu in *Mariboru* (kam se običajno odpravite po nakupih najprej?)

	nakupovalno središče		mestno središče	
aktivno prebivalstvo	82	77	18	23
vzdrževano prebivalstvo	54	61	46	39

Način oskrbe je tesno povezan s socioekonomskim statusom kupca – vzdrževani del prebivalstva (starejše generacije) se pretežno oskrbuje v domačem kraju, aktivni, še posebej dnevni migranti, pa v kraju dela. Prebivalci so z oskrbo v kraju bivanja večinoma zadovoljni, čeprav je slednje bolj opazno pri vzdrževanem delu populacije, kakor pri aktivnem. Kljub, po večinskem mnenju izboljšani oskrbi, pa porabijo za oskrbo danes več časa, kot pred 10 leti (če bi upoštevali še prevozne stroške in porabo energije bi se izkazalo, da je sedanji način oskrbe (najbrž) tudi dražji, vsekakor pa manj sonaraven).

Pri odkrivanju razloga za specifične oskrbovalne navade prebivalcev obravnavanega območja se je izkazalo, da je življenjski stil pomembnejši od socioekonomskega statusa. Na ravnanje posameznikov vpliva veliko več dejavnikov, kot jih vsebuje termin »socioekonomski status«. Predvsem gre za vrednote, način vrednotenja informacij ter za delovno in bivalno okolje, v katerem je posameznik aktiven (Gebhard 2002 :95). Tudi individualizacija in pluralizacija življenja vodita k diferenciranemu vedenju posameznikov, kar ima več opraviti s horizontalno, manj pa z vertikalno diferenciacijo družbe. Heterogenost (pluralizacija) življenjskih stilov vodi k raznolikim vzorcem oskrbe oziroma potrošnje. Ponudba množice artiklov omogoča, pravzaprav vzpodbuja, da pripadniki posameznih življenjskih stilov uporabljajo tiste, ki najbolj ustrezajo njihovim željam, čeprav se zato oskrbujejo izven kraja bivanja. V tem kontekstu je mobilnost samo pogoj (podobno kot kupna moč), ne pa vzrok za oskrbovanje izven kraja bivanja.

V obravnavanem primeru na tak sklep navajata dva odgovora anketiranih: 1. razmerje med oskrbo v Mariboru in Lenartu je skoraj izenačeno, ter, 2. med vrsto blaga, ki ga anketiranci kupujejo v Lenartu in v Mariboru, ni bistvene razlike. Očitno je, da se del prebivalcev oskrbuje v Mariboru iz razlogov, ki sodijo k tako imenovanemu življenjskemu stilu. Ta postaja vedno bolj mobilni, prostorsko nevezan in individualiziran. Posameznik se zato oskrbuje z blagom, ki ustrezajo njegovim preferencam, ne glede na kraj oskrbovanja. S tem, ko se krepijo vezi med dnevnimi migranti in krajem dela, se očitno krepiti tudi mentalna navezanost na kraj dela, kar se (najbrž) odraža tudi v oskrbovalnih navadah pripadnikov posameznega »življenjskega stila«. Iz tega zornega kota je možno pojasniti marsikatero podrobnost, ki ustvarja regionalne razlike med mestom in podeželjem.

Primer 3

Rekreacijske navade prebivalcev slovenskih mest (po Jeršič)

Spol kot socialno geografska kategorija

Spol je eden od kazalcev socialnih razlik med ljudmi. Poleg rase, vere in socialnega položaja (sloja) je eden od najbolj zlorabljenih in indoktriniranih značilnosti. Spol je, poleg ostalih prej naštetih lastnosti, socialna kategorija, kar pomeni, da je razlikovanje socialno in kulturno pogojeno. Spol je razlog različnega vrednotenja in obravnavanja ljudi; moški člani skupnosti so marsikje drugače tretirani kakor ženske članice skupnosti. (podobno velja za različne pripadnika nacionalnosti, veroizpovedi in socialnega položaja).

V geografijo je ta tematika vstopila razmeroma pozno, in sicer s feminističnimi študijami v prvi polovici 20. stoletja, ko so borke za enakopravnost žensk pričele opozarjati na krivičen socialni položaj žensk, ki se je odražal tudi v neenaki dostopnosti do prostora. V geografiji se je uveljavil predvsem prostorski vidik spoznavanja neenakopravnega položaja žensk, npr. v zasnovi stanovanj, prilagojenosti prostorskih ureditev potrebam žensk.

Kasneje se je feministična pozicija razširila še na spoznavanje moških kot socialne skupine.

Pomembni sta dve usmeritvi:

- spoznavanje marginalnih skupin moških: homoseksualci, militantneži, klateži, pripadniki raznih zatiranih socialnih skupin iz družbenega roba ter dejavnosti, ki vodijo v socialno različnost – socializacija deklic in dečkov, delitev dela med moškim in žensko, materinstvo in očetovstvo (vloga matere in očeta), zdravstvo, spolnost
- spoznavanje elementov patriarhalne ureditve družbe in posredno prostora ter s tem povezanega položaja moških v družbi. Hegemonialni položaj moškega v družbi namreč ni nekaj stalnega, temveč je socialno pogojen in zato spremenljiv in minljiv. Za geografijo so predvsem zanimivi posebni »prostori«, skozi katere se kaže (in vzdržuje) patriarhalnost socialne ureditve.

Feministične študije in položaj žensk

Problematika socialne neenakosti, znotraj tega še posebej položaj žensk, je ena od osrednjih tem socialne in kulturne geografije. Kot ugotavljajo sociologi in antropologi, je razlikovanje med spoloma socialno pogojeno, ne pa gospodarsko ali politično. Iz tega dejstva izhaja tudi geografska relevantnost – položaj žensk je v različnih socialnih skupnostih različen; ker socialne razmere niso povsod enake, je tudi razlikovanje med spoloma regionalno različno. Spoznavanje položaja žensk v družbi poteka v treh segmentih:

1. prepoznavanje oblik položaja žensk v skupnostih, prostorski vidik različnega položaja, je najpogostejša kulturno geografska tema. Različen položaj ženske v družbi se nanaša:
 - na področje **dela** (ta ne temelji na bioloških razlikah, temveč na predsodkih), zastopanost žensk v posameznih poklicih, na neenakem plačilu za isto delo, na težji dostopnosti do določenih poklicev, na različnem tveganju za revščino, na ženske-migrantke
 - na področje **bivanja**, različen dnevni ritem moških in žensk v različnih okoljih, zasnova stanovanja, javni prostori v mestih, na prostorsko segregacijo (v mestih je še močno zapopaden neenak položaj med spoloma, tako na področju varnosti, prostorskih ureditev, ki so večinoma prilagojene potrebam moških,
 - na **javno (politično) delovanje** žensk in položaj žensk v javnem življenju, na neenakih političnih pravicah (voliina pravica), na oblikovanje stereotipov o ženskah (gospodinje, predmet poželenja)
2. vzroki različnega položaja žensk
3. vloga žensk pri produkciji neenakosti

Za razliko od sociologije in drugih družboslovnih znanosti, se socialna in kulturna geografija osredotoča na prepoznavanje prostorske dimenzije različnega položaja žensk v družbi ter na posledice tega v organizaciji prostora.

Oblike položaja žensk v skupnosti

Glavno merilo položaja žensk je enakopravnost z moškimi. Ta se nanaša na

- politično,
- ekonomsko in
- kulturno enakopravnost.

Problematika neenakosti žensk v družbi je posledica družbenih odnosov in s tem povezanega razmerja med močjo in kapitalom (družbenih odnosov) ter posledica neenakopravnosti med spoloma. V mestih je neenakopraven položaj razviden na naslednjih področjih:

- mobilnost v mestu je prilagojena predvsem dnevnim migrantom in moškim (predvsem povezavam med mestom in obmestjem ter s tem povezanim odhodom na delo in v šolo), ne pa ženskam, ki med potjo opravijo še druge poti, zaradi česar so njihove potrebe po mobilnosti drugačne (nakupovanje, spremstvo otrok), podobno popoldan.
- zasnova stanovanja; ta se običajno ravna po »klasični družini« - mož, žena in dva otroka, pri čemer ženske nimajo lastnega prostora, kot ga imajo možje in otroci. Nasprotno, nekdanje bivalne kuhinje so z uvedbo t.i. švedske kuhinje vsemanjše, kar pomeni, da se v tem prostoru zadržuje samo oseba ki kuha, slednje pa lahko razumemo kot marginalizacijo tega opravila in diferenciaranost bivalnega prostora.
- zasnova javnih prostorov in otroških igrišč ni prilagojena le socialnim slojem, temveč tudi spolu. Otroška igrišča so veliko bolj prilagojena fantom (igrišča za športe, kjer je potrebna moč in agresivnost) kakor dekletom (igrišča za športe, ples, gimnastika, kotalkarstvo, kjer je potrebna gibčnost). Drugače je pri pripadnikih višjega sloja, kjer so obstajale »ženske sobe, ženski saloni«, pri drugih kulturah (ženski in moški del hiše v muslimanskem kulturno geografskem območju).
- varnost v mestu (osvetlitev ulic) ni primarna tema v urejanju, čeprav ženske manj frekventne, temačne ulice doživljajo kot neprijetna (po drugi strani je znano, da je več nasilja nad ženskami doma, za štirimi stenami, kot na javnih površinah)
- ženske kot ustvarjalke javnih površin in predmet objektov simbolnega pomena; spomenikov ženskam je veliko manj kakor moškim. Ženske se redkeje pojavljajo kot avtorice prostorskih ureditev javnih površin.

Ustroj mest je zasnovan po funkcionalističnem principu (območja za delo, bivanje, oskrbo, rekreacijo). Pred industrijsko revolucijo je bil ustroj veliko bolj naravnana na neprofitne dejavnosti, npr. javno – zasebno, skrb in oskrba (gospodinja – gospodinjstvo), kar je bilo bližje socialnemu prostoru žensk. Sedanji privilegirani funkcionalistični princip je bližje moškemu načinu razmišljanja in njegovim prostorskim potrebam.

Vzroki različnega položaja žensk

Eden od prvih vzrokov je večja fizična moč moških, ki so si izborili primat v odnosu med spoloma. Drug razlog so psihološke lastnosti žensk, ki so bolj usmerjene v introspekcijo kakor v aktivno spreminjanje sveta.

Tretji razlog je družbeni – reproduciranje in zlorabljanje vzorcev vedenja iz preteklosti.

Vsekakor so vzroki za neenak položaj zgodovinski in antropološki, ključno bi naj bilo 19. stoletje in proces industrializacije – urbanizacije. Ob tem so se pojavile nove vloge ženske v družbi; po eni strani ohranjanje nekdanje paternalistične ureditve, kjer je ženska imela podrejen položaj v družbi. Po drugi strani je mesto dajalo ženskam možnost novih družbenih vlog (in eksperimentiranja z njimi; večja gostota – večja raznolikost - večja tolerantnost). Ekonomska samostojnost je vodila v vse večjo neodvisnost od moža in samostojnost v zasebnem življenju. Veliko poklicev, ki so bili sprva moški, so prevzele ženske (sprva v izobraževanju in socialni ter zdravstveni oskrbi, danes v pravu, trgovini, upravi, administraciji). Proces individualizacije družbe je šel vstric z emancipacijo, izobraževanjem, razkrojem družine in družinskega življenja, na koncu kulminiral v seksualni revoluciji in feminističnih gibanjih. Z zmanjševanjem rodnosti in števila porok se je povečevala samozavest žensk. Posledica je volilna pravica, odstranjevanje nekdanjih tabujev glede javnega življenja in nastopanja v javnosti.

Problem neenakosti žensk ima poleg socialne in ekonomske dimezije še kulturno. Ta v veliki meri izhaja iz pojava velikega mesta in njegove ambivalentnosti. Mesto je prostor velike gostote ljudi, heterogenosti, nepreglednosti, intenzivnosti, anonimnosti, mesto je prostor kulturnih in duhovnih presežkov, pa tudi najnižjih moralnih izprijenj; prostor absolutne nevarnosti (smrt, uboju) in animalične strasti (draži) (eros). Z emancipacijo žensk je postala ogrožena dotakratna vloga moških, nekakšno varovanje javnega reda meščanske družbe in s tem povezane lastnosti, kot so moč, nadzor, pridobivanje sredstev za preživljanje. Za obrambo tega je v javnosti nastala podoba ženske – vlačuge, lahkoživke, ki se ne drži socialnih norm (je samostojna, neodvisna, sama obiskuje prireditve in lokale, nima družinskega življenja). Ta napetost je povzročila nova moralna pravila (nadzor ženske v javnem življenju), še močnejše izraženo družinsko življenje (med obema vojnoma), pojav suburbanizacije in suburbanih naselij kot idealen kraj za mlade družine, omejevanje pravic žensk. (A woman's place is in the home). S seksualno revolucijo so ti poskusi postali zelo omejeni. Danes potrošniška družba

ustvarja raznolike vzroce življenja, ki ženskam namenja po eni strani vlogo samostojne osebe, po drugi strani vlogo spolnega subjekta, ki povečuje telo in mladost. Kulturna enakopravnost še ni dosežena (prostorsko časovne strukture vsakdana so pri ženskah drugačne kot pri moških)

Vloga žensk pri produkciji neenakosti

Pristajanje na podrejen položaj, nepoznavanje svojih pravic, pristajanje na specifičen položaj (seksualni simbol). Feminizacija manj plačanih poklicev,

POLOŽAJ ŽENSK V SLOVENIJI IN DRUGIH DRŽAVAH EVROPSKE UNIJE

Ženske zaslužijo več kot 17 odstotkov manj

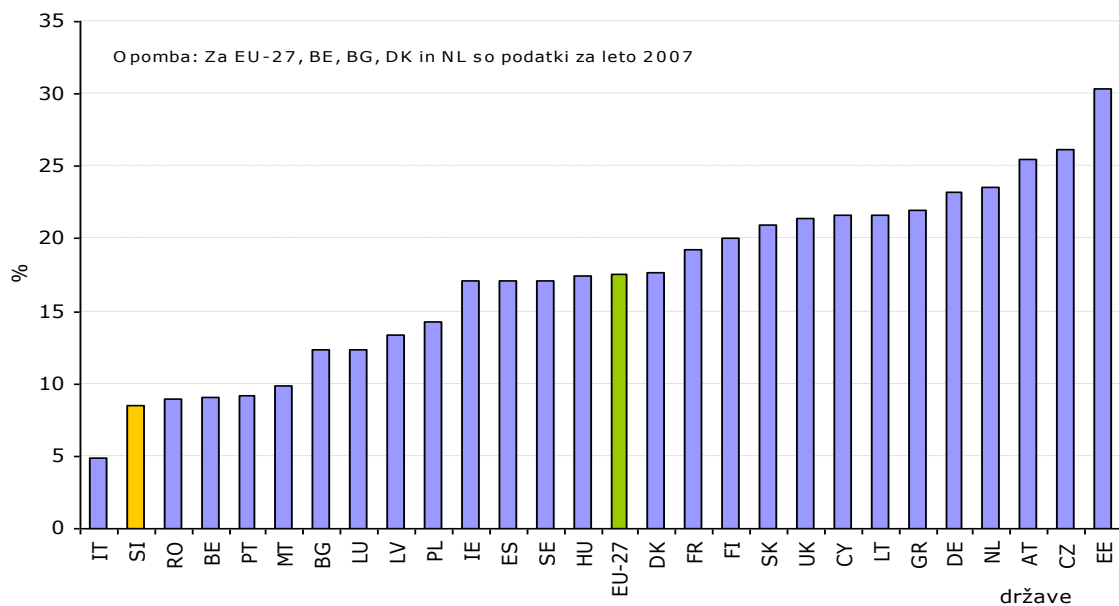
Danes se nam v razvitem svetu zdijo taka razmišljanja nezaslišano zastarela, vseeno pa ženske še vedno niso dosegle polne enakopravnosti z moškimi na čisto vseh področjih. Eno od teh je enako plačilo za enako delo. Ženske namreč z enako izobrazbo, kot jo imajo moški, in na primerljivem delovnem mestu še vedno zaslužijo manj, kot njihovi moški kolegi.

Kot je pokazala kampanja za odpravo razlik v plačilu med spoloma v Evropi, ki se je lotil Generalni direktorat za zaposlovanje, socialne zadeve in enake možnosti pri Evropski komisiji, ženske v Evropi za enako delo še vedno zaslužijo v povprečju 17,6 odstotka manj kot moški.

V posebnem Eurobarometru 326 na temo Enakost spolov v EU v letu 2009 je več kot osem od desetih državljanov iz 27 držav članic menilo, da so potrebni nujni ukrepi za spopadanje s to razliko v plačilu. Evropska komisija je zato v petek, 5. marca, že drugo leto zapored začela kampanjo za odpravo razlik v plačilu med spoloma in ga zaznamovala s poldnevnim dogodkom.

Na tem mestu velja omeniti tudi mednarodno Konvencijo o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk (CEDAW), ki jo je leta 1979 sprejela generalna skupščina Združenih narodov. Tako imenovana temeljna mednarodna listina ženskih pravic je začela veljati 3. septembra 1981, kot zanimivost pa omenimo, da je od vseh razvitih držav niso ratificirale samo ZDA.

Razlika v višini povprečne bruto plače na uro med tisto, ki jo prejme moški, in tisto, ki jo prejme ženska, države EU-27, 2008

Bolj izpostavljene tveganju za revščino

Čeprav omenjena dokumenta nista edina, ki zahtevata in določata enakopravnost žensk na vseh področjih, je še vedno v vseh sektorjih gospodarstva EU mogoče opaziti razlike v plačilu med spoloma, ki so lahko celo več kot 20-odstotne (Estonija, Slovaška, Avstrija, Nizozemska) ali manj kot desetodstotne (Malta, Poljska, Italija). Vzroki za neenakost so različni, bistveni je najbrž ta, da žensko delo pogosto še vedno velja za manj vrednega od tistega, ki ga opravi moški. Spolna stereotipizacija in diskriminacija tako žensko kot moškega še vedno omeujeta pri izbiri študija in pozneje poklica. To vodi v trg dela, ki je ločen po spolu in kjer so poklici, v katerih večinoma delajo ženske, podcenjeni v primerjavi s tistimi, v katerih je več moških. Ženske so zaradi materinstva še vedno prisiljene iskati bolj prilagodljiv delovni čas kot moški. Zaradi porodniškega dopusta in nege otroka večkrat prekinajo kariero, kar vpliva na njihovo poznejšo možnost napredovanja in višino plačila za delo. Toda težava ni

zgolj ena plača, saj se učinki razlik v letih seštevajo, nazadnje pa pripeljejo tudi do splošno nižjih pokojnin, ki jih v starosti uživajo ženske. Zato so ženske, ugotavlja Evropska komisija, bolj izpostavljene tveganju za revščino.

Kot navaja tudi Statistični urad Republike Slovenije, so povprečne bruto plače žensk v Sloveniji leta 2007 presegle moške samo v starostni skupini 15 do 24 let, v vseh drugih starostnih skupinah pa so ženske zaslužile manj kot njihovi moški kolegi na enakih ali primerljivih delovnih mestih. Največ plačilne neenakosti med spoloma se pojavlja po 65. letu starosti, v škodo žensk. Plače žensk povsod v Sloveniji zaostajajo za moškimi, še najmanj razlik med njimi je bilo na Koroškem in jugovzhodu države.

Premalo slovenskih menedžerk in političark

Tako kot v politiki se tudi v vsakdanjem poslovnem življenju pokaže, da vrhove centrov moči in odločanja zasedajo predvsem moški. To nam zelo hitro pokaže pogled v kroge, kjer se oblikujejo in sprejemajo strateške odločitve. V parlamentih evropskih držav je še vedno manj žensk kot moških, podobno je v nadzornih svetih in upravnih odborih podjetij. Po podatkih Sursa, se naša država po razporejenosti moči med spoloma uvršča na 34. mesto na svetu, zastopanost žensk v politiki pa je v Sloveniji zgolj desetodstotna.

Kot navaja raziskava, katere avtorica je **Nelka Vertot**, je načrtovanje in vodenje ekonomske prakse tradicionalno v rokah moških, ženske na vodilnih poslovnih položajih so bile vselej redkost in v nekaterih kulturah ter panogah je še vedno tako. V času socializma so Slovenke dosegle določeno stopnjo socialnih pravic, tudi višjo kot njihove evropske kolegice. Podatki povedo, da so ženske v Sloveniji celo bolj izobražene od moških, tudi povprečna plača žensk se približuje povprečni plači moških, toda zastarela miselnost in družinske obveznosti jih še vedno pogosto ovirajo na poti do uspeha na poklicnem področju, ugotavljajo pri Sursu. Čeprav je žensk več kot polovico svetovnega prebivalstva, niso nikjer na svetu med podjetniki in menedžerji zastopane 50-odstotno. Podatki Sursa kažejo, da je konec leta 2008 poklic direktorice oziroma menedžerke opravljalo 30,6 odstotka žensk. Skupno je namreč ta poklic v Sloveniji tega leta opravljalo 41.423 oseb, od tega je bilo 12.687 žensk. Od tega jih je bilo 81,7 odstotka zaposlenih na vodstvenem položaju v večjih družbah, 18,3 odstotka pa v manjših družbah.

Poročilo Združenih narodov o človekovem razvoju za leto 2009 našo državo po vrednosti indeksa človekovega razvoja (GDI) uvršča med države z zelo visoko stopnjo razvoja, in sicer smo zasedli 29. mesto na svetu. Po merilu razporejenosti moči po spolu (GEM), ki kaže, koliko so ženske dejavne v javnem življenju, pa se je naša država uvrstila na 34. mesto na svetu, pred nami je bilo iz skupine EU-27 štirinajst držav članic EU, za nami so se uvrstili Ciper, Portugalska, Češka, Malta, Estonija, Poljska, Slovaška, Madžarska, Litva, Latvija, Bolgarija in Romunija.

Tudi izobrazba ne pomaga

Zastopanost slovenskih žensk v politiki (merilo je delež žensk v parlamentu) je zgolj desetodstotna. Moč žensk pri odločanju in njihova aktivnost pa se merita z deležem žensk na vodstvenih položajih ter z deležem žensk na tehničnih in strokovnih položajih. Ti podatki so nekoliko bolj obetavni, saj je zastopanost žensk na vodstvenih in vodilnih položajih 34-odstotna, na tehničnih in strokovnih položajih pa je celo 56-odstotna.

Po statističnih podatkih so plače žensk v Sloveniji v letu 2007 dosegale povprečno 92,2 odstotka povprečne mesečne bruto plače moških (0,9 odstotne točke manj kot leta 2006), kar pomeni, da so bile plače žensk v Sloveniji v tistem letu povprečno za 7,8 odstotka nižje od plač moških.

Čeprav gre za povprečje in je do razlik prihajalo zaradi različne izobrazbene, starostne in poklicne strukture, je pomenljivejši podatek, da je bila razlika v povprečni letni bruto plači med moškimi in ženskimi vodstvenimi delavci (zakonodajalci, menedžerji, visoki uradniki) bistveno večja. Ženske vodilne delavke so dobile izplačanega le 91,4 odstotka povprečne mesečne bruto plače moških, oziroma na mesec so v povprečju zaslužile 2405 evrov bruto, njihovi moški kolegi pa 2630 evrov bruto. Največje razlike med plačami po spolu so bile v dejavnosti finančnega posredništva. Krivica je še bolj očitna, če upoštevamo dejstvo, da je imelo 67,9 odstotka menedžerk in direktoric končano najmanj univerzitetno izobrazbo, med moškimi menedžerji in direktorji pa se jih je z najmanj

univerzitetno diplomu lahko pohvalilo samo 53,9 odstotka.

98. praznovanje dneva žena

Letos (2010) mineva 150 let od rojstva Clare Zetkin, pobudnice praznovanja mednarodnega dneva žensk, 8. marca, ko se spominjamo doseženih ekonomskih, političnih in socialnih enakopravnosti ter drugih dosežkov žensk v času velikega industrijskega razvoja. Letos vstopamo tudi v 100. leto spomina na 8. marec 1908, ko so bile v New Yorku organizirane prve večje demonstracije, ki so zahtevale več pravic za ženske; na demonstracijah je bilo okrog 15 tisoč žensk, zaposlenih v tekstilni industriji, ki so zahtevale krajši delovni čas, boljše plače, volilno pravico in prepoved dela otrok.

Ženske v Sloveniji so povprečno 3,3 leta starejše od moških

Sredi leta 2006 je živel v Sloveniji 1.022.640 žensk in 985.876 moških - skoraj 37.000 žensk več kot moških. Kljub tej številčni razliki v korist žensk je več moških v vseh starostnih skupinah do 60. leta starosti; nad to starostno mejo pa je število žensk višje od števila moških in pri starosti nad 80 let jih je že več kot dvakrat toliko kot moških.

Delež mladih žensk (15 do 29 let) se manjša hitreje od deleža mladih moških: v zadnjih 15-ih letih se je delež toliko starih žensk zmanjšal za 2,1 %, moških pa za 1,6 %.

Povprečna starost prebivalca Slovenije je 40,7 leta (ženske 42,3 leta, moški 39,0 let); v Evropi se s tem uvrščamo v vrh starih družb. Po ocenah je v Sloveniji od 9 % do 10 % ljudi uvrščenih med invalide; med njimi je 40 % do 45 % žensk.

Največ žensk je poročenih

Med starejšimi od 15 let je bilo konec leta 2005 v Sloveniji 52,6 % žensk poročenih, 30 % samskih, 12,4 % ovdovelih in 5 % razvezanih.

Ob popisu 2002 je bilo med ženskami, starejšimi od 15 let, 632.197 mater, več kot polovica je rodila dvakrat, dobra četrtina enkrat, 15,1 % trikrat, 4,5 % štirikrat, 1,7% petkrat in 1,5 % šest in večkrat. 12,5 % vseh gospodinjstev (85.643) je bilo takrat enostarševskih, večinoma (85,7 %) matere z otroki.

Pod pragom tveganja revščine je več žensk

V letu 2004 je živel v Sloveniji pod pragom tveganja revščine 12,1 % oseb, v EU pa je bilo takrat takih prebivalcev 16 %. Ženske so izkazovale višje stopnje tveganja revščine kot moški, še posebej so izstopale tiste, ki so bile stare nad 65 let (26 %). Tudi med enočlanskimi gospodinjstvi so izstopale ženske (48 % v primerjavi s 44 % za moške in ženske skupaj). Podobno so bile nekoliko bolj od moških pod pragom tveganja revščine brezposelne ženske in upokojenke.

Ženske imajo v povprečju 93 % povprečne mesečne bruto plače moških

Povprečna mesečna bruto plača žensk je v letu 2004 znašala 1.069 EUR in je bila v povprečju za približno 83 EUR nižja od povprečne mesečne bruto plače moških, ki je bila 1.149 EUR. Ženske so torej v povprečju dosegale samo 93 % povprečne mesečne bruto plače moških.

V skupini, ki vključuje upravljavce strojev in naprav, industrijske izdelovalce in sestavljavce, je bila razlika med plačami moških in žensk med največjimi in je plača žensk dosegla samo 75 % moške. Najmanjša razlika je bila v uradniških poklicih, kjer je plača žensk dosegla 94 % plače moškega. Skoraj 18 % višja od plače moških pa je bila v tem letu povprečna mesečna bruto plača žensk, zaposlenih v gradbeništvu, kjer je bilo zaposlenih številčno manj žensk (10 %) in so večinoma opravljale dela na bolje plačanih, vodilnih, nadzornih in pisarniških delovnih mestih, za katera se praviloma zahteva višja izobrazba kot za manj plačana fizična dela, ki v tej dejavnosti veljajo za domeno moških.

Največja razlika med plačo moških in žensk pa je bila v zdravstvu in socialnem varstvu, kjer so bile ženske za svoje delo nagrajene le s slabimi 70 % plače moških. V tej dejavnosti je zaposlenih manj moških, samo 19 %, ki delajo v zdravstvu večinoma kot zdravniki, ženske v zdravstvu pa so najbolj pogosto medicinske sestre; tudi večina zaposlenih v socialnem varstvu so bile ženske.

Ženske nekoliko bolj izobražene

Konec leta 2005 je imelo največ žensk v Sloveniji končano samo osnovno (27,6 %) in srednjo strokovno izobrazbo (24,7 %) ter nižjo in srednjo poklicno izobrazbo (18,2 %). V vseh treh omenjenih izobrazbenih skupinah, razen pri osnovni izobrazbi, so zaostajale za moškimi.

Več žensk kot moških pa je imelo srednjo splošno izobrazbo (7,0 % ženske in 4,5 % moški), višjo izobrazbo (5,6 % ženske ter 4,8 % moški) in visoko strokovno (2,4 % ženske in 2,3 % moški) ter visoko univerzitetno izobrazbo (7,4 % ženske in 6,3 % moški). Le delež moških s specialistično povisokošolsko izobrazbo, magistriranjem in doktoratom je bil višji od deleža žensk: žensk je bilo 0,9 %,

moških pa 1,3 %. Hkrati pa je bilo skoraj dvakrat več tistih žensk, ki so bile stare 25 – 44 let in so imele končano visoko univerzitetno izobrazbo ter specialistično povisokošolsko izobrazbo, magisterij in doktorat (16,6 % žensk in 8,6 % moških).

Med delovno aktivnimi prebivalci v 2. polovici leta 2006 45,3 % žensk

Najvišje deleže so imele delovno aktivne ženske v poklicnih skupinah: uradnice (65 %), prodajalke in tiste, ki so opravljale poklice v storitvah, (63 %) ter strokovnjakinje (59,5 %), najmanjšega pa v poklicih za neindustrijski način dela (8,2 %).

Med delovno aktivnim prebivalstvom je s polnim delovnim časom delalo 88,5 % žensk in 92,5 % moških. Med ženskami, ki skrbijo za otroke, je 37 % zaposlenih le za polovični delovni čas; med ženskami brez družinskih obveznosti je takšnih le 17 % (in 6,5 % moških).

Večja brezposelnost žensk kot moških

Med registriranimi brezposelnimi osebami je bila konec leta 2006 v Sloveniji dobra polovica žensk, in sicer 54,4 %. Stopnja brezposelnosti žensk se povečuje. Po Anketi o delovni sili je ta v četrtem četrtletju leta 2006 znašala 5,6 %, 4,5 % za moške in 6,9 % za ženske; v predhodnem četrtletju je bila ravno tako 5,6 %, vendar 4,6 % za moške in 6,7 % za ženske.

Stopnja brezposelnosti je bila kot običajno najvišja med mladimi (stari 15 do 24 let), 12,3 %, in se med spoloma ni bistveno razlikovala. Po pričakovanjih je bila najnižja med starejšimi (55–64 let), in sicer 3 %, k čemur so večino prispevali moški, ker brezposelnih žensk v omenjeni starostni skupini skoraj ni bilo. Med brezposelnimi ženskami jih po raziskavah 4 % najde novo delo manj kot v enem mesecu, 30 % pa čaka nanj več kot dve leti.

V Slovenski vojski je 15,2 odstotkov žensk

Med poklicnimi pripadniki vojske je 1.117 oz. 15,2 % pripadnic, kar nas uvršča v sam vrh vojaških organizacij, v katerih se zaposlujejo tudi ženske. Večje število žensk je v Slovensko vojsko prišlo šele po začetku njene profesionalizacije. Med pripadnicami je 10,5 % častnic, podčastnic je 14 %, vojakinj 34 %, višjih vojaških uslužbenk je 7,6 %. 6 pripadnic ima čim podpolkovnice, majork je 24, ostalih činov pa je številčno več.

Podjetnic dosti manj kot podjetnikov

Med ustanovitelji novih podjetij je bilo leta 2002 27 % žensk. Delež moških je bil višji od deleža žensk v vseh dejavnostih, razen v gostinstvu, kjer je bilo med ustanovitelji novih podjetij 53 % žensk.

Najmanj, samo 5 %, je bilo podjetnic, ki so ustanovile novo podjetje v gradbeništvu.

Novonastalo podjetje so podjetnice vodile same manj pogosto (75 %) kot podjetniki sami (85 %).

Podjetja, ki so jih ustanovile ženske, so po donosnosti zaostajala za podjetji, katerih ustanovitelji so bili moški: zelo dobro donosnost je doseglo je 4 % njihovih novih podjetij (podjetniki tudi 4 %), dobro 45 % (podjetniki 53 %), komaj zadostno 35 % (podjetniki 32 %) in slabo 16 % (podjetniki 11 %).

Ženske povprečno 4 leta več prejemajo pokojnino

V Sloveniji je leta 2005 prejemale starostno pokojnino več žensk (54,6 %) kot moških, invalidsko pokojnino pa manj (samo 38 000 oz. 39,8 % žensk). Ženske, ki so prvič prejele starostno pokojnino so bile povprečno stare dobrih 57 let, moški pa skoraj 62 let. Tiste ženske, ki so prvič prejele invalidsko pokojnino, pa so bile povprečno stare 50 let (moški 53 let).

Ženske, prejemnice starostnih pokojnin, ki so v tem letu umrle,

so le-to povprečno prejemale 20 let (moški 16 let), invalidsko pokojnino pa povprečno 21 let (moški pa 16 let in 3 mesece).

V Državni zbor je bilo izvoljenih 12,2 odstotka poslank

Med prebivalci Slovenije z volilno pravico je 52,5 % žensk. Na državnozbornih volitvah leta 2004 je bilo na kandidatnih listah za 90 poslanskih mest 24,9 % žensk, med izvoljenimi poslanci pa je bilo 12,2 % žensk.

*Moški znajo samo misliti. Ženske pa imajo svoj način, da razumejo, ne da bi mislile.
(Tagore, indijski pesnik, filozof)*

8. marca leta 1857 so ženske, zaposlene v tekstilni industriji v New Yorku, protestirale zaradi nečloveških delovnih razmer in nizkih mezd. Decembra 1977 je Generalna skupščina Združenih

narodov (ZN) sprejela posebno resolucijo, s katero je razglasila 8. marec za dan ZN za pravice žensk in mednarodnega miru. Geslo letošnjega dneva žensk je "Ženske in moški združeni v prizadevanjih za ustavitev nasilja nad ženskami in dekleti".

Ženske v Sloveniji v povprečju za 3,4 leta starejše od moških

V Sloveniji je konec septembra 2008 živel 2.053.740 prebivalcev, žensk je bilo 50,1 %, moških pa 49,9 %. Čeprav se na leto vedno rodi več dečkov kot deklic, je žensk v skupnem številu prebivalcev več kot moških, kajti stopnja umrljivosti je za ženske zaradi genetskih, socioloških, zdravstvenih in drugih razlogov nižja kot za moške. Število moških je do 60. leta starosti v vseh starostnih skupinah večje od števila žensk, potem pa se razmerje obrne, ker ženske umirajo starejše kot moški. Konec junija 2008 so bile ženske v Sloveniji stare povprečno 42,8 leta, moški pa povprečno 39,4 leta. Povprečna starost v letu 2007 umrlih moških je bila v Sloveniji za 9,1 leta nižja od povprečne starosti v tem letu umrlih žensk; umrli moški so bili stari povprečno 69,1 leta, umrle ženske pa so bile stare povprečno 78,2 leta. V zadnjih treh desetletjih se je povprečna starost umrlega moškega povečala za 6,3 leta, povprečna starost umrle ženske pa za 7,8 leta.

Deklice, rojene v letih 2006–2007, lahko pričakujejo 82 let življenja

Pričakovano trajanje življenja prebivalcev Slovenije se zvišuje: deklice, rojene v letih 2006–2007, lahko pričakujejo, da bodo dočakale 82,3 leta, dečki, rojeni v istem obdobju, pa 74,9 leta. V primerjavi z leti 1996–1997 se je pričakovano trajanje življenja za žensko podaljšalo za 4,3 leta, za moškega pa za 4,0 leta.

Pričakovano trajanje življenja za žensko je bilo med državami članicami EU v letu 2006 najdaljše v Španiji in Franciji (84,4 leta), najkrajše pa v Romuniji (76,2 leta), Bolgariji in Latviji (76,3 leta).

Odlaganje materinstva v kasnejša leta

V letu 2007 so bile matere v Sloveniji ob rojstvu otroka v povprečju stare 29,9 leta. Ob rojstvu prvega otroka so bile stare v povprečju 28,2 leta, kar je doslej najvišja starost žensk ob rojstvu prvega otroka po drugi svetovni vojni pri nas. Tretjina žensk (3.108), ki so v letu 2007 prvič postale matere, pa je bila starejša od 30 let.

V letu 2007 so bile najbolj rodna skupina žensk ženske, stare 28, 29 in 30 let, pred petnajstimi leti pa ženske, stare 23 let.

Za študij po srednji šoli se odloča vse več žensk

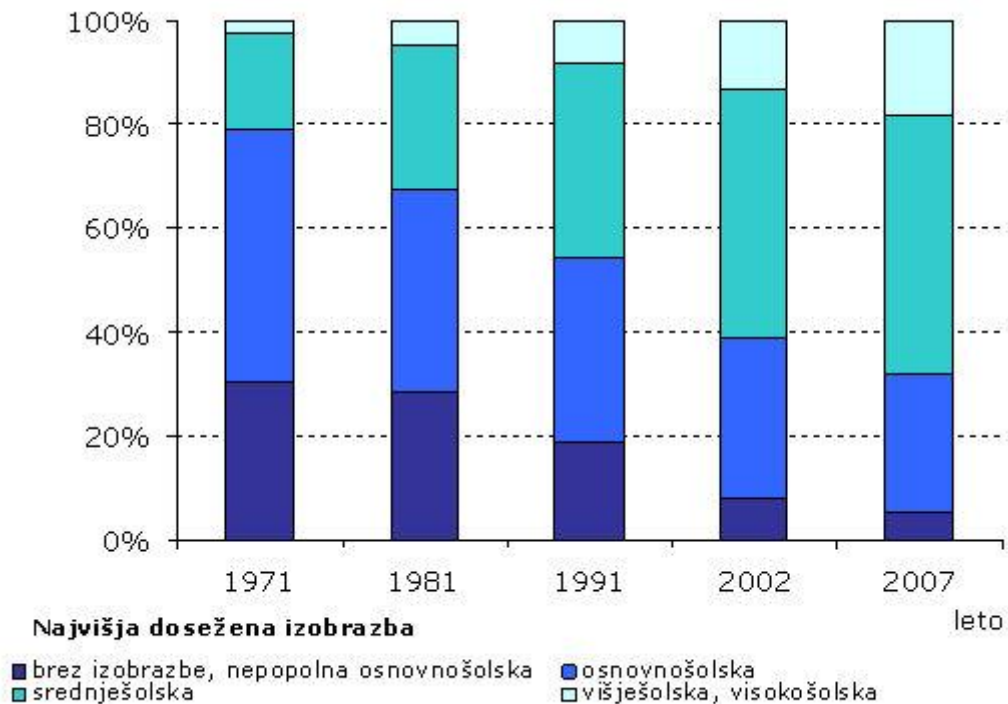
Pred petintridesetimi leti je le petina žensk v Sloveniji dosegla višjo stopnjo izobrazbe od končane osnovne šole, 30 % vseh žensk pa je bilo brez izobrazbe ali pa je imelo le nedokončano osnovno šolo. Le dobra dva odstotka žensk pa sta dosegla izobrazbo, višjo od srednješolske.

Po letu 1980 se je razmerje začelo obračati in po letu 2000 je bilo brez dokončane osnovne šole še deset odstotkov prebivalk Slovenije, danes pa je takih le pet odstotkov.

V letu 2007 je bilo med ženskami v Sloveniji v starosti 20 do 24 let, 94,3 % takih, ki so imele dokončano najmanj srednjo šolo (v EU-27 80,8 %), med enako starimi moškimi pa je bilo takih, ki so imeli dokončano najmanj srednjo šolo, 89,0 % (v EU-27 75,5 %).

V študijskem letu 2007/08 je bilo med študenti že skoraj 60 % žensk. V študijskem letu 2007/2008 sta bili v višješolsko ali visokošolsko izobraževanje vključeni že skoraj dve tretjini vseh prebivalk Slovenije v starosti 19 do 23 let (pred desetimi leti manj kot 40 %). Vsebinski interesi študentk pa se v zadnjem desetletju niso bistveno spremenili. Še vedno se največ študentk, skoraj polovica, odloči za študij družboslovja, tretjina pa bodisi za področje izobraževanja, umetnosti in humanistike ali zdravstva in sociale.

Slika: Izobrazbena struktura žensk, starih 15 let in več, Slovenija, 1971-2007

Viri: leta 1971, 1981, 1991 in 2002 - popisi prebivalstva; leto 2007 - Anketa o delovni sili

Ženske med visokošolskimi profesorji še vedno v manjšini

Med 4.500 profesorji in docenti, ki so v študijskem letu 2007/08 vodili pedagoški proces na visokošolskih zavodih, je bilo žensk le za tretjino. Med mlajšimi visokošolskimi učitelji je razmerje med spoloma bolj uravnoteženo, med starejšimi pa prevladujejo moški (med visokošolskimi profesorji, starejšimi od 65 let, je žensk samo desetina).

Delež žensk med pedagoškim osebjem v terciarnem izobraževanju hitro narašča: leta 1995 jih je bilo 20 %, pred tremi leti pa že 34 %. Kljub temu je Slovenija po deležu žensk med višješolskimi predavatelji in visokošolskimi učitelji na repu lestvice med državami članicami EU. V letu 2005/06 se je ta delež v EU v povprečju gibal okrog 40 %.

Delež žensk med zaposlenimi v raziskovalni-razvojni dejavnosti upada

Čeprav so ženske danes v povprečju bolj izobražene kot nekoč, se njihov delež med zaposlenimi v raziskovalni-razvojni dejavnosti počasi, a vztrajno zmanjšuje. Razmerje med spoloma pri zaposlenih na tem področju v visokošolskem (žensk okrog 42 %) in državnem sektorju (žensk približno 47 %) se v zadnjih 15 letih ni bistveno spremenilo, med raziskovalci in drugimi zaposlenimi v raziskovalno-razvojni dejavnosti v poslovnem sektorju pa se je delež žensk v letu 2007 znižal za slabih 5 odstotnih točk (na 30 %).

Stopnja brezposelnosti v Sloveniji za ženske večja kot za moške

V tretjem četrtletju 2008 je bilo v Sloveniji 1.066.000 aktivnih prebivalcev; žensk med njimi je bilo 45,5 %. Stopnja aktivnosti za ženske je bila torej 54,5-odstotna (za moške 67,0-odstotna), stopnja brezposelnosti pa za ženske 4,4-odstotna (za moške 3,9-odstotna). Najmanj žensk med zaposlenimi je bilo konec leta 2008 v Sloveniji v dejavnostih gradbeništvo (7,9 %) in rudarstvo (11,8 %), največ pa v zdravstvu in socialnem varstvu (80,6 %) ter v izobraževanju (78,9 %).

Brezposelnost v Sloveniji je bila v januarju 2009 po podatkih Eurostata 4,9-odstotna; pri tem se je delež brezposelnih žensk (glede na mesec prej) znižal s 5,2 % na 4,7 % (delež brezposelnih moških pa se je zvišal, in sicer s 4,2 % na 5,1 %). Kljub povečanju brezposelnosti pa je ta v Sloveniji še vedno pod evropskim povprečjem (7,6 %). Brezposelnost tudi v Evropi hitreje narašča med moškimi kot med ženskami in delež brezposelnih moških je skoraj že dosegel delež brezposelnih žensk.

Razlike med plačami žensk in moških

Po mednarodno sprejetih statističnih standardih za izračunavanje razlik med plačami žensk in plačami moških – pri tem se kot osnova uporabljajo bruto plače za plačano uro – je bila razlika med žensko in moško plačo v Sloveniji leta 2006 5,0-odstotna; ženske so torej v povprečju zaslužile 95,0 % povprečne bruto plače moških. Ženska bruto plača za plačano uro je v povprečju znašala 6,48 EUR, moška bruto plača za plačano uro pa v povprečju 6,82 EUR.

V večini dejavnosti so ženske zaslužile v povprečju manj kot moški, razen v dejavnostih gradbeništvo (tam so zaslužile za 19,1 % več) in oskrba z elektriko, plinom in vodo (za 4,1 % več), vendar je bila ta razlika v dobro ženskam posledica njihove poklicne in izobrazbene strukture, saj je bil delež žensk z višjo šolsko izobrazbo in bolje plačanim poklicem v teh dejavnostih višji kot delež moških. Največja razlika med plačami žensk in plačami moških v prid moškim pa je bila v dejavnosti zdravstvo in socialno varstvo, in sicer je znašala skoraj 30 %.

Položaji v politiki so ženskam v Sloveniji težje dosegljivi

Čeprav je bilo na državnozborskih volitvah leta 2008 med več kakor tisoč kandidati 35 % žensk, pa je bilo med izvoljenimi 78 poslancev in le 12 poslank; zastopanost žensk v državnem zboru je torej 13,3-odstotna. Ženske so med poslanci najmočnejše zastopane v stranki Socialnih demokratov (SD), s 27,6-odstotnim deležem (21 poslancev in 8 poslank); sledijo Liberalna demokracija Slovenije (LDS) (z 20-odstotnim deležem žensk oz. z eno poslanko) in stranka Zares – nova politika (z 11,1-odstotnim deležem žensk oz. prav tako z eno poslanko); v Slovenski demokratični stranki (SDS) so ženske v parlamentu zastopane s 7,1-odstotnim deležem (oz. z dvema poslankama). Preostale stranke pa v državnem zboru nimajo predstavnic. Tudi nobene od obeh narodnih skupnosti letos prvič ne zastopa poslanka. Po zastopanosti žensk v zakonodajni oblasti se Slovenija tako uvršča na rep evropskih držav.

Stopnja tveganja revščine v Sloveniji pri ženskah večja

Stopnja tveganja revščine pove, kolikšen delež populacije razpolaga z dohodkom, nižjim od tistega, ki je izračunan kot prag revščine. V letu 2007 je bila v Sloveniji 11,5-odstotna. Podrobnejši pregled pokaže, da so ženske v Sloveniji po večini prerezov izkazovale višje stopnje revščine kot moški. Posebej so izstopale ženske, stare nad 65 let (25 %) in upokojene ženske (20 %). V najslabšem položaju so bile, s 45-odstotno stopnjo tveganja revščine, ženske, ki so živele same, vendar je bila tudi stopnja tveganja revščine moških, ki so živeli sami, visoko nad povprečjem (38 %). Brezposelne ženske (31 %) so bile v nekoliko boljšem položaju kot brezposelni moški (35 %), prav tako druge neaktivne ženske (18 %) v primerjavi z drugimi neaktivnimi moškimi (21 %). Najnižja stopnja revščine je bila izkazana za ženske, stare 25 do 49 let (8 %), in za zaposlene ženske (3 %), ki so bile v malo boljšem položaju kot enako stari (9 %) in zaposleni moški (4 %).

Po podatkih Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve so junija 2008 v Sloveniji izplačali socialno pomoč 21.668 ženskam, kar predstavlja dobrih 55 % vseh upravičencev, ki jim je bila dodeljena ta pomoč.

Primerjava stopenj tveganja revščine med državami članicami EU ter Norveško in Islandijo pokaže, da je imelo nižji delež revnih kot Slovenija le pet držav: Nizozemska, Norveška, Češka, Islandija in Švedska, enako kot Slovenija pa še Avstrija, Danska in Finska. Povprečje za 25 držav članic EU ter Norveško in Islandijo je leta 2007 znašalo 16 %.

I. Ženske v demografski sliki Slovenije

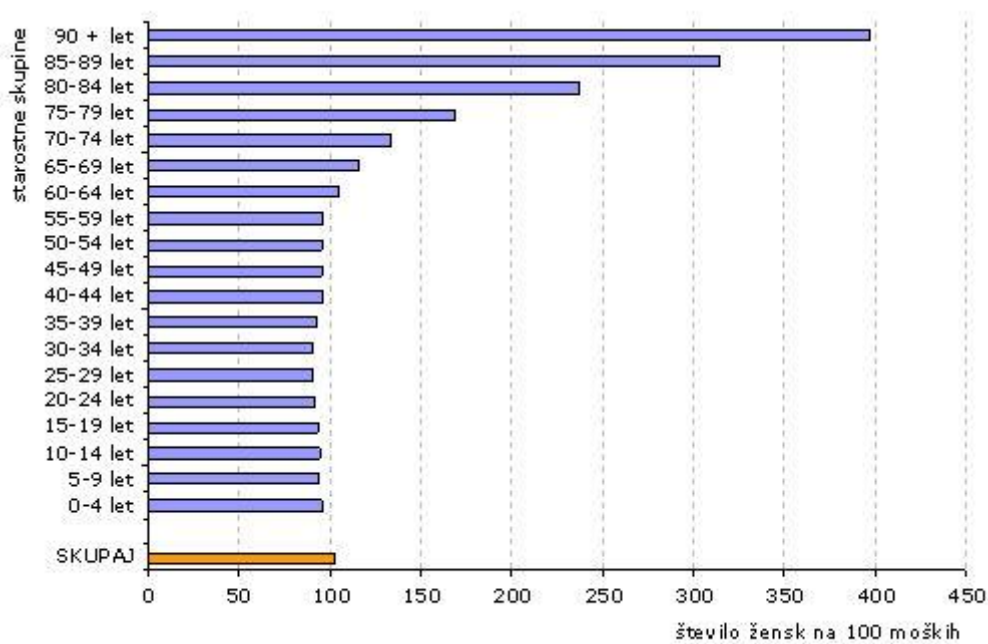
Žensk je nekoliko več kot moških

Sredi leta 2009 je v Sloveniji živelo 2.042.335 prebivalcev, med njimi 1.030.568 žensk in 1.011.767 moških. Čeprav se v Sloveniji letno rodi manj deklic kot dečkov, je žensk v skupnem številu prebivalstva več kot moških, kajti življenjska doba žensk je danes zaradi genetskih, socioloških, zdravstvenih in drugih razlogov povprečno skoraj devet let daljša kot življenjska doba moških.

Pregled po starostnih skupinah pokaže nekoliko drugačno sliko: šele med prebivalci Slovenije, starejšimi od 60 let, so ženske številnejše kot moški. Sredi leta 2009 je bilo v Sloveniji 18.800 žensk več kot moških, vendar je bilo število žensk manjše od števila moških v vseh 5-letnih starostnih skupinah do 60. leta starosti (0–59 let). Po 60. letu starosti je število žensk presežlo število moških, najizraziteje v starostnih razredih po dopolnjenem 75. letu starosti in do dopolnjenega 84. leta starosti. Če primerjamo vrednosti kazalnika za starostni razred 80 let in več za Slovenijo in EU-27, vidimo, kako močno je v Sloveniji številčno nesorazmerje med ženskami in moškimi v višjih starostnih

razredih; izraziteje se je povečalo v letih med 1998 in 2008. Ta nesorazmerja so bila leta 2008 najizrazitejša v Estoniji, Latviji in Litvi, najmanj izrazita pa na Irskem, v Malti in na Švedskem.

Število žensk na 100 moških po starostnih skupinah, Slovenija, 2008

Vir: SURS

II. Ženske in izobraževanje

Pred 35 leti je bila višje- ali visokošolsko izobražena vsaka 50. ženska, danes je že vsaka peta. Še pred 39 leti je le petina žensk dosegla višjo stopnjo izobrazbe od osnovnošolske, 30 % vseh žensk je bilo brez izobrazbe ali je imelo le nedokončano osnovno šolo, samo dobra 2 % žensk sta dosegla višjo stopnjo izobrazbe od srednješolske.

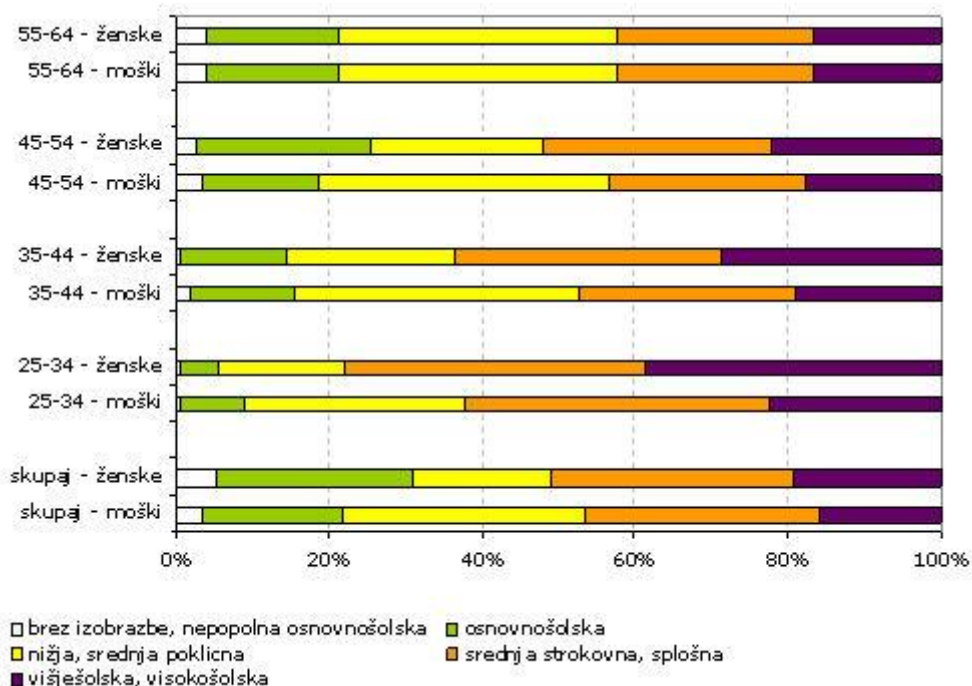
Sčasoma se je stanje močno spremenilo in ob popisu 2002 je bila brez dokončane osnovne šole le desetina prebivalk Slovenije. Po podatkih za leto 2008 je pri nas takih še dobrih 5 %, kar polovica vseh žensk v Sloveniji pa ima dokončano srednješolsko izobrazbo. V letu 2008 je bilo med ženskami v Sloveniji v starosti 20–24 let 93,6 % takih, ki so imele dokončano najmanj srednjo šolo (v EU-27: 81,48 %), med enako starimi moškimi je bilo takih, ki so dokončali najmanj srednjo šolo, 87,4 % (v EU-27: 75,7 %).

Izobrazbena sestava po starostnih skupinah

Anketa o delovni sili za leto 2008 je pokazala, da je bila izobrazbena sestava žensk najugodnejša v starosti 25–34 let: najmanj dokončano srednješolsko izobrazbo je namreč imelo 92,2 % žensk te starosti (in 90,8 % moških te starosti), od tega jih je 38,4 % doseglo višješolsko ali visokošolsko izobrazbo (med moškimi 22,4 %).

Povprečno najnižje izobraženi so bili prebivalci v starosti 55–64 let: najmanj dokončano srednješolsko izobrazbo je imelo 64,4 % žensk te starosti (med moškimi te starosti je bilo takih 78,6 %), od tega jih je 15,5 % doseglo višješolsko ali visokošolsko izobrazbo (med moškimi 16,6 %).

Prebivalci v starosti 25–64 let po doseženi izobrazbi, Slovenija, 2008

Vir: SURS

Zgodnja opustitev izobraževanja

Slovenija sodi med države z zelo nizkim deležem mladih, ki imajo dokončano samo osnovno šolo ali celo te ne, in ki niso vključeni v nobeno izobraževanje (v državah članicah EU-27 je bilo leta 2007 takih prebivalcev povprečno 15,2 %). Nekaj jih seveda tudi pri nas že zgodaj opusti izobraževanje. V letu 2008 je bilo takih med 18–24 let starimi osebami le za slabe 3 % žensk (in 7 % moških).

Za študij po srednji šoli se odloča vse več deklet

Do leta 1980 so bile ženske v Sloveniji med študentsko populacijo v manjšini; v petdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo študentk celo manj kot 30 %. Po letu 1980 se je razmerje obrnilo in v študijskem letu 2007/08 je bilo med študenti že skoraj 60 % žensk. Med 98.128 študenti, vpisanimi v visokošolske študijske programe na univerzah in samostojnih visokošolskih zavodih v študijskem letu 2008/2009 v Sloveniji, je bilo 60 % žensk.

Štipendistke

Med vpisanimi dijakinjami in študentkami je leta 2008 prejemale štipendijo 35,0 % dijakinj in 22,5 % študentk.

Njihova razporeditev je bila glede na kraj njihovega stalnega prebivališča zelo različna. Med dijakinjami je bilo največ prejemnic štipendij v spodnjeposavski statistični regiji - skoraj vsaka dijakinja (in dva od treh vpisanih dijakov), najmanj v osrednjeslovenski statistični regiji - 2 dijakinji med 9 vpisanimi (in vsak peti dijak).

Med študentkami je bilo največ prejemnic štipendij iz pomurske statistične regije - vsaka 3. študentka (in vsak 4. študent), najmanj pa v osrednjeslovenski statistični regiji - komaj vsaka 6. študentka (in vsak 7. študent).

Povprečna mesečna vrednost dijaških štipendij v letu 2008 je bila 148 EUR (143 EUR dijakinje, 153 EUR dijaki), povprečna mesečna vrednost študentskih štipendij pa 212 EUR (206 EUR študentke, 223 EUR študenti).

III. Ženske in plače

V letu 2008 je povprečna mesečna bruto plača žensk znašala 92,4 % povprečne mesečne bruto plače moških – torej je bila od njihove nižja za dobrih 110 EUR. Povprečna mesečna bruto plača žensk je v letu 2008 znašala 1.369 EUR (moških pa 1.481 EUR). Seveda gre za povprečja in do razlik prihaja tudi zaradi različne izobrazbene, starostne in poklicne strukture prejemnikov.

Razlika med plačo žensk in plačo moških je bila največja v finančnih in zavarovalniških dejavnostih. Bruto plača žensk v finančnih in zavarovalniških dejavnostih v letu 2008 je bila za 33,8 % nižja od plač moških v teh dejavnostih. Približno enaka razlika med plačami je bila v dejavnosti zdravstvo in

socialno varstvo; tam so imele ženske v povprečju za 30,6 % nižje plače od svojih kolegov. Povprečne plače moških in žensk so se najmanj razlikovale v dejavnosti promet in skladiščenje, in sicer za 88 EUR v korist žensk. Vendar je bilo žensk med zaposlenimi v tej dejavnosti le za dobro petino in so v povprečju opravljale bolj plačana dela.

Bruto plača žensk je bila višja od bruto plač moških v treh področjih dejavnosti: v gradbeništvu (za 21,7 %), v dejavnosti oskrba z vodo, ravnanje z odpadki, saniranje okolja (za 13,1 %) in v prometu (za 6,5 %).

IV. Ženske in materinstvo

Otroci

Kljub porastu rodnosti v Sloveniji po letu 2003 rojevajo ženske v primerjavi s preteklimi desetletji manj otrok. V letu 2008 se je rodilo največ otrok v samostojni državi Sloveniji – 21.817 živorojenih otrok: 10.691 deklic in 11.126 dečkov, to je za 10 % več kot leta 2007.

Mamice prvorojenčkov vse starejše

Povprečna starost matere ob rojstvu otroka je pri nas leta 2008 presegla 30 let: matere so bile ob rojstvu otroka v povprečju stare 30,1 leta, ob rojstvu prvega otroka pa v povprečju 28,4 leta. Obe vrednosti sta najvišji povprečni starosti mater ob rojstvu otrok pri nas po drugi svetovni vojni. Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja je bila povprečna starost žensk v Sloveniji, ki so prvič rodile, v povprečju manj kot 23 let. Pozneje pa so odločitev za otroka vse bolj odlagale v kasnejša leta.

V letu 2008 so bile najbolj rodna skupina žensk ženske v starosti 28–31 let. Več kot tretjina žensk (34,4 %), ki so v letu 2008 prvič postale matere, je bila starejša od 30 let. Žensk, ki so v letu 2008 rodile prvič in so bile mlajše od 25 let, je bila samo še dobra petina (21,9 %), tistih, ki so v tem letu rodile prvič in so bile starejše od 35 let, pa je bilo že 7,3 %.

Število živorojenih otrok, ki so bili rojeni zunaj zakonske zveze, je v Sloveniji prvič preseglo polovico vseh živorojenih v letu 2007. V letu 2008 se je ta delež povečal na 52,9 %, k temu so največ prispevale mlade matere.

Vse več očetov na očetovskem dopustu

Število očetov, ki uveljavijo očetovski dopust z očetovskim nadomestilom, se z leti povečuje in od leta 2004 dalje ga prejema več kot 70 vseh očetov. Leta 2004 je ta dopust uveljavilo 12.667 očetov, leta 2005 11.308 očetov, leta 2006 14.098 očetov in leta 2007 15.289 očetov. Leta 2008 je očetovsko nadomestilo prejemale oz. očetovski dopust izrabilo 15.800 očetov ali za dobre 3 več kot leta 2007, ko je bilo pri nas izplačanih za ta namen nekaj čez 10 mio. EUR (leta 2003 pa dobrih 5 mio. EUR). Leta 2009 se je njihovo število povečalo na 17.534.

Vse več očetov tudi na dopustu za nego in varstvo otroka

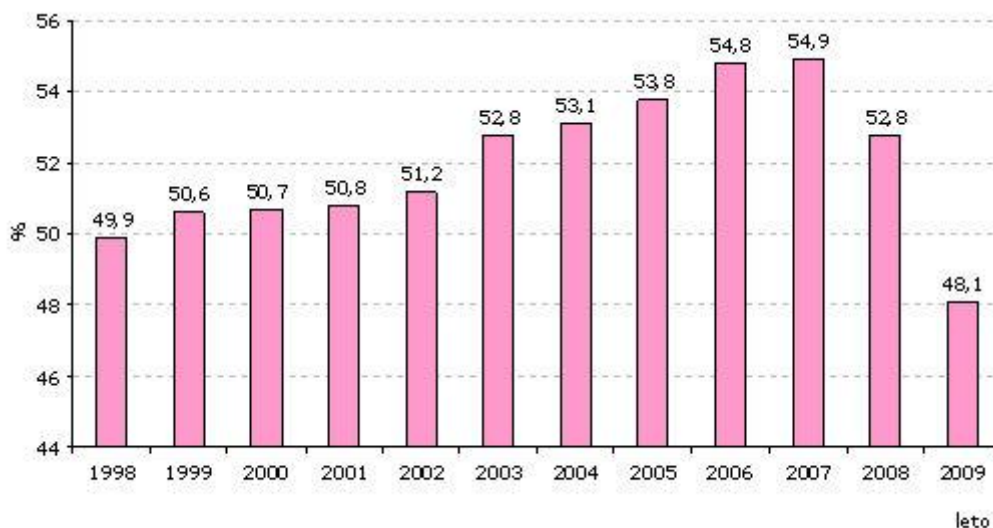
Porodniški dopust se nadaljuje z dopustom za nego in varstvo otroka; ta traja praviloma 260 dni in je namenjen nadaljnji negi in varstvu otroka. Lahko ga uveljavljata eden ali oba starša, pod zakonsko določenimi pogoji pa tudi druga oseba. Leta 2006 je v Sloveniji ta dopust uveljavilo 921 očetov, leta 2007 1.008, leta 2008 1.125 očetov, leta 2009 pa že 1.382 očetov.

V. Ženske in brezposelnost

Delež brezposelnih se v Sloveniji povečuje, a med ženskami manj kot med moškimi. Konec decembra 2009 je bilo na Zavodu RS za zaposlovanje prijavljenih 46.468 žensk (in 50.204 moški).

Delež žensk med registrirano brezposelnimi je oktobra 2009 padel pod polovico: v primerjavi z oktobrom 2008 znižal z 52,2 % na 48,9 %, decembra 2009 pa se je v primerjavi decembrom 2008 znižal s 50,8 % na 48,1 %. V celotnem letu 2008 je delež brezposelnih žensk znašal 52,8 %, nazadnje pa je bilo žensk med brezposelnimi manj kot 50 % leta 1998. Delež števila brezposelnih žensk se je v Sloveniji začel zniževati aprila 2008, pod 50 % pa se je zmanjšal februarja 2009, decembra 2009 pa je dosegel v zadnjih desetih letih najnižjo vrednost: 48,1 %.

Deleži števila brezposelnih žensk, Slovenija, 1998–2009

Vir: ZZRS

VI. Ženske in življenjska raven

Po podatkih iz Raziskovanja o dohodkih in življenjskih pogojih za leto 2008 je bila stopnja tveganja revščine v Sloveniji 12,3-odstotna; to pomeni, da je pod pragom revščine živel 12,3 % ljudi oz., da letni dohodki 12,3 % prebivalcev tudi po prejemu socialnih transferjev niso zadostovali za dvig nad dohodkovno mejo revščine. S to vrednostjo se je Slovenija uvrstila med osmerico držav EU z najmanjšim tveganjem revščine (v EU-27 je bila stopnja tveganja revščine sicer 17-odstotna), a so za nekatere skupine prebivalstva tudi v Sloveniji vrednosti kazalnika tveganja revščine presegle tiste v EU-27 kot celoti.

Najtežje je starejšim ženskam v najemniških stanovanjih

Slovenija je po tem kazalniku nekoliko presegala povprečje EU (19 %), saj je bila stopnja tveganja revščine pri ženskah, starejših od 65 let, 21-odstotna, za devet odstotnih točk višja kot za celotno prebivalstvo. Enako stopnjo kot Slovenija so imele še Belgija, Irska in Italija. Vendar so v Sloveniji za to starostno skupino bistvene razlike v vrednostih kazalnika tveganja revščine glede na spol (dohodek brez dohodka v naravi): medtem ko se je stopnja tveganja revščine pri toliko starih ženskah v enem letu povečala za 2,7 odstotne točke (vrednost 27,6), se je stopnja tveganja revščine pri toliko starih moških poslabšala le za 0,9 odstotne točke (vrednost 11,7). Torej kar 28 % žensk v starosti nad 65 let živi v revščini in so pri nas med najbolj ogroženimi.

Stopnja tveganja revščine (dohodek brez dohodka v naravi), Slovenija, 2005–2008

Leto	Skupaj			Ženske			Moški		
	starost (leta)								
	0-17	18-64	65+	0-17	18-64	65+	0-17	18-64	65+
2005	11,9	10,4	20,4	12,5	10,4	26,2	11,3	10,3	11,2
2006	11,5	9,8	20	12,3	9,7	24,9	10,9	9,9	12
2007	11,3	9,8	19,4	11,7	10	24,9	11	9,7	10,8
2008	11,6	10,5	21,3	12,5	10	27,6	10,8	10,9	11,7

Ta razlika je še izrazitejša, če primerjamo vrednosti tega kazalnika za tiste ženske, ki so stare 65 let in več in živijo same (enočlanska gospodinjstva). V teh gospodinjstvih je stopnja tveganja revščine nasploš visoka (41,9-odstotna v letu 2008), za ženske pa je bistveno višja, 51,4-odstotna.

Stopnja tveganja revščine (dohodek brez dohodka v naravi), enočlanska gospodinjstva po spolu, Slovenija, 2005–2008

	2005	2006	2007	2008
Enočlansko gospodinjstvo, starost 65 let ali več	44,8	45	43,8	47,2
Enočlansko gospodinjstvo, starost 65 let ali več, ženska	48,8	47,1	47,1	51,4
Enočlansko gospodinjstvo, starost 65 let ali več, moški	26	34,5	25,5	23

Tudi podatki o stopnji tveganja revščine glede na stanovanjska razmerja žensk kažejo, da so med vsemi starostnimi skupinami žensk najbolj ogrožene prav ženske, stare 65 let in več, ki so najemnice stanovanja; stopnja tveganja revščine pri teh ženskah je 63-odstotna (medtem ko je pri toliko starih moških le 15-odstotna).

Če v dohodek ne bi bili všteti socialni transferji (družinski in socialni prejemki), bi se stopnja tveganja revščine skoraj podvojila in bi bila 23,0-odstotna, pri starejših osebah pa 32,9-odstotna.

VII. Ženske in zdravje

Ženske živijo dlje, a jih v življenju v primerjavi z moškimi daljši čas spremljajo zdravstvene težave in zato so deležne ustrezno manj let zdravega življenja.

V povprečju je dolžina zdravega življenja v EU-27 za ženske za 18 let krajša in od dolžine pričakovanega trajanja življenja zanje (za moške pa za 15 let).

Ženske bolj kritično ocenjujejo svoje zdravstveno stanje kot moški

Zaradi različnih bioloških značilnosti, reproduktivnih funkcij ter različnega načina življenja in izpostavljenosti dejavnikom tveganja, pa tudi zaradi različnih spolnih vlog so bolezenski vzorci pri ženskah in moških različni.

Po podatkih Ankete o zdravju in zdravstvenem varstvu 2007 Inštituta za varovanje zdravja RS večina (skoraj 62 %) prebivalcev Slovenije, starih 15 let in več, meni, da so v »dobrem« zdravstvenem stanju, 58,2 % žensk (in 65,5 % moških). Kot »srednje« je svoje zdravstveno stanje ocenilo 29 % žensk (in 25,2 % moških), kot »slabo« 10,1 % žensk (in 7,3 % moških) in kot »zelo slabo« so ga ocenili 3 % žensk (in 2 % moških).

VIII. Ženske in starost

Povprečna starost prebivalstva Slovenije je vse višja, ženske pa so v povprečju 3,3 leta starejše od moških.

Ob popisu prebivalstva leta 1931 so bile ženske na ozemlju današnje Slovenije povprečno stare 24,1 leta (moški 22,3 leta) – torej so bile ženske povprečno 1,8 leta starejše od moških. Sredi leta 2009 pa je bila povprečna starost žensk 43,0 let (in moških 39,7 leta).

Povprečno najmlajše ženske (42,2 leti) so živele v statistični regiji jugovzhodna Slovenija, povprečno najstarejše ženske (44,4 leta) pa v zasavski in goriški statistični regiji.

Pričakovano trajanje življenja

Eden od vzrokov staranja prebivalstva v Evropi je vedno daljše življenje, in to vseh državah članicah EU, le da se povprečna življenjska doba v posameznih državah članicah podaljšuje z različno stopnjo intenzivnosti in bolj pri ženskah kot pri moških.

Pričakovano trajanje življenja se je v letu 2008 v Sloveniji v primerjavi z letom 2007 povečalo za žensko za 0,5 leta (za moškega za 0,8 leta). Ob nespremenjenih razmerah umrljivosti pa lahko deklica v Sloveniji, rojena leta 2008, pričakuje, da bo dočakala starost 82,3 leta (deček pa 75,4 leta).

Umrlijivost za moške je višja od umrljivosti za ženske v Sloveniji in v EU-27 v letu 2007 je bila standardizirana stopnja umrljivosti v EU-27 za ženske 483,1 na 100.000 žensk (in 799,7 na 100.000 moških). V Sloveniji je bila v letu 2008 vrednost standardizirane stopnje umrljivosti 633,5 na 100.000 prebivalcev: 472,2 za ženske na 100.000 žensk (in 848,6 za moške na 100.000 moških).

V letu 2008 je v Sloveniji umrlo 18.308 prebivalcev Slovenije, 9.134 žensk (in 9.174 moških). Umrle ženske so bile povprečno stare 78,8 leta oz. za 9,2 leta starejše od umrlih moških. Samo v zadnjem desetletju se je povprečna starost umrlih žensk dvignila za 3,4 leta (in za 3,1 leta pri moških).

Poglavitni vzrok smrti pri ženskah so bolezni srca in ožilja. Ta je daleč presegel vse ostale vzroke smrti tako v Sloveniji kot v EU-27: leta 2008 je bil v 39,5 % vseh vzrokov smrti, in sicer pri ženskah v 46,0 %. Sledile so maligne novotvorbe: to je bil vzrok smrti za 28,4 % žensk.

Upokojenke

Dobra četrtina žensk v Sloveniji so upokojenke. Intenziteta staranja prebivalstva se odraža tudi v povečevanju števila prejemnikov pokojnin. V letu 2009 so upokojenci v celotnem številu prebivalcev Slovenije predstavljali 27 %. V strukturi upokojevcov so leta 2009 invalidski upokojenci predstavljali 16,4 %, starostni upokojenci 63,3 %, družinski ter vdovski upokojenci 16,4 %, vsi drugi (vojaški, prejemniki akontacij pokojnin, kmečkih po SZK, državni) pa 3,9 %. Med prejemniki starostnih pokojnin je bilo 53,7 % žensk, med prejemniki invalidskih pokojnin 40,0 % žensk, med prejemniki družinskih in vdovskih pokojnin 90,0 % žensk in med prejemniki vseh drugih vrst pokojnin 84,1 % žensk.

Od leta 2000, ko je bila sprejeta pokojninska reforma, pa do 2008, se je starost ob starostni upokojitvi žensk zvišala za dve leti in mesec – ženske so se upokojevale pri starosti 58 let in en mesec (pri moških pa se je starost ob upokojitvi zvišala le za leto, in je bila 62 let). Daljša se tudi doba prejemanja pokojnine; to lahko deloma pripišemo daljši življenjski dobi, deloma upokojevanju ob ugodnejših pogojih v preteklosti. Upokojenke prejemajo pokojnine v povprečju 21 let in šest mesecev, moški pa 16 let in sedem mesecev.

IX. Poklicna in družbena aktivnost žensk

Ženske v znanosti

Med učnim osebjem, ki je v študijskem letu 2008/09 vodilo pedagoški proces na višjih strokovnih šolah in visokošolskih zavodih, je bilo le dobrih 40 % žensk. Delež žensk med pedagoškim osebjem v terciarnem izobraževanju sicer precej hitro narašča – leta 1995 jih je bilo na primer le 20 %, leta 2006 pa že 34 %. Kljub temu pa je Slovenija po deležu žensk med višješolskimi predavatelji in visokošolskimi učitelji med zadnjimi v Evropski uniji. V letu 2007/06 se je ta delež v EU v povprečju gibal okrog 40 %, v Združenih državah Amerike je bil še za 4 odstotne točke višji.

Ženske v politiki

Na zadnjih volitvah v državni zbor leta 2008 je bilo v Sloveniji izvoljenih 78 poslancev in 12 poslank. Uvedba t. i. ženskih kvot pri volitvah v občinski svet ni vplivala na povečanje deleža žensk, ki so kandidirale za županjo na lokalnih volitvah 2006. Po številu žensk je izstopalo leto 2002, ko je bilo izvoljenih 11 županj. Na prvih lokalnih volitvah sta bili izvoljeni samo dve županji. Na lokalnih volitvah 2006 so bile tri županje izvoljene prvič, štiri pa nadaljujejo prejšnji mandat.

Leta 1994 so imeli občinski sveti v Sloveniji 10,8 % žensk, leta 1998 12 %, leta 2002 13,1 %, od leta 2006 pa je v občinskih svetih 21,5 % žensk. Večja zastopanost kandidatke na kandidatnih listah lokalnih volitev 2006 je posledica novele zakona o lokalnih volitvah; ta določa, da naj pripada vsakemu od obeh spolov najmanj 20 kandidatur. Tako so vse stranke na zadnjih kandidatnih listah v primerjavi z lokalnimi volitvami 2002 povečale število kandidatke, in sicer v povprečju za 11,6 odstotne točke. Večina kandidatnih list je na lokalnih volitvah 2006 preseгла 30-odstotni delež žensk; na predhodnih volitvah se je to zgodilo le izjemoma.

Na zadnjih volitvah poslancev iz RS v Evropski parlament v letu 2009 je bilo med 81 kandidati nekaj manj kot 50 % žensk, med izvoljenimi pa jih je bilo 28,6 %.

Direktorice, menedžerke

Med 41.423 osebami, ki so konec leta 2008 opravljale poklic iz poklicne skupine »direktorji/direktorice, menedžerji/menedžerke družb» oz. »menedžerji/ menedžerke manjših družb», je bilo 30,6 % oz. 12.687 žensk. Med temi je bilo 81,7 % ali 10.361 direktoric oz. menedžerk družb, preostale pa so bile menedžerke manjših družb –18,3 % ali 2.326.

Med 12.687 direktoricami oz. menedžerkami družb ali manjših družb jih je bilo 67,9 % oz. 8.615 univerzitetno izobraženih, 27,5 % oz. 3.493 pa je imelo najmanj popolno srednjo šolo in samo 4,6 % oz. 579 manj kot srednjo šolo. (Med moškimi, ki so opravljali te poklice, pa jih je imelo 53,9 % univerzitetno izobrazbo, 34,9 % popolno srednjo šolo in 11,2 % manj kot srednjo šolo.)

Ženske v Slovenski vojski

Med pripadniki stalne sestave Slovenske vojske je bilo v začetku leta 2010 v zaposlenih 1.181 žensk, kar je 15,5 % vseh. Med njimi je 130 častnic, 170 podčastnic, 420 vojakinj, 238 vojaških uslužbenk in 223 civilnih oseb.

Življenjski stil

Življenjski stil je celovit kazalnik vedenjskih navad in običajev, ki izvirajo iz posameznikovih nazorov, vrednot, socialnih lastnosti in materialnega položaja. B. Werlen je življenjski stil označil kot osrednji izraz posameznikove kulture (v najširšem pomenu besede, op. a.) (Werlen 2010, 63). Osnovna ideja tega pojma izvira iz razlik med osebnostnimi lastnostmi posameznika in s tem povezanim različnim načinom življenja. Poanta kazalnika je v tem, da sloni na večih lastnostih, ne zgolj eni (kot je to primer pri strukturnih značilnostih prebivalstva). Življenjski stil je v metodološkem pogledu tip, torej teoretični konstrukt, ki v resnici ne obstaja.

Opredelitev pojma

Življenjski stil pomeni »relativno stabilen, celovit in rutiniran način delovanja človeka« (Burzan 2005, 105); pomeni vrsto lastnosti, ki označujejo način življenja, razumevanje in ravnanje v vsakodnevni življenjskih situacijah; življenjski stil je konglomerat, sestavljen iz vrednot, ki jih je človek pridobil v procesu socializacije ter oblik ravnanja, ki posameznika vodijo v vsakodnevni socialni odnosih (Richter 2005, 113).

O tem, koliko je življenjski stil podedovana, koliko pa pridobljena lastnost, obstajajo različna mnenja. Bolj razširjeno je tisto ki pravi, da je življenjski stil znotraj določene socialne pozicije stvar osebne izbire, zato ga je možno spreminjati in prilagajati. Izbira sicer ni povsem prosta, ker je odvisna od objektivnih (npr. materialnih možnosti, ponudbe dobrin), pa tudi subjektivnih okoliščin (npr. osveščenosti, sistema vrednot, okusa in najbrž še kakšne osebne lastnosti).

Kot pravi Bourdieu, »zveza med socialnim položajem in življenjskim stilom ni niti deterministična, niti mehanična« (Bourdieu 1982, cit. po Burzan 2005 :143). To pomeni, da obstaja tudi znotraj materialnih omejitev določena možnost izbire, zaradi katerih se življenjski stili posameznikov istega socialnega sloja razlikujejo med seboj.

Najbrž lahko pritrdimo izhodišču pispevka, da človek bolj ali manj sam izbira obliko in način bivanja. Formulirano konkretnije to pomeni, da je habitat povezan z:

- Materialnim kapitalom, kamor uvrščamo pripadnost določenemu socialnemu sloju, kaže pa se v višini sredstev ne le za življenjski minimum, temveč za dobrine, ki so predmet socialnega razlikovanja.
- Socialnim kapitalom; ta se nanaša na stopnjo izobrazbe ter na položaj posameznika v skupnosti. Socialni kapital je pomemben skupaj s kulturnim kapitalom - izobraževanje namreč razumemo kot proces osebne rasti, kar je lahko pogoj za drugačno razumevanje življenja oziroma način delovanja posameznika. Z višjo stopnjo izobrazbe je praviloma povezan tudi boljši materialni položaj.
- Kulturnim kapitalom, ki pomeni odnos do sveta in način ravnanja, estetski čut, vrednote ter razgledanost, kar vse se odraža v kulturni in ekološki osveščenosti posameznika. Estetski čut daje, po mnenju sociologov, občutek varnosti, distanciranosti od realnega sveta, je element samouresničevanja in samozavedanja. Kot produkt določene socialne skupine povezuje pripadnike istega socialnega sloja, hkrati pa ločuje od drugih, ki takšnega estetskega čuta nimajo (Bourdieu 1982 :104).

Materialni kapital posameznika določa njegov socialni položaj (v razredno strukturirani družbi, recimo - višji, srednji in nižji socialni sloj). Vendar pa posameznikov socialni in kulturni kapital, ki ju skupaj imenujemo tudi habitus, v povezavi z materialnim kapitalom določajo njegov življenjski stil. Habitus pomeni človekovo notranjost, nagnjenja, interese in vrednote, po katerih se v življenju ravna.

Življenjski stil je tako izraz habitusa in socialnega položaja posameznika (Burzan 2005 :145). Bourdieu pravi, da nobeden od navedenih dejavnikov življenjskega stila (materialni, socialni in kulturni kapital) ni pomemben sam zase, ker so relevantni samo v medsebojni povezanosti, bistvena pri tem pa so razmerja med enim, drugim in tretjim (Bourdieu 1982 :182). Tako si razlagamo različen življenjski stil dveh pripadnikov visokega socialnega sloja, vendar z različnim socialnim in kulturnim kapitalom (habitusom). Habitus je torej tisti modifikator, ki relativira pomen materialnega kapitala.

Za kontekst pričujočega prispevka je pomembno naslednje spoznanje: ker je življenjski stil zelo kompleksen in zapleten pojav, ga je možno spoznavati zgolj z zelo generaliziranimi kategorijami in značilnostmi. Bolj ko je opredelitev življenjskega stila določna, manj je verjetna in obratno.

Pri značilnostih habitusa v povezavi s tipom stanovanja so odločilne naslednje lastnosti:

- Gospodarska usmerjenost ter socialni položaj, kar se kaže v aktivnostih v prostem času, tipu in velikosti objekta, ureditvi in namembnosti okolice ter funkciji pomožnih objektov (gospodarski ali okrasni vrt, delež lastnega angažmaja po načelu »sam svoj mojster«, gospodarska ali gospodinjska funkcija pomožnih objektov).
- Ekološka osveščenost, ta se kaže v uporabi gradbenih materialov, sonaravnosti objekta, ureditvi okolice, komunalni opremljenosti stavbne parcele.
- Kulturna osveščenost in estetski čut, ki se kaže v tipu objekta, stopnji skladnosti objekta z okoljem in estetski vrednosti objekta (npr. tipski ali unikatni projekt, vrsta dekorativnih stavbnih členov).

Je življenjski stil posledica socialnih značilnosti in kraja bivanja, ali obratno? Je kraj bivanja posledica življenjskega stila? Ali pa ti dve kategoriji sploh nista soodvisni?

Spoznavanje družbenih razmer skozi življenjske stile spremlja več metodoloških, pa tudi vsebinskih pomanjkljivosti. Življenjski stil je namreč zelo kompleksna kategorija, pojem je sestavljen iz večih socialnih lastnosti, zato mu, podobno kot drugim sinteznim kazalnikom, lahko očitamo, da obsega »vse in nič«, da je tako splošen, da ni uporaben za pojasnjevanje konkretnih razmer. Nekaj prednosti in pomanjkljivosti tega kazalnika: (po Otte 2008:24)

- Subjektivnost življenjskih stilov. Življenjski stil je kategorija, ki je ni mogoče povsem natančno opredeliti. V osnovi gre za spoznavanje socialne neenakosti (različnosti), kar je možno ponazoriti s številnimi kazalniki socialne, kulturne ali ekonomske narave. Pri tem je seveda relevantno, da izbrani kazalniki v empiričnem pogledu najbolj določajo življenjski stil, in jih ljudje dojemajo kot najbolj relevantne. V tem smislu je bilo narejenih že veliko tipologij z najrazličnejšimi kazalniki – od socialnega položaja, nakupovalnih navad, politične orientacije, načina preživljanja prostega časa (Otte 2008, 24). Vendar se zdi, da je skupni imenovalac vseh tipologij zgolj socialna slojevitost družbe, ne pa vsebinske razlike v načinu življenja. Tipologija življenjskih stilov bi morala služiti kot empiričen dokaz za socialno pogojeno raznovrstnost načina življenja. Prav zaradi množice kazalnikov življenjskega stila so tipologije med seboj slabo neprimerljive, to pa vzbuja vtis subjektivnosti, skoraj poljubnosti. Življenjski stil je sestavljen iz tolikih elementov, da se s tem lahko zmanjša njihova realnost, da jih torej ni moč prepoznati v realnem življenju. Druga težava pa je, da tako opredeljena realnost, ki jo posebej tipologije, ni preverljiva.
- Tipi življenjskih stilov so praviloma skonstruirani iz osebnih lastnosti posameznika, ne pa iz objektivnih lastnosti določene socialne skupine ali množice oseb. Ob tem je relevantno vprašanje, katere lastnosti najbolj določajo življenjski stil, vendar prepričljivega odgovora zaenkrat znanost še ne daje. Otte navaja izkušnjo številnih raziskovalcev, po kateri sta najpomembnejša dejavnika starost in izobrazba (Otte 2008, 25). Med prostorskimi kazalniki bi lahko podobno težo pripisali kraju bivanja oziroma oddaljenosti stalnega bivališča od kraja dela in kraja oskrbe ter tipu bivalnega objekta.
- Opredeljeni tipi omogočajo zelo široke, pogosto subjektivne interpretacije. Eden od očitkov tipom življenjskih stilov je šibka empirična in teoretska podkrepljenost ter subjektivnost kazalnikov, na podlagi katerih so opredeljeni. Zato je pogost vtis, da so življenjski stili zgolj zbir poljubnih socialnih lastnosti, ki jih je mogoče uporabljati in interpretirati za najrazličnejše potrebe. Poleg tega omogočajo še poseben vpogled v socialne razmere, zato so posebna, neodvisna socialna kategorija.
- Podružbljanje, gibalno (motiv) socializacije. Življenjski stili so lahko zgled pri iskanju lastne identitete in pri procesu socializacije posameznika in oblikovanju socialnih omrežij. V tem smislu je razširjeno pojmovanje, da predstavlja izbrani življenjski stil vrednostno orientacijo pri vsakdanjih odločitvah številnih posameznikov ter deluje (socialno) motivacijsko. Ob tem se poraja še vprašanje, ki zaenkrat še nima empirično podprtega odgovora, ali se življenjski stil prenaša med člani socialnih skupin, na primer med zakonci ali bližnjimi prijatelji? Podobno vprašanje, prav tako neodgovorjeno, je, ali imajo pripadniki manjših teritorialnih skupnosti, kakršna so suburbana naselja, podoben življenjski stil, ali ne?
- Življenjski stil je lahko izvor socialnih konfliktov ali vsaj latentnih nesoglasij med posamezniki. Tovrstni konflikti obstajajo na primer med priseljenci in domačini, ali med tako imenovanimi skvoterji in stanovalci okoliških objektov, med pripadniki manjšine in večine. To dejstvo opozarja, da so za opredelitev življenjskega stila enako pomembne tudi vrednostne opredelitve, ne le socialne.

- Življenjski stili so pokazatelj socialnih značilnosti družbe. Socialno neenakost prikazujejo na sintezni način, večdimenzionalno, za razliko od tipologij in klasifikacij, ki temeljijo zgolj na enem ali dveh kazalnikih. Nanašajo se na vse prebivalce obravnavanega območja, ne le na določen segment, kar pomeni, da ponujajo celovito podobo socialnih razmer.

Opredelevanje življenjskih stilov spremlja nekaj vsebinskih in metodoloških dilem:

Celoviti ali tematski življenjski stili

Pri opredeljevanju življenjskih stilov obstajata dve možnosti: 1. opredeliti celovite tipe, ki se nanašajo na celotno delovanje posameznika, ali 2. opredeliti tematske tipe, ki se nanašajo samo na določen segment posameznikovega življenja, na izbrane kazalnike. S tem se polje življenjskega stila zoži na izbrano vsebino, takšni tipi življenjskih stilov sicer niso celovit prikaz socialne strukture družbe, so pa ciljno naravnani in pojasnjujejo določen vidik ustroja družbe. V prvem primeru so življenjski stili bolj splošne kategorije, ki omogočajo vpogled v najbolj splošne lastnosti določene skupnosti.

Kvantitativna ali kvalitativna opredelitev življenjskih stilov

Običajno se pri opredeljevanju življenjskih stilov poslužujemo analize numeričnih podatkov. Ker imamo opraviti z velikim številom podatkov, jih v takih primerih običajno združujemo v razrede, na podlagi katerih opredelimo tipe. V primerih tematskih življenjskih stilov je uporaba kvalitativnih kazalcev običajnejša. Pri slednjih imamo opraviti z manjšim številom vhodnih podatkov, običajno niso v numerični obliki, ki jih je lažje združevati v vsebinske sklope.

So življenjski stili tipi ali spremenljivke?

Življenjski stil je sestavljena iz množice podatkov, ki so združeni v splošnejše lastnosti in ki ponazarjajo delovanje posameznika. Seveda se ob tem postavlja vprašanje, ali je možno med tako raznovrstnimi oblikami delovanja posameznikov najti dovolj trdne in konstantne lastnosti, ki povezuje vse člane skupnosti. Zaradi te pomanjkljivosti pogosto konstruiramo življenjske stile, ki se nanašajo samo na izbrane vrste delovanja, na primer na odnos do okolja, nakupovalne navade, mobilnost. Dilema, ali je življenjski stil tip ali spremenljivka se nanaša prav na način merjenja izstopajoče (ključne) značilnosti. Pri tipu lahko posameznik ustreza lastnostim, ali pa ne (sodi v določen tip, ali ne). Pri spremenljivkah pa je razpon ustreznosti večji, na primer manj mobilni, mobilni in zelo mobilni življenjski stil. Tematske življenjske stile pogosteje obravnavamo kot spremenljivke, celovite življenjske stile pa kot tipe.

Kaj pojasnjujejo življenjski stili?

Življenjski stili so lahko odvisni ali neodvisni kazalniki; v prvem primeru predpostavljamo, da nekaj pojasnjujejo, oziroma se na nekaj nanašajo, v drugem primeru pa so povedni sami po sebi. Tudi v tem primeru obstaja več metodoloških in interpretativnih »pasti«. Življenjski stil kot odvisna spremenljivka je problematičen v toliko, ker so kazalniki, na podlagi katerih je opredeljen pogosto pavšalni, saj (večinoma) ne izhajajo iz celovitega poznavanja človekovih dejavnosti. Primer: ali je visoko število prevoženih kilometrov z osebnim vozilom znak slabše ekološke osveščenosti, če vemo, da sicer lastnikovo vozilo izpolnjuje najvišje ekološke standarde? Življenjski stil kot neodvisen kazalnik je problematičen v toliko, ker pove »vse in nič« o posameznikovem načinu življenja. Ker gre povečini za zgoščen opis najpomembnejših značilnosti, ki ni umeščen v širši socialno-ekonomsko-prostorski kontekst in povezan z drugimi segmenti socialnega ustroja družbe.

Kdo so nosilci življenjskih stilov, na koga se nanašajo?

Pri tem sta relevantni dve vprašanji: kdo je objekt spoznavanja in katere socialne skupine so nosilci življenjskih stilov? Večina raziskovalcev meni, da se življenjski stili nanašajo na posameznika, čeprav se kot alternativa pojavljajo tudi gospodinjstva. Slednje je lahko zelo vprašljivo, saj ni pričakovati, da gojijo vsi člani gospodinjstva enak življenjski stil. Po nemških izkušnjah sodeč, goji samo 22% otrok isti življenjski stil kot njihovi starši (Otte 2008, 41). Kljub temu lahko zapišemo, da nas ne zanima toliko življenjski stil posameznikov, kot življenjski stil množice posameznikov, torej življenjski stili skupine, ki jo sestavljajo posamezniki. Hkrati je ta dilema zelo povezana z nosilci - socialnimi skupinami, katerim opredeljeni življenjski stili odgovarjajo. Tako so v nekaterih primerih nosilci življenjskih stilov opredeljeni v naprej, kot recimo pri Bourdieju, ki je kot izhodišče psotavil nižji, srednji in višji socialni sloj, ali pa so opredeljeni neposredno iz značilnosti, ki jih določajo. V prvem primeru je potreben teoretski kontekst, kateremu življenjski stili odgovarjajo, v drugem primeru pa morajo biti kazalniki za opredeljevanje življenjskih stilov dovolj celoviti in selektivni hkrati, pa tudi usklajeni z namenom interpretacije.

Za razliko od celovitih življenjskih stilov je morda primerneje govoriti o različnih načinih življenja, ki se nanašajo predvsem na prostorske implikacije življenjskega stila. Ne gre torej za življenjski stil v klasičnem pomenu, temveč za segment življenjskega stila, ki ima prostorsko dimenzijo.

Pomanjkljivosti

V dosedanjem spoznavanju življenjskih stilov se je pokazalo več pomanjkljivosti:

- Ena od pomanjkljivosti je nedefinirana teoretična podlaga, zaradi česar so izhodišča in kazalci življenjskih stilov zelo različni, skoraj poljubni. Najpogosteje se kot teoretična podstat omenjajo socialne razlike. Dejavniki, ki jih povzročajo in ki se zrcalijo v življenjskih stilih pa niso empirično podkrepjeni. Zato tipologije temeljijo na zelo različnih pokazateljih socialne neenakosti.
- pomanjkljiva primerljivost tipologij je pravzaprav posledica zelo raznolikih izhodišč. Večina tipologij življenjskih stilov sicer prinaša podobne tipe, vendar ti niso povsem primerljivi med seboj. Slednje zmanjšuje uporabnost tipologij življenjskih stilov pa tudi verodostojnost. Posamezne tipologije so neprimerljive po številu tipov, členjenosti na podtipe in po natančnosti opisa – nekateri tipi so prikazani z opisi ki ustrezajo vsem dejavnikom, na podlagi katerih je tip opredeljen, druge pa označujejo samo ključne besede ali najpomembnejše značilnosti.
- vprašljiva realnost posameznih tipov.
- nedodelanost metodologije opredeljevanja življenjskih stilov. Za začetek, ta kategorija je časovno in podatkovno zelo intenzivna oziroma obsežna. Tipologija življenjskih stilov sloni na množici podatkov, katerih pridobivanje je zelo zamudno. Obdelava podatkov s kvantitativnimi metodami pa zaradi abstraktnosti statističnih operacij pogosto vzbuja dvom o pravilnosti izbranih kazalnikov, mimogrede, ti so opredeljeni »a priori«, ne pa izpeljani iz teoretične podstati.

Možni načini oblikovanja tipov življenjskih stilov

Pojavljajo se trije načini:

- vnaprejšnja opredelitev tipov
- opredelitev socialnega položaja ali socialne skupine ljudi, ki živijo podobno
- združevanje podobnih statističnih vrednosti v tip (cluster analiza)

Kazalniki za oblikovanje tipov življenjskih stilov

Pri izboru kazalnikov velja načelna usmeritev, da je potrebno izhajati iz načina življenja, ne pa iz socialnega položaja. Tako bi v tipologiji življenjskih stilov morali biti prepoznavni številni načini življenja in socialnih neenakosti. Način življenja pa lahko določa tudi kraj bivanja, kar je geografsko zelo pomemben vhodni podatek.

Iz izkušenj že izdelanih tipologij izhaja, da število kazalnikov ne sme biti preveliko, saj so v nasprotnem primeru notranje preveč heterogeni. Najbolje se obnese dva ali trije kazalniki. Tudi število tipov bi naj ne preseglo številke 5, s podtipi vred pa 12.

Eden od pogosto uporabljenih kazalnikov se nanaša na estetsko dimenzijo življenja oziroma okus posameznika. S tem v zvezi je pogosto uporabljen kazalnik o opreми stanovanja (pohištvo), načinu oblačenja in potovalnih navadah. Vendar Bourdieu ugotavlja, da je ta dejavnik povezan s socialnim položajem (materialnim kapitalom) in zato manj primeren za tipologijo.

Nadalje se med kazalniki pogosto pojavljata starost in izobrazba, ne pa spol.

Pri tipih, ki slonijo na socialnem položaju (npr. na izobrazbi ali prihodkih) je v ospredju opremljenost z dosegljivimi resursi. Pri tipih, ki slonijo na načinu življenja, pa je v ospredju ravnanje z dobrinami in aktivnostmi, ki je posledica razpoložljivih resursov ter vrednostne orientacije, ki je podlaga takšnega ravnanja. Povedano drugače: v prvem primeru gre za posest materialnih dobrin in drugih resursov, v drugem primeru pa za ravnanje z njimi.

Možni kazalniki:

- delo in poklic
- prosti čas, oskrba, kultura
- družina in socialne mreže
- stanovanje in okolje
- politika in družbeni angažma
- vera

Za geografijo je relevantna tipologija, ki izhaja iz prostorskih kazalnikov, ne pa iz socialnih. Seveda se slednjim ni mogoče izogniti, vendar je potrebno upoštevati njihovo prostorsko dimenzijo. Pri tem znova

naletimo na problem povezanosti med socialnim in materialnim, oziroma vprašanje, ali je prostor relevantna kategorija za socialne odnose med ljudmi. Kot smo že omenili, se socialna geografija osredotoča na prostorske učinke človekovih dejavnikov, zato je takšno izhodišče za tipologijo povsem v skladu z namenom socialne geografije. Pri iskanju odgovora na vprašanje (prostorskih) kazalnikov, ki določajo življenjski stil, smo našli dovolj trdno oporišče v akcijski teoriji.

Iz povedanega lahko povzamemo tri prostorske kazalnike, ki določajo življenjske stile posameznikov:

- kraj bivanja
- velikost akcijskega prostora (najpogostejši kraji zadovoljevanja potreb)
- [pogostost in dolžina (čas) zadovoljevanja posamezne potrebe]

Za oblikovanje tipov življenjskega stila so pomembni, ker kažejo:

1. različne preference po kraju bivanja (mesto, obmestje, podeželje),
2. različno stopnjo mobilnosti kot posledico ločitve kraja bivanja od krajev zadovoljevanja drugih potreb, oziroma različno oddaljenost od kraja bivanja do krajev zadovoljevanja drugih potreb. Razdalja med krajem bivanja in kraji zadovoljevanja drugih potreb je zagotovo zavestna odločitev, ki jo je posameznik vzel v zakup z vsemi posledicami vred,
3. velikost akcijskega prostora, ki je posledica po eni strani življenjskih navad, po drugi strani pa kraja bivanja
- [4. različen obseg časa, ki ga posameznik namenja posamezni dejavnosti, kar je najbolj odvisno od življenjskih navad in, v drugi vrsti, od kraja bivanja.]

Kraj bivanja	Mobilnost	Aksijski prostor	[Časovno najbolj intenzivne dejavnosti v prostem času]
Podeželje	Mala	Majhen	Oskrba
Obmestje			Rekreacija
Mesto	Velika	Velik	Kultura in socialni stiki

Tipi načina življenja (življenjskega stila) bi lahko bili naslednji:

- Malo mobilni z majhnim akcijskim prostorom
- Malo mobilni z velikim akcijskim prostorom
- Zelo mobilni z majhnim akcijskim prostorom
- Zelo mobilni z velikim akcijskim prostorom

Navedeni tipi se pojavljajo na vseh območjih (mesto, obmestje, podeželje), vendar v različnem obsegu. V obmestju je delež zelo mobilnih posameznikov največji, na podeželju pa najmanjši. V mestu je delež posameznikov z velikim akcijskim prostorom največji, v mestih pa najmanjši.

Primeri tipov življenjskega stila:

- tradicionalni, moderni in deloma moderni žs
- konservativni, liberalni, konvencionalni, reflektivni, uživaški (hedonistični)
- zabavljaški, domačinski (družinski),

Literatura

- Otte Gunnar (2008): Sozialstrukturanalyse mit Lebensstilen. Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden
- Richter Rudolf (2005): Die Lebensstilgesellschaft. Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden
- Beckman J. Klaus (2006): StadtLeben. Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden

KULTURNA GEOGRAFIJA – UVOD

Kulturna geografija spoznava

- pojave v družbi in v prostoru, ki so posledica in odraz človekovega duhovnega delovanja.
- učinke kulture na podobo in strukturo pokrajine/prostora
- prostorskost različnih kultur

Kultura v širšem pomenu besede pomeni različne vzorce življenja, ki jih producirajo socialne skupine. Nanaša se na način in obliko, kako socialne skupine zagotavljajo svojo socialno in materialno eksistenco. Kultura se navzven kaže v obliki kod (znakov), ki odražajo pomen stvari, ki jih človek ustvarja, dalje, skozi katere se konstruirajo pomeni stvari in skozi katere lahko razumemo pomen človekovega delovanja. Zato velja, da so kulture (znaki) zapisi pomenov, skozi katere lahko razumemo svet. *Cultures are maps of meanings through which the world is made intelligible.* (Jackson 1989 :2) Kultura ni sistem pomenov, ki ga nosimo v glavi, nekaj kar bi obstajalo samo po sebi, neodvisno od življenja. Nasprotno, kultura se odraža v vzorcih (oblikah) socialne in prostorske organizacije družbe. Kultura pomeni način kako so socialni odnosi med ljudmi strukturirani (vzpostavljeni), hkrati pa je odraz vzpostavljenih socialnih odnosov med ljudmi, njihovega razumevanja. Kultura je zato odraz družbenih razmerij, predvsem družbene moči posameznih socialnih skupin. Zato se kultura pogosto enači s pojmom družbene elite, ki zaradi svoje družbene moči narekuje (določa) vsebino socialnih odnosov. Poleg tega obstaja v sodobnih družbah "neinstitucionalizirana kultura" v obliki subkultur, ki je sicer tudi kultura, vendar ji uradna politika države običajno namenja manjšo pozornost. Obstoj subkulture vpliva na vsebino "uradne" kulture, ki se na račun subkulture širi in vsebinsko oplaja. (npr. punk je bil v začetku del subkulture, vendar je zaradi množičnosti in družbenega odziva postal del institucionalizirane kulture; podobno velja za nekatere smeri v likovni umetnosti, npr. dadaizem).

V tradicionalni geografiji se je kulturna geografija omejevala na naslednje vsebine:

- spoznavanje kulturne pokrajine (ustroj, spreminjanje, značilnosti)
- spoznavanje kulturnih raznolikosti sveta, pri čemer kulturo ponazarjajo: jezik, veroizpoved, barva kože, nacionalna pripadnost, deloma še spol.
- vpliv kulture na ustroj (na morfologijo pokrajine) pokrajine in pokrajnotvornih elementov

Kultura ni zgolj socialno konstituiran pojav, temveč tudi prostorsko. Zato je vsebina novejše kulturne geografije širša od dosedanjega ukvarjanja s kulturno pokrajino. Obsega še odnos med družbo in prostorom (oblike diferenciacije skupnosti), oblike prostorske delitve dela, prostorske dimenzije časa. Dosedanja orientacija na interpretacijo pokrajine, kot odraz kulture, je vsebinsko zelo ozka in ne pokriva celotnega spektra prostorske relevantnosti kulture. Novejša kulturna geografija je usmerjena v prepoznavanje pluralnosti, raznolikosti kultur(e) in množstvo (kulturnih) pokrajin (Jackson 1989 :1). Kultura je v tem smislu bolj **sredstvo** interpretacije pokrajine in socialnih odnosov, kakor **predmet** interpretacije. Družba in pokrajina sta namreč dinamični kategoriji, ki se vseskozi spreminjata. Zato ju je možno vedno na novo interpretirati in odkrivati vsebine, ki doslej še niso bile poznane. Podobno kot velja, da je antropologija „interpretativna veda, ki išče pomene, ne pa eksperimentalna veda, ki išče zakonitosti“ (Jackson 1989 :172), velja tudi za kulturno geografijo. Naslednja značilnost sodobne kulturne geografije je, da skuša pojave razumeti in prikazati v časovnem loku, kot proces, skozi katerega nastajajo novi pomeni (socialnih in prostorskih) pojavov. Niti kultura, niti pokrajina nista statični kategoriji, temveč dinamični – spreminjanje obojega kot rezultat spremenjenih socialnih odnosov je zato primarno izhodišče za spoznavanje in interpretacijo.

Novejšja opredelitev: (Handbook of Cultural Geography, 2003 :2)

- kultura kot razmestitev stvari
- kultura kot način življenja
- kultura kot pomen
- kultura kot delovanje
- kultura kot moč

Kultura je medij, skozi katerega se izražajo novi pomeni stvari in socialnih odnosov. K tradicionalnemu odnosu človek – narava, sodijo h kulturni geografiji nova področja, ki temeljijo na treh teoretskih konceptih:

- teorija nepremočrtnega, spremenljivega razvoja (angl: uneven development)
- koncept teritorialne delitve dela

- koncept recipročnih (vzajemnih) odnosov med socialnimi odnosi in prostorsko strukturo

Kulturna geografija postaja veja geografije, ki posega na razkrivanje duhovnih plasti človekovega bivanja in delovanja, ki se kakorkoli odražajo v prostoru ali imajo prostorsko dimenzijo.

O metodi v kulturni geografiji

V kulturni geografiji imamo opraviti s pojavom, ki mu pravimo dvojna hermeneutika. Gre za to, da v kulturni geografiji prepoznavamo in interpretiramo pomene pojavov, kakršni so jim bili dodeljeni ob njihovem nastanku. Gre za interpretacijo interpretacije. Zato lahko v istem pojavu prepoznavamo vsakič nov vidik, ga na novo interpretiramo. Pokrajina, simboli, socialni odnosi so zato čtivo, ki ga lahko vsakič beremo na novo, drugače.

Sicer pa so metode v kulturni geografiji podobne metodam v humanistiki. To pomeni analiza tekstov, slikovnega materiala, materialne in duhovne kulture. Vse to skušamo s komparativno metodo soočiti s socialnimi, ekonomskimi, naravnimi, zgodovinskimi in prostorskimi elementi. Rezultat je spoznavanje prostorskih razsežnosti človekovega duhovnega življenja.

Relevantni elementi

Kulturo spoznavamo preko:

- biološki in sociološki kazalniki: vera, jezik, spol, rasa
- kulturni kazalniki: znanost in umetnost, vrednote in običaji, kulturna pokrajina
- način življenja, mediji, šport, bivanje

Literatura:

Handbook of Cultural Geography. Sage. London, 2003.

Peter Jackson: Maps of Meanings. Routledge. London, 1989

Human Geography

Gebhard Hans, Reuber Paul, Wolkersdorfer Günter (ured.): Kulturgeographie. Spektrum. Heidelberg, 2003

V dosedanjem razvoju kulturne geografije prepoznavamo dve fazi:
(Kulturgeographie, 2003, 251-260)

Tradicionalistična faza

V začetnem obdobju se je geografija osredotočala predvsem na vprašanje odnosa med naravo in družbo. (Pri tem je potrebno vedeti, da je bila sprva geografija enotna veda, v kateri delitev na družbeno in fizično geografijo ter na veje posameznega dela še ni bila prisotna.) Šele v 19. stoletju je prevladalo mišljenje (stališče), po katerem se znotraj dotakratne univerzalne in enotne znanosti oblikuje posebna veja, ki se ukvarja predvsem z delovanjem človeka. V okviru tega so nastale antropologija, etnologija, pa tudi kulturna oziroma družbena geografija. Verjetno je bil zaradi tradicije znanstvenega mišljenja v teh vedah zelo izpostavljen odnos med naravnim in družbenim, med duhom in materijo, med naravo in človekom. V osredju tega je bilo vprašanje, v koliko meri narava determinira delovanje človeka. (takšno vprašanje so si postavljali že antični filozofi; Platon je menil, da podnebje najpomembneje določa delovanje in psiho človeka. Kasneje se je pojavilo gledanje, da je površje najpomembnejši dejavnik, ki določa človeka v gospodarskem, socialnem in duhovnem pogledu (Hegel; človek je otrok kraja)).

V geografiji (pa tudi v etnologiji) se je uveljavilo stališče, da se kultura nanaša na življenjski prostor določene skupnosti. (*Kultura je poduhovljena življenjska izkušnja na nekem prostoru.*) V tem smislu kulturo definirajo jezik, barva kože, nacionalna pripadnost in verska pripadnost. Kultura je tako posledica naravnih razmer, oziroma je specifična za določen prostor (v določenem naravnem okolju; kot da obstaja enotnost narave, družbe in kulture). Iz tega prepričanja izhajajo kulturno geografska območja sveta (Evrope, Slovenije). Nekoliko modificirana varianta tega je stališče, da je kultura izraz izkušenj, ki jih je človek pridobil v določenem prostoru.

Kultura ima teritorialna obeležja, pravi splošno spoznanje v geografiji. Iz tega izhaja specifična identiteta posameznika (regionalna identiteta), razlikovanje med „nami“ in „njimi“, razne oblike nestrpnosti, povezane s prostorsko segregacijo in fundamentalistična – nacionalistična gibanja.

Interpretativna faza

V novih družbenih razmerah, ki jih določa gospodarsko povezovanje (globalizacija) ter nove oblike dela in bivanja, se je razumevanje kulture spremenilo. Temu je botrovalo drugačno pojmovanje

prostora. „A bizzare adventure happened to space in the road to globalisation: it lost its importance while gaining in significance“ (Baumann, 2000). Spremenil se je način dela in dožemanje časa – zaradi hitrega pretoka informacij je postal kraj dela vse manj pomemben, podobno tudi časovna oddaljenost med akterji. Prostor ni več danost, znotraj katerega lahko poteka določena oblika dela oziroma določen način življenja. Vezi s (fizičnim) prostorom niso več tako tesne, kot so bile v času agrarne in tudi industrijske družbe.

Predvsem je postala kultura zelo heterogena in prostorsko nevezana; kultura je postala lastnost lokalnega okolja. Spremenilo se je tudi pojmovanje prostora; prostor ni „nekaj“, kar lahko opisujemo in kar poseduje specifično kulturo, temveč so v osredju lasnosti prostora, v katerih nastajajo raznolike oblike kulture. Prostor je dejavnik spoznavanja kulture, ni kultura dejavnik spoznavanja prostora, še manj obstaja med prostorom in kulturo vzročno posledičen odnos (slednje bi pomenilo negacijo kulturne raznolikosti družbe). Prostor ima tako predvsem interpretativni pomen pri spoznavanju kulture.

Kulturo pojmuje kot obliko/način življenja, odvisna in povezana je z vrednotami, normami, pomeni.

Literatura

Peter Jackson: Maps of Meaning. Routledge, London, 1992

Hans Gbhard, Paul Reuber, Günter Wolkersdorfer: Kulturgeographie. Spektrum, Heidelberg, 2003

Kulturna pokrajina

Pojem

Pokrajina je preplet naravnih in družbenih elementov. Kadar v pokrajini »vidimo« predvsem rezultate človekovih dejavnosti, oziroma, kadar je pokrajina transformirana zaradi človekovega delovanja, govorimo o kulturni pokrajini. Kadar pa v pokrajini vidimo predvsem naravne razmere, oziroma, kadar je stopnja transformacije minimalna ali je ni, govorimo o naravni pokrajini. Carl Sauer (1925): Kulturna pokrajina je oblika (*v smislu učinkov človekovih dejavnosti*; op. vd), naložena na naravno okolje, kar je povzročila človekova dejavnost.

Kulturna pokrajina je rezultat delovanja človeka. V pokrajini se kopičijo sledi (ostanki) človekove prisotnosti. Kulturna pokrajina je transformirana in antropogenizirana pokrajina. Sequent occupance (zaporedje posesti) je proces postopnega oblikovanja kulturne pokrajine z zaporedjem družbenih skupin, vsaka je preoblikovala pokrajino svojih predhodnikov, oziroma je pustila »slediti« svojega delovanja. Ob takem gledanju je pojem »kulturna pokrajina« dobil še razvojni in dinamični značaj. Vsaka kulturna pokrajina ima korenine v predhodni, delovanje vsake skupnosti se v pokrajini nalaga kot nova plast. Bistveni element kulturne pokrajine je delovanje človeka oziroma fizični ostanki njegovega delovanja. Kulturna pokrajina je element fizičnega prostora.

Kulturna pokrajina je združeno delo narave in človeka. Pojasnjuje zgodovinski razvoj človeške družbe pod vplivom fizičnih omejitev in/ali možnosti naravnega okolja ter zaporednih družbenih, gospodarskih in kulturnih značilnosti. (UNESCO)

Elementi kulturne pokrajine

Naravni elementi

Družbeni elementi:

- parcelacija
- raba zemljišč (pokrovnost)
- poselitve (grajene strukture, oblike naselij in tipi objektov, parki)
- simboli, so vsi artefakti, ki jim človek pripisuje poseben pomen (dejavnosti, spomeniki, materialna in duhovna kultura)

Zaporedje posesti:

- rudimentarna faza: kulturna pokrajina predzgodovine in antike
- agrarna faza: agrarna naselja in oblike rabe zemljišč
- industrijska faza: industrijski objekti, infrastruktura, stanovanjska in proizvodna območja,
- postindustrijska faza: območja storitvenih dejavnosti

V zvezi s spreminjanjem kulturne pokrajine govori Jackson o treh vrstah/stadijih kulturne pokrajine (John Brinckerhoff Jackson: *Discovering the Vernacular Landscape*. Yale University Press. 1983)

Pokrajina – ena

Je inicialna (začetna) faza kulturne pokrajine, ki šele nastaja. Zaznamuje jo tesna povezanost človeka z naravo, saj se v pokrajini pojavlja zgolj ena gospodarska dejavnost, to je kmetovanje. Vse je podrejeno zagotavljanju eksistence in usklajeno z naravnim okoljem (gradbeni material, oblika hiš, razmestitev simbolno pomembnih objektov, parcelacija in pokrovnost zemljišč). V ospredju je funkcionalnost, ne pa oblikovanje bivalnega prostora.

Pokrajina – dva

V njej se pojavlja več dejavnosti, zaradi katerih je kulturna pokrajina vse bolj heterogena. Poleg podeželskih območij nastajajo urbana območja, poleg naravne pokrajine nastaja kultivirana pokrajina (npr. parki). V pokrajini so razmeščeni objekti posebnega pomena (simboli), v prostorskih ureditvah je vse bolj razpoznaven »red« oziroma princip prenašanja družbenega reda v pokrajino.

Pokrajina – tri

V tej pokrajini je vse več novih dejavnosti, ki s pokrajino – ena nimajo več skupnih točk. Kmetijstvo postaja drugotnega pomena, namesto tega nastajajo prostorske ureditve, ki s konkretno lokacijo nimajo veliko skupnega (npr. nakupovalna središča v agrarnem zaledju mesta). Vezi med naravo in človekovim delovanjem so vse manj relevantne za razmeščanje in oblikovanje človekovih posegov v

pokrajino. Pokrajina ni več harmonični spoj med človekom in naravo, temveč hibriden rezultat preteklega in sedanjega delovanja.

Tipi kulturnih pokrajin (primeri)

Kriterij	Tip kulturne pokrajine
Pokrovnost tal	Gozdne Poljedelske Živinorejske Vinogradniško – sadjarske Hmeljarske
Prevladujoča gospodarska dejavnost	Industrijske Rudarske Kmetijske Turistične Mestne
Kulturno zgodovinski kriterij	Mediteranske Panonske Srednje evropske Dinarsko kraške
Poselitev	Urbano aglomerativne Urbane Prehodne Ruralne

Francija: (Vidal de la Blache)

1. mestne kulturne pokrajine
2. podeželske kulturne pokrajine:
 - kulturne pokrajine odprtih polj
 - kulturne pokrajine zaprtih polj
 - sredozemske kulturne pokrajine

Jugoslavija: (Bobek in Lichtenberger)

- kulturne pokrajine srednjeevropskega kulturnega območja
- sredozemske kulturne pokrajine
- orientalsko kulturno območje

Tipi kulturnih pokrajin v Sloveniji: (po Urbanc)

- k p pobočij v alpskem gorovju
- k p pobočij v alpskem hribovju
- k p alpskih ravnin
- k p slemen in pobočij na dinarskih planotah
- k p dolin, ravnin in kraških polj na dinarskih podoljih in ravninah
- k p pobočij in slemen na panonskih gričevjih
- k p panonskih ravnin
- k p ravnin in dolin na sredozemskih gričevjih
- k p ravnin na sredozemskih planotah

(izrazita naravnost na naravne razmere, povsem zanemarjen vpliv kulturnega miljeja;

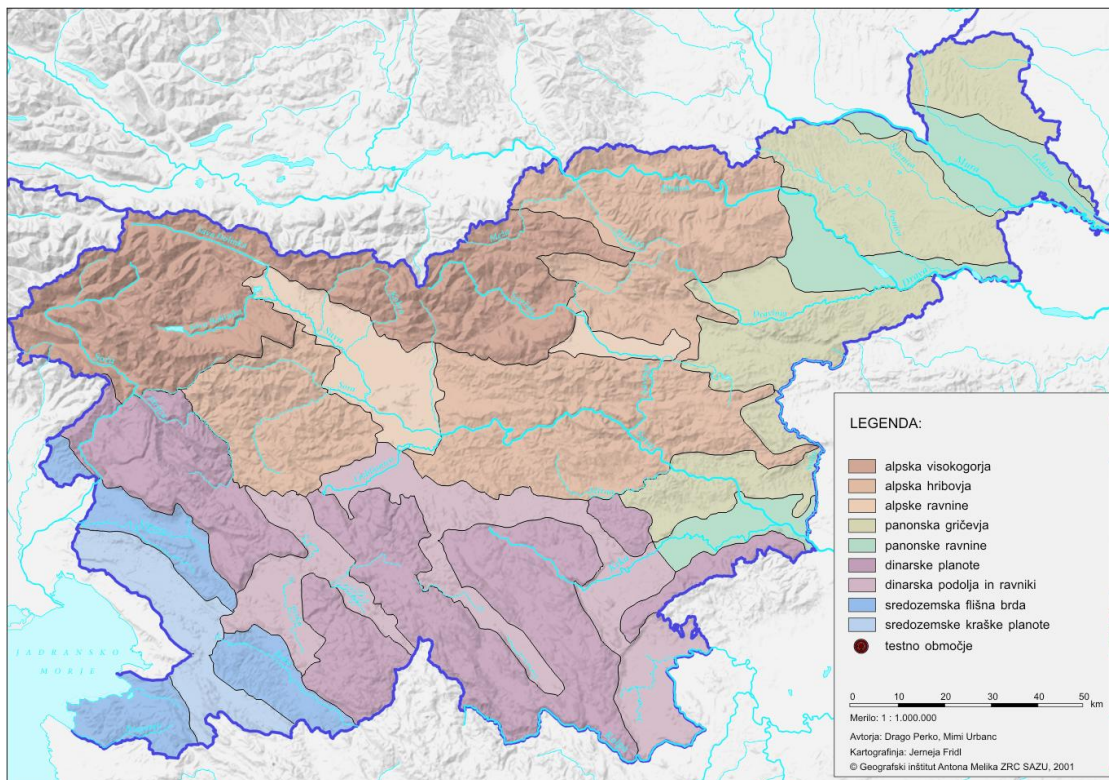
Tipi kulturnih pokrajin v Sloveniji (po Marušiču)

- k p alpske Slovenije
- k p predalpske Slovenije
- k p primorske Slovenije
- k p panonske Slovenije
- k p kraške Slovenije
- k p subpanonske Slovenije

Transformacija kulturne pokrajine

Od agrarne do urbano industrijske kulturne pokrajine

	Agrarna pokrajina	Urbano industrijska pokrajina
Zemljiške kategorije	Največ obdelovalnih površin	Zmanjšanje obdelovalnih površin Povečanje pozidanih površin
Poselitvene oblike	Agrarne poselitvene oblike (agrarna naselja, gradovi, pristave, gospodarska poslopja) Organski tloris	Urbane poselitvene oblike (urbana naselja, nakupovalna središča, industrijske cone, energetski objekti) Planski tloris
Infrastruktura	Prometno omrežje	Prometno omrežje Železniško omrežje Energetsko omrežje Telekomunikacijsko omrežje
Tip objektov	Objekti v katerih je prepoznavna agrarna dejavnost	Objekti velikih dimenzij Heterogenost objektov po obliki in po funkciji

Tipi kulturnih pokrajin v Sloveniji (po Mimi Urbanc, 2002)

Simbolna pokrajina

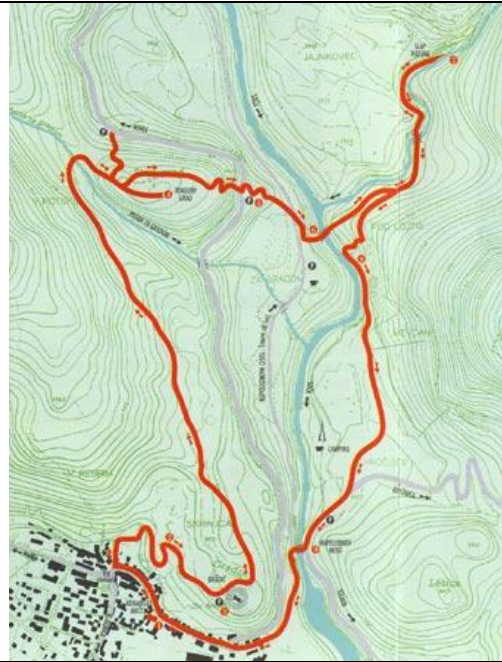
To je posebna oblika kulturne pokrajine, v kateri izstopajo simboli, ki dajejo območju posebni pomen, identiteto. Simbol je oblika Simboli so nosilci pomenov, zgodovinskega spomina in izkušenj. So vizualni poudarki, ki označujejo kraje posebnega pomena. Lahko so povezani s preteklostjo, verovanjem, dogodki. Izstopajo po obliki in umestitvi v prostor. S simboli človek označuje svoj teritorij (bivalno okolje) in vnaša v pokrajino sporočila o posebnosti kraja.

Primer 1: pokrajina spomina

Je pokrajina, kjer se pojavlja večja koncentracija simbolnih elementov, zaradi česar pridobi območje posebno identiteto in prostor v zavesti prebivalcev.

Pokrajina spomina v Soški dolini. Zaznamuje jo veliko število spomenikov in pričevanj o dogodkih iz nacionalne zgodovine, kar daje območju posebno identiteto.
(slika zgoraj: kostnica
slika desno: turistična pot po delu soške fronte)

Primer 2: simboli v pokrajini

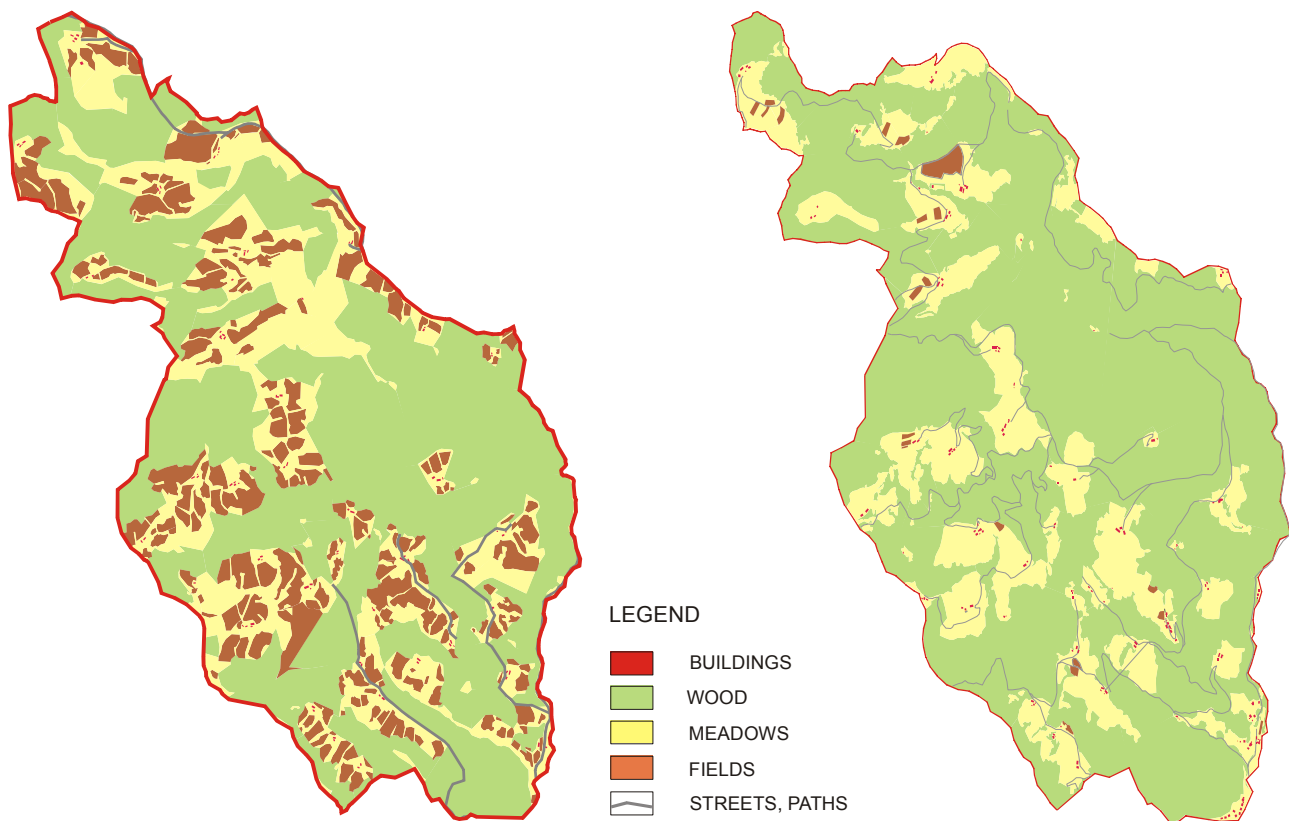

Sredi gozda, na majhni jasi stojita dva objekta. Po volumnu se močno razlikujeta od običajnih stanovanjskih hiš. Gre za pravoslavni samostan, kjer se je duhovu Spahiji razodela skrivnost življenja. Območje ima močan simbolni pomen, ki obsega še bližnjo okolico samostana.

Primer 3: tehnični spomenik kot simbol

Porurje – nekdanji industrijski objekti so danes simboli preteklega gospodarskega razvoja

Razvoj kulturne pokrajine na območju k.o. Sv. Trije kralji med leti 1869 in 2007

Vir: Dobnik Vesna: Razvoj kulturne pokrajine na območju k.o. Sv. Trije kralji. Diplomsko delo, FF, 2009

OSVETLJEVANJE MESTA

Opredelevitev teme in namen besedila

Osvetljevanje mesta pomeni oblikovanje njegove nočne podobe, sredstvo za to sta svetloba in svetilo. Življenje v velikih mestih se ne ustavi z nočjo, nasprotno, v določenih predelih se celo intenzivira, zato postaja nočna podoba naselij enako pomembna kot dnevna. Dojemanje okolja se namreč ne konča s sončnim zatonom, nasprotno, tehnološke možnosti ustvarjanja umetne svetlobe omogočajo nenehno dojemanje okolja, v katerem se človek giblje. Ali kot pravi Urry: "Živimo v družbi spektaklov, kjer so tudi mesta postala raznolik in kolektivni spektakel ... v katerem je izmed človekovih čutil najbolj izpostavljeno vizualno zaznavanje" (Urry 2011, 349-350). Prav zato lahko v sodobnih mestih prepoznamo množico pojavov, v katerih ima svetloba pomemben delež – estetizacija urbanega prostora – predvsem javnih odprtih površin in bivalnega okolja, komercializacija javnega prostora, informatizacija javnih površin, medialnost javnih prostorov (Faßler et al 2006, Hasse 2008). V vseh primerih je svetloba sredstvo za doseg doživljajskih, urbanističnih in komercialnih ciljev.

Luč in osvetljenost imata, antropološko vzeto, globok, skoraj mističen pomen, in sicer na kognitivni, simbolni in estetski ravni. Človekova potreba po svetlobi (luči) je tako velika, njena izpovedna moč pa tolikšna, da jo najdemo v vseh plasteh bivanja in delovanja. Luč je nepogrešljiv del bivalnega in delovnega okolja, kot prisposodbo jo najdemo v umetnosti in sporazumevanju, nasprotje med temo in svetlobo, med dnevom in nočjo, je ena najbolj prvinskih oblik doživljanja sveta. Zato ne preseneča, da sta osvetljevanje in umetna svetloba (ter s tem povezane barve) vse pomembnejši del tega estetiziranega sveta.

V kognitivnem smislu je svetloba odločilnega pomena pri vzpostavljanju atmosfere, vzdušja, v okviru katerega doživljamo osvetljeni objekt in neposredno okolico. Pravimo, da je odločilega pomena pri izgledu (na strani objekta) in pri dojetanju (na strani subjekta), kar pomeni, da je od načina osvetlitve odvisno, kako objekt in neposredno okolico (okoljski prostor) dojemamo, pa tudi, kaj nam osvetljeni objekt sporoča. (Umetna) svetloba je medij, ki prostor diferencira v pomenskem in simbolnem smislu, vanj vnaša novo dimenzijo, ki je podnevi ne vidimo oziroma je ne občutimo. „Človek vidi stvari samo zato, ker so osvetljene. Vidi oblike in barve, misleč, da vidi stvari. Vendar jih vidi le toliko, kolikor so osvetljene.“ opisuje pomen svetlobe in osvetlitve Massimo Scaligero (Scaligero 1994, 13-15). Osvetlitev, svetloba in svetilo imajo prostorske implikacije – svetloba oblikuje stvari, naredi jih vidne (ali nevidne), sooblikuje prostor in mu daje poseben pomen. Vendar: osvetlitev je artefakt, rezultat človekove presoje o tem, kaj osvetliti in kako. Zato pojmuje Böhme luč kot modifikacijo prostora (Böhme 1998, 38). V tem je simbolna povezava med lučjo, ki vzpostavlja izgled in lučjo kot predmetom dojetanja.

V simbolnem smislu lahko razlikujemo več pomenov luči (svetlobe): (po Chevalier 1993, 589-593 in Hasse 2004, 429-430)

- Luč kot naravni fenomen. Luč prinaša osvetljenost, jasnost in s tem prepoznavnost. Od tod oznake jasna noč, jasen dan, jasno nebo.
- Luč v krščanski mitologiji simbolizira nasprotje teme in nevednosti. Jezus je prepoznan kot „luč sveta“. Morda zato bog domuje v nebesih (na svetlobi), nasprotje tega pa je votlina, ki je temen in neosvetljen prostor.
- Luč pomeni življenje, ima eksistencialni pomen; pravimo, da ob „rojstvu človek ugleda luč sveta“.
- Luč kot spoznanje; govorimo o razsvetljenem človeku, o „demografskih spremembah v luči urbanizacije“
- Luč ima socialno (družbeno) konotacijo. V prenešenem pomenu pomeni resnico (osvetliti pomen nečesa, razkriti, dati na svetlo), lepoto (sijal je v svoji lepoti, sijajen nastop), pravično. Besede luč, svetloba, svetlo, imajo pozitiven pomen in vzbujajo pozitivne občutke. V nekoliko patetični oznaki bi lahko svetlobo povezali s pojmi svoboda, lepota, dobro, čisto.

Pri osvetljevanju mest in interpretaciji tega seveda ne gre za dojetanje svetlobe v tem pomenskem (izvornem) smislu, čeprav je prisoten v ozadju, temveč za občutenje in dojetanje, kakršnega osvetljeni objekti ali deli mesta sprožajo. Ne le da so občutki prostorsko pogojeni, skupaj tvorijo osebni in socialni prostor, ki sta vzporedna s fizičnim prostorom (Schmitz 2009, 57).

V estetskem smislu je svetloba sredstvo kulture prostora. Vprašamo se, kaj želijo snovalci osvetlitve mest in izdelovalci svetlobnih predmetov v pomenskem smislu doseči? Kateremu namenu oziroma cilju so zavezani, katerim idejam in predstavam sledijo? Zagotovo gre za estetizacijo grajenih struktur, mimogrede, značilna je za celotno socialno sfero, kjer so osvetlitev in osvetljeni objekti element polepševanja. Zagotovo gre tudi za poudarjanje posameznih objektov oziroma grajenih struktur in s tem za izpostavljanje njihovega simbolnega pomena. V tem primeru služita luč in svetloba kot sredstvo za doseganje posebnih vizualnih in posredno doživljajskih učinkov. Zagotovo so prisotni še drugi nameni, o katerih bo več povedanega v nadaljevanju.

Iz nakazanih pomenov svetlobe in osvetljevanja lahko razberemo, da se geografsko spoznavanje tematike osredotoča na štiri vsebine: *zakaj* je osvetljeno, *kako* je osvetljeno, *kaj* je osvetljeno in *kdo* osvetljuje. Mimogrede je potrebno opozoriti še na drugi možen vidik obravnave te teme, in sicer socialno geografski (glej Body-Gendrot 2011, 606-616). Naštete vsebine imajo prostorsko dimenzijo in so prostorsko relevantne. Kot bo prikazano v nadaljevanju, je svetloba sredstvo prostorske diferenciacije mesta. Hkrati imajo te vsebine socialno dimenzijo – dojetje svetlobe je, tako kot dojetje celotnega okolja, socialno in kulturno pogojeno. Osvetlitev je lahko kriterij za definiranje osebnega prostora (na nivoju posameznika) oziroma element, ki vzpostavlja socialni prostor (na nivoju skupnosti). Teoretska podstat, ki stoji za tem, je doživljanje (bivalnega) prostora. Doživljanje v smislu fenomenološkega dojetja (razumevanja, „branja“) prostora, pri čemer se sprašujemo o sporočilnosti (izraznosti) razmer v prostoru, ki so rezultat ambivalentnega razmerja med doživljanjem in delovanjem. Drugo vsebinsko izhodišče je pojem „bivanje“ v fenomenološkem smislu. O prostorskih razsežnostih bivanja vemo veliko več na splošni, deklarativni ravni, kakor v podrobnostih. Mar ne obsega pojem „bivanje“ poleg bivalne enote (stanovanje, del naselja, naselje) in statističnih kazalcev, s katerimi je ta definirana (gostota, opremljenost, velikost, kraj), še estetik bivalnega okolja, občutenje domačnosti, identitetne povezanosti z stanovanjem oziroma z drugimi uporabniki? Gre za kategorije, ki imajo prav tako prostorsko dimenzijo! Doslej v slovenski geografiji takšnim temam nismo posvečali pozornosti, zato še niso del geografskega vidika spoznavanja prostora. Doživljanje prostora iz vidika njegove izraznosti (kaj ureditev sporoča) je zgolj na subjektivnih elementih sloneča interpretacija fizičnega prostora. V prispevku želimo na primeru osvetlitve Kopra pokazati prostorsko (geografsko) dimenzijo tega pojava. Kulturno geografski poanti želimo dodati še fenomenološko (doživljajsko) razsežnost in pokazati tudi ta vidik geografskega spoznavanja.

V razmišljanju o svetlobi in osvetlitvi mesta se pojavlja strukturni razkorak – večine tega, kar je mogoče z osvetlitvijo doseči, ni mogoče izraziti z besedami, pa tudi vsega tistega, kar o svetlobi izrazimo z besedami, ni mogoče z osvetlitvijo udejanjiti. Ta prostor neizrekljivega verjetno zapolnjuje ustvarjalnost, tako besedna (na ravni opisa), kot oblikovna (na ravni izvedbe). Teorija in praksa sta na tej točki v dialektičnem razmerju, kar je vzrok po eni strani najrazličnejših pogledov in realizacij osvetljevanja mest, kakršni se pojavljajo v praksi, pa tudi različnih interpretacij osvetljenega. Zagotovo pa drži: neoblikovana nočna podoba mesta pomeni siromašenje njegove podobe in prikrajšanost prebivalcev / obiskovalcev mesta za doživljanje simbolnega pomena luči in grajenega okolja ponoči. In dalje: neključevnje nočne podobe mesta v (geografsko) spoznavanje pomeni pomanjkljivo vedenje o človekovem oblikovanju prostora.

Osvetlitev (svetloba) kot simbolni in pomenski element mestne strukture (zakaj je osvetljeno)

V večnem razmerju med človekom in svetlobo, ima luč tri ključne pomena: kognitivni, estetski in simbolni. Ugotovitev je primerno izhodišče za natančnejšo opredelitev pomena svetlobe v bivalnem okolju, kjer ima osvetljenost več namenov:

- Varnost. Osvetljenost prometnic in drugih javnih odprtih površin je namenjena večji varnosti v prometu, kot preventiva proti nasilništvu, vandalizmu in drugim oblikam kriminalitete. To je bil nasploh eden od primarnih razlogov za začetek osvetljevanja mest, kajti v temi so kočijaži pogosto zadeli ob vogale stavb, pešci pa niso pravočasno opazili ovir na cestišču. Poleg prometne varnosti je pomemben razlog osvetljevanja zmanjšanje vandalizma in nasilništva. Hausserman navaja izsledke ameriške študije o osebnem prostoru, iz katere je razvidno, da pešci ponoči praviloma uporabljamo osvetljene dele ulic, neosvetljenih pa se izogibamo (Hausserman, Siebel 2004, 199). Z gotovostjo lahko trdimo, da je varnost primarna funkcija osvetlitve starega dela mesta, kar sklepamo na podlagi razmestitve svetilk in vrste svetlobe. Podobno je v stanovanjskih območjih v Semedeli in Žusterni, kjer so osvetljene samo ulice, ne pa urbani ambienti.

- Orientacija. Eno od vodil urbanističnega urejanja mest je vzpostaviti mrežo orientacijskih točk, z namenom lažje orientacije in boljšega dojetja okolja. Na potrebi po vzpostavljanju grajene strukture, ki bo pregledna in za obiskovalce (prebivalce) mesta berljiva, je Kevin Lynch utemeljeval teorijo o dobri obliki mesta (Lynch 1984, 134). Gotovo je potreba po orientaciji ponoči enako pomembna kot podnevi. Kot elementi orientacije (podnevi) služijo vertikalni poudarki, robovi, monumentalni objekti, osi, deli naravnega okolja. Glavno sredstvo za orientacijo ponoči pa je svetloba oziroma osvetljenost orientacijskih točk, oziroma ključnih objektov, vertikalnih poudarkov, prometnih smeri in identitetnih delov naravnega okolja. V Kopru je, zanimivo, veliko več osvetlitve z namenom orientacije v novem-poslovnem delu mesta, kakor v historičnem. In dalje: veliko osvetlitve, ki služi orientaciji, je dekorativne.
- Poudarjanje grajene strukture. Z osvetlitvijo je mogoče poudariti objekte posebnega pomena, ki ustvarjajo identiteto mesta, na primer kulturne spomenike, objekte javnih dejavnosti. V novjšem času so med osvetljenimi objekti tudi sedeži velikih podjetij in javnih ustanov, ki na ta način opozarjajo na svojo lokacijo oziroma presentnost. Poleg monumentalnih objektov so pogosto predmet osvetlitve grajene strukture, ki so pomemben del identitete oziroma pejzaža mesta, kot na primer elementi naravnega okolja (obala, vzpetine, previsne stene), mostovi, tehnični spomeniki. Namen tega je narediti jih vidne in prispevati k orientaciji in prepoznavnosti. Na ravni posameznika bi lahko dejali, da je namen tega ustvariti poseben prostor, katerega posebnost bo posameznik zaznal. Kajti, kot pravi Ludwig Fromm, izraz stvari hkrati izzove (povzroči) določen vtis na strani opazovalca (Fromm 2008, 79). Tudi v Kopru je nekaj objektov osvetljenih s tem namenom – deli obzidja, mestna vrata in trg za njimi, nekateri identitetni objekti v mestnem jedru.
- Oblikovanje posebnih ambientov in posebnega vzdušja. Z osvetlitvijo je možno doseči posebno vzdušje v okolici osvetljenih objektov. Ludwig Fromm navaja, da ustvarja kvaliteto grajene strukture v prvi vrsti vzdušje, ki jo prostorska ureditev vzbuja, ne pa arhitektura sama, kot je razširjeno mnenje (Fromm 2008, 92). Prav osvetlitev pa z načinom, barvo svetlobe in tipom svetil pomembno sooblikuje vzdušje urbanih ambientov. Vzpostavljanje posebnega vzdušja je še posebej pomembno na javnih odprtih površinah, kakršne so ulice in trgi, zelene površine, predverja monumentalnih objektov. Tovrstne osvetlitve je v Kopru več, najmarkantnejša je na obali in na prometnem obroču ob srednjeveškem mestu ter ob neterih vpadnicah v mestno središče.

Skupno navedenim funkcijam osvetlitve je dojetje. Gre za pomembno lastnost, ki je po mnenju Fromma, enakovredna delovanju (Fromm 2008, 78). Dejavnosti sta pravzaprav v ambivalentnem razmerju – dojetje je podlaga delovanju, delovanje pa hkrati sproža dojetje rezultata (posledice) delovanja. Med delovanjem in dojetjem ni prave meje, vedno prehajata eno v drugega. O dojetju lahko govorimo na ravni posameznika, pri čemer pravimo, da je le to odvisno od njegovih socialnih in kulturnih lastnosti. Rezultat dojetja na ravni posameznika je osebni prostor, v katerem se posameznik, v skladu z dojetjem in vrednotenjem okolja, giblje in ga vrednoti. Zagotovo ima svetloba določen pomen pri vrednotenju okolja oziroma osebnega prostora vsakega obiskovalca in prebivalca mesta. Hkrati govorimo o dojetju na ravni skupnosti, množice posameznikov, pri čemer nastaja socialni prostor, katerega zapolnjujejo skupinske vrednote, skupinske identitete, simbolni elementi, s katerimi se identificira večina pripadnikov skupnosti. Element dojetja je tudi svetloba ter tisto kar je in kar ni osvetljeno. V tem kontekstu se skriva geografska dimenzija svetlobe in osvetljevanja mesta.

Osvetlitev kot prostorski poudarek (kako je osvetljeno)

Luč mora osvetljevati objekt, v kolikor ga želimo ustrezno dojetjati. Doživljajski potencial osvetljevanja lahko ovrednotimo le, če presojamo osvetljenost objekta. Gre za *ustvarjeno realnost* (ustvarjeno podobo), kot to imenuje Hasse (Hasse 2004, 424), ki nekaj na svojstven način sporoča. Poleg podobe (izgleda) osvetljenega objekta je relevanten še simbolni pomen osvetljenega objekta. Za različne namene osvetljevanja se uporabljajo različne vrste osvetlitve, kar pomeni različni tipi svetil, različna barva svetlobe, različna razmestitev (položaj) svetil v prostoru in različna moč svetilnih teles. Seveda se različni načini osvetlitve in različne funkcije osvetljevanja ne izključujejo povsem, pa vendar je za doseg posebnega ambianta potrebna drugačna osvetlitev od tiste, ki je prvenstveno namenjena varnosti. V Kopru smo prepoznali naslednje vrste osvetlitve.

- nevtralna osvetlitev – v to skupino sodi osvetlitev ulic in drugih javnih odprtih površin, katere namen je zagotavljanje varnosti in orientacije. Gre za običajne ulične ali stenske svetilke, brez oblikovnega presežka, ki sevajo običajno belo do rumeno svetlobo. Takšna osvetlitev se

razlikuje od dekorativne ulične osvetlitve, kjer je zaznaven še poseben oblikovno, ambientalni in dekorativni učinek. Z „nevtralen“ osvetlitvijo je osvetljena večina ulic v mestnem središču in v stanovanjskih soseskah na robu mesta.

- usmerjena osvetlitev – ta pomeni osvetlitev določenega objekta s svetlobnim snopom (običajno iz žarometa). Osvetljeni objekt izstopa iz temnejše, neosvetljene okolice, zaradi česar je jasno viden in prepoznaven. Način osvetlitve je lahko zelo različen; pogosto je poseben učinek dosežen s svetlobo različnih barv, pomemben je tudi položaj svetila. Ta je lahko oddaljen, kar pomeni, da je osvetljen celoten objekt, lahko pa je skrit v objektu, zaradi česar je osvetljena samo silhueta objekta. Posebna oblika usmerjene osvetlitve v Kopru je osvetlitev pomolov v pristanišču (luki). Ker je vrsta osvetlitve v slednjem primeru povsem prilagojena funkciji, je v nadaljevanju ne obravnavamo. V Kopru so z usmerjeno svetlobo osvetljeni samo nekateri identitetni objekti, na primer nekdanja tržnica soli Taverna, vrata v srednjeveško mesto Muda, Pretorska palača, objekt Lido in grad v Semedeli.

Karta: Nevtralna in dekorativna osvetlitev Kopra

Karta: Izstopajoča in usmerjena osvetlitev v Kopru

- izstopajoča osvetlitev – osvetlitev, katere vir svetlobe je običajno objekt sam. Takšne so svetlobne reklamne table in svetlobni panoji. Največ jih je v novem delu Kopra, na območjih Bonifike in Škocjana. Nakupovalna središča so praviloma osvetljena na tak, izstopajoč način. Značilno za to vrsto osvetlitve je, da je svetlobno telo pogosto del fasade, kar ustvarja vtis svetlečega objekta.
- pritajena (dekorativna) osvetlitev – ne osvetljuje, temveč razsvetljuje, opozarja na objekt, zarisuje njegove konture, lahko pa stoji sama zase, kot svetlobno telo. Takšna osvetlitev je večinoma dekorativna, ni vpadljiva očem, decentna, razsvetljuje, a ne osvetli. Njen namen je opozarjati na poseben objekt, ustvarjanje vzdušja in oblikovno nadgraditi urbani ambient. V

Kopru je pritrjene osvetlitve največ ob prometnicah na robu starega mesta, kjer osvetljujejo drevored palm, na pomolu oziroma ob obali v mestnem središču, najdemo jo tudi na nekaterih rodnojih, na spodnjem delu uličnih svetilk, kjer z modro in belo svetlobo prispevajo k barvitosti ulične razsvetljave novo nastajajoče promenade mesta. Na pritrjen način sta osvetljena še vodometna – eden v križišču, drugi pa v manjšem parku ob mestni tržnici.

Poudariti je potrebno, da navedena klasifikacija ponazarja vrste osvetlitve iz nekoliko tehničnega vidika in ne obsega vseh osvetlitvenih možnosti. Zato dodajamo še klasifikacijo Schmidta, ki je celovitejša, vendar zato nekoliko abstraktnejša (Schmidt 2006, 129):

- osvetlitev, ki osvetljuje, (nem. Licht zum sehen)
- osvetlitev, ki usmerja poglede (nem. Licht zum hinsehen)
- osvetlitev, ki vzbuja pozornost. (nem. Licht zum ansehen)

Na podlagi vrste osvetlitve je umestno vprašanje, kaj predstavlja, po osvetlitvi sodeč, identiteto Kopra? Predpostavljamo namreč, da je osvetljeno tisto, kar bi naj bilo opaženo, videno, prepoznano kot posebnost mesta. Seveda se pri tem omejujemo predvsem na pritrjeno, usmerjeno in izstopajočo vrsto osvetlitve, ki imajo najbolj dekorativni značaj, človekova presoja kaj osvetliti, je pri tem najbolj izražena. Ugotavljamo naslednje:

- največ dekorativne – v obliki pritrjene osvetlitve, je ob obali, na stiku med morjem in mestom. Pri tem izstopa osvetlitev valobrana, ki z barvo svetlobe in obliko svetil daje temu predelu mesta poseben značaj, ustvarja posebno vzdušje. Posebej izpostavljamo barvo svetlobe, ki ima izključno dekorativni pomen, ne osvetljuje, temveč razsvetljuje, vzbuja pozornost (z Schmidtovo oznako: Licht zum ansehen), funkcija osvetljevanja je drugotnega pomena. Podobna je osvetlitev obalne poti med starim mestom in Semedelo, čeprav ni tako dekorativna in barvno pisana. Je pa toliko nenavadna, da ustvarja privlačen ambient, ki asociira na promenado. V tem pogledu je način osvetlitve konstitutiven element javne odprte površine, ki bi brez svetlobe in svetil ostala manj atraktiven del mesta. Zaradi dekorativne osvetlitve izstopa tudi drevored palm, kar bi lahko razumeli kot poudarjeno mediteransko mesto. Palma ima sicer močan simbolni pomen, v mitologiji je znamenje zmage, vzpona, preporoda, nesmrtnosti (Chevalier 1993, 432); v tem kontekstu bi osvetljen drevored palm lahko razumeli kot obliko manifestacije lastnosti mesta Koper.
- Drugo območje dekorativne osvetlitve je prometnica okoli srednjeveškega Kopra, ki je na celotni trasi opremljena z modernim tipom svetil, talno osvetlitvijo palmovega drevoreda in modro – belo svetlobo, ki sveti iz spodnjega dela stoječih svetilk. Poleg tega sta dekorativno osvetljeni krožišči, kjer je osrednji krožni del osvetljen tako, da posnema konture otoka sredi prometnic. Krožno pot okoli srednjeveškega dela mesta na nekaj mestih dopolnjujejo dekorativne stoječe barvne svetilke, s pritrjeno svetlobo osvetljeno obzidje in talne svetilke. Takšno osvetlitev razumemo kot jasno ločnico med starim in novim delom mesta, med dvema morfološko in funkcijsko različnima in zaokroženima območjema ter kot zametek mestne promenade.
- Glede na osvetlitev je pomemben del koprške identitete nov, komercialni del mesta, kjer so skoncentrirana nakupovalna središča in objekti nekaterih javnih služb. Na tem območju prevladuje izstopajoča osvetlitev, ki opozarja na gospodarske subjekte. Če sklepamo po množici nakupovalnih središč, velikosti komercialnega območja in očitnem oblikovalskem presežku objektov, tudi zaradi uporabe svetlobe (dekorativna osvetlitev krožišč, fasad), daje mesto vtis razvitega regionalnega središča z dejavnostmi nadregionalnega pomena. Tako nevtralna kot dekorativna osvetlitev prometnic vzpostavljata številne orientacijske točke in vozlišča, kar je ena od značilnosti urbanističnega koncepta avtomobilskega mesta in koncepta estetizacije sicer sterilne in unificirane arhitekture nakupovalnih središč.
- Pomembna značilnost osvetljevanja Kopra je tudi oblikovni presežek v osvetljevanju prometnici, ne pa javnih odprtih površin ali identitetnih objektov. Največ dekorativne osvetlitve je ob prometnih poteh, tako ob prometnem obročju okoli starega mesta, kot ob vpadnicah v mestno središče. Prometnice osvetljuje dekorativna svetloba uličnih svetilk, dekorativno osvetljena so tudi krožišča. V tem vidimo koncept avtomobilskega mesta, lahko bi dejali, da je osvetlitev v prvi vrsti namenjena motoriziranim obiskovalcem, bolj kot pešcem in sprehajalcem. Slednji doživljajo slikovitost nočne podobe predvsem na obali, kjer so nameščena dekorativna barvna svetila.
- Opozoriti je potrebno še na antipod osvetljenih delov mesta, na območja torej, ki so osvetljena zgolj z nevtralno osvetlitvijo, ki je namenjena preventivi v širšem pomenu besede. To vrsto osvetlitve najdemo v stanovanjskih območjih Semedela, Žusterna in Škocjan, torej predvsem

na robu mesta (Schmidt uporablja za takšno vrsto osvetlitve termin „socialna osvetlitev; Schmidt 2008, 127). Na območju, ki je veliko za dva stara Kopra, je osvetljen z usmerjeno osvetlitvijo samo grad v Žusterni, najti je moč še nekaj izstopajoče osvetlitve objektov gospodarskih dejavnosti, vsa ostala osvetlitev je nevtalna. Takšna ureditev preseneča in kaže na to, da kot mesto pojmuje samo središčni (komercialni) in historični del. V stanovanjska območja pa potreba po prepoznavnosti in dekorativnosti bivalnega oklja še ni prodrla.

- Med neosvetljenimi objekti je potrebno izpostaviti še množico kulturnih spomenikov v mestnem jedru, ki v temnem delu dneva, z izjemo Pretorske palače in nasproti stoječe Lože, ne izstopajo v mestni podobi. Osvetljeni so prav toliko, kot druge stanovanjske hiše v mestu. Takšno stanje si razlagamo na dva načina: ali v procesu osvetljevanja še niso prišli na vrsto in je zgolj vprašanje časa, kdaj bo tudi mestne palače zasijale v dekorativni osvetlitvi, ali pa gre za načrtno ustvarjanje kontrasta med osvetljeno obalo in temnim srednjeveškim jedrom, nekako v smislu upoštevanja kontinuitete osvetljevanja iz preteklosti, ko so bila srednjeveška mesta pravzaprav neosvetljena.

Osvetljevanje kot element diferenciacije mesta (kaj je osvetljeno)

Ena od človekovih potreb je potreba po kultiviranju prostora, v katerem deluje, kar se kaže med drugim kot estetizacija (oblikovanje) bivalnega prostora. To potrebo zadovoljuje posameznik z urejanjem svojega stanovanja, skupnost pa z urejanjem mesta. Na ta način nastajajo kraji posebnega pomena, v katerih najdemo najrazličnejše načine estetizacije in kulture bivalnega prostora. Posamezni kraji posebnega pomena so povezani v mrežo posebnih prostorov. Ta mreža, ki je produkt skupnosti, ne posameznika, je hkrati element diferenciacije mesta. Omenili smo že, da je element estetizacije mesta tudi osvetljevanje. Različni načini osvetljevanja mesta vzpostavljajo različno podobo ali z drugimi besedami, prispevajo k različnem dojemanju posameznih delov mesta ponoči. V tem smislu lahko osvetlitev pojmuje kot element diferenciranosti mesta. V Kopru lahko ločimo vsaj štiri območja, kjer se predmet in način osvetlitve povsem razlikujeta:

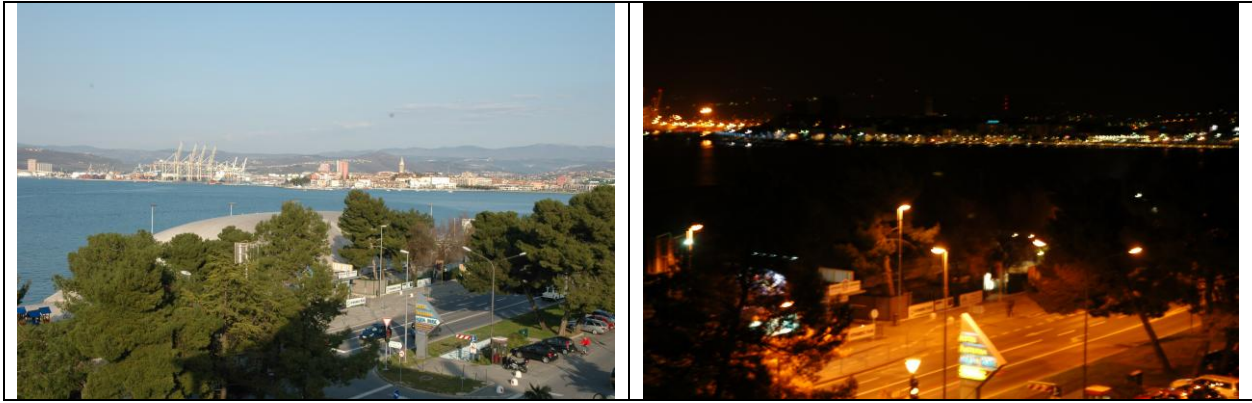
- minimalistična – decentna osvetlitev mestnega jedra. Kot je bilo že omenjeno, je to osvetljeno le z nevtralnno osvetlitvijo ulic in usmerjeno osvetlitvijo redkih identitetnih objektov.
- dekorativna osvetlitev cestnega obroča okoli starega jedra in vpadnic v mesto
- izstopajoča osvetlitev komercialnega dela mesta
- nevtralna osvetlitev stanovanjskih območij na robu mesta

Relevantno pri tem je razmerje med podobo mesta podnevi in ponoči. Gre za vprašanje, koliko je dnevna podoba mesta skladna z nočno podobo; povedano drugače: ali osvetlitev mesta sledi dnevni podobi in jo nadgrajuje, ali pa gre za dve sliki, dnevno in nočno. Vprašanje je povezano z idejo kontinuitete, kjer je izpostavljeno upoštevanje preteklosti in skladnosti (zveznosti) med novim in starim, med sosednjimi območji, nenazadnje, med ureditvijo podnevi in ponoči. Primerjava med (makro) morfološko - fiziognomskimi deli mesta, kakršne zaznavamo podnevi in ponoči pokaže nekaj razhajanj:

Podnevi	Ponoči
Staro mesto	Obroč okoli starega mesta
Komercialno poslovni del	Obala
Rekreacijski del	Komercialni del
Komunalni del ob tranzitni cesti	Stanovanjska območja
Stanovanjska območja	Luka
Luka	

Tabela 1: Morfološko fiziognomski deli mesta, kakršna zaznavamo podnevi in ponoči

Očitno je, da zaznavamo podnevi večje število morfološko-fiziognomskih delov mesta kakor ponoči, kar pomeni, da nekateri deli ponoči niso vidni. Ali gre za zavestno ali nenamerno odločitev, ni mogoče relevantno ugotoviti. Morda najočitnejše je razhajanje ob glavni silueti mesta – podnevi izstopa silueta mesta na otoku z dvema vertikalama (cerkvenim zvonikom in stanovanjsko stolpnico), v nočni silueti pa topografskega položaja ne začitimo, ker je stari del mesta tako rekoč v temi. Pač pa kljub pritajeni osvetlitvi izstopa obala in izstopajoče osvetljen komercialni del mesta, kar pa v dnevni veduti ni tako očitno.

Še večja je razlika med identitetnimi objekti v starem delu mesta in objekti, osvetljenimi z usmerjeno osvetlitvijo. Nasploh je objektov, osvetljenih z usmerjeno osvetlitvijo v Kopru zelo malo. Sicer se usmerjena osvetlitev lahko kaj hitro sprevrže v osvetljevanje vsega in vsakogar, kljub temu menimo, da je razkorak med osvetljenim in vrednim osvetlitve v Kopru velik. Podoben vtis, vendar v obratni smeri, ponuja osvetlitev prometnic oziroma poti iz roba mesta proti središču. Zaradi nevtralne in dekorativne osvetljenosti prometnic ponoči, je vtis o monumentalnosti prometnega omrežja in pripadajočega dela mesta, ponoči večji kot podnevi.

Izpostaviti je potrebno še osvetljenost stanovanjskih območij, kjer najdemo samo nevtralno osvetlitev prometnic, čeprav je na območju kar nekaj ambientov, katerih nočna podoba bi nadgradila zasnovo stanovanjskih sosesk in naravno kuliso mesta.

Osvetljevanje kot medij kapitala in nosilcev gospodarskega razvoja (kdo osvetljuje)

Dejali smo že, da je osvetljevanje sestavni del številnih gospodarskih dejavnosti, ki skušajo z osvetlitvijo opozarjati na svojo lokacijo in prisotnost; na ta način lahko razumemo osvetljevanje trgovskih centrov, poslovnih objektov in najrazličnejše svetlobne reklame s komercialno vsebino. V tem smislu je vprašanje „kdo osvetljuje“ relevantno za spoznavanje nosilcev podobe mesta. Kdo osvetljuje in s tem oblikuje mesto ter po kakšnih načelih? Pri tej dejavnosti se srečujeta dva interesa, javni in zasebni. Osvetljevanje je stvar javnega interesa predvsem pri zagotavljanju varnosti ter pri oblikovanju nočne podobe mesta ter stvar zasebnega (komercialnega) interesa, kamor sodi (samo)osvetljevanje gospodarskih in poslovnih objektov. O komercialnem delu osvetljevanja mesta govori Hasse kot o „ekonomiji estetizacije“, s čemer želi izpostaviti gospodarski interes in način, kako se ta v prostoru pojavlja (Hasse 2008: 129). Gospodarski interes je pogosto v nasprotju z javnim – po eni strani, ker zasleduje kratkoročne cilje in ker je podrejen gospodarski dejavnosti, to pa vključuje obilico izstopajoče osvetlitve. Glede tega lahko v splošnem, pa tudi v Kopru, ločimo naslednja območja:

- stanovanjska območja in staro mestno jedro, kjer je prisoten javni interes, zato prevladuje tod (socialno) nevtralno osvetljevanje, brez dekorativnega presežka.
- nakupovalna središča in gospodarski deli mesta, kjer je močnejše izražen komercialni interes zasebnega kapitala, zato več izstopajočega osvetljevanja ter osvetljeni objekti, večinoma upravne stavbe gospodarskih subjektov.
- obala, kjer se pojavljata javni in komercialni interes, zato dekorativna osvetlitev, ki prispeva k atraktivnejši podobi mesta in obilica izstopajoče osvetlitve storivnih dejavnosti.

Nočna podoba mesta ni le domena javnega interesa, temveč tudi komercialnega, zasebnega. Razmerje med javnim in komercialnim osvetljevanjem je v Kopru dokaj izenačeno, ni mogoče trditi, da je komercialnega osvetljevanja bistveno več od javnega, niti obratno. Glede na vtis, kakršnega pušča javno osvetljevanje, je slednji morda močnejši. Izpostaviti pa je potrebno, da je javni interes omejen na osvetljevanje poti in javnih odprtih površin, manj pa na osvetljevanje identitetnih objektov mesta.

Ob koncu je potrebno omeniti še ekološko dimenzijo osvetljevanja mesta. Iz prispevka bi lahko nastal napačen vtis, da se ne zavedamo potrebe po preiščeni uporabi in varčevanju z energijo ter zmanjšanju svetlobnega onesnaženja. Po izkušnjah izvedenih projektov v tujini je mogoče s sodobnimi tehnikami osvetljevanja porabo energije celo zmanjšati, količino sipane svetlobe pa omejiti na minimum ob hkrati boljš osvetlitvi mesta oziroma posameznih objektov (Schmidt 2006, 230).

Zavzemanje za načrtovanje nočne podobe mesta ne pomeni zapostavljanje skrbi za okolje in sonaravno urejanje mest. Tako kot bi bilo napačno zaradi varovanja okolja odpovedati se pozitivnim učinkom osvetljevanja, bi bilo napačno ob osvetljevanju spregledati potrebo po varovanju okolja in racionalni rabi energije. Kompromis med obema stališčema je prav gotovo mogoč. Pri dosedanjih ukrepih osvetlitve Kopera, se je količina porabljene energije v skupnem seštevku zmanjšala, v posameznih delih mesta pa minimalno povečala (internet 1).

Literatura

- Body-Gendrot Sophie (2011): Nights in the Global City. V: The New Blackwell Companion to the City. Wiley-Blackwell. London.
- Böhme Gernot (1998): Anmutungen. Über das Atmosphärische. Edition Tertium. Ostfildern.
- Carmona Matthew, (2007): Public Places – Urban Spaces. Elsevier. London.
- Chevalier Jean, Gheerbrant Alain (1993): Slovar simbolov. Mladinska knjiga. Ljubljana.
- Faßler Manfred, Terkowsky Claudius (ured.) 2006: Urban fictions. Wilhelm Fink Verlag. München.
- Fromm Ludwig (2008): Wohnen in der Stadt. V: Hasse Jürgen (ured.): Die Stadt als Wohnraum. Verlag Karl Alber. Freiburg.
- Häusserman Hartmut, Siebel Walter (2004). Stadtsoziologie. Campus. Frankfurt
- Hasse Jürgen (2004): Die Stadt ins rechte Licht setzen. Stadtillumination – ein ästhetisches Dispositiv? V: Berichte zur Deutschen Landeskunde. Bd. 78, H. 4, str. 413-439
- Hasse Jürgen (2008): Schöner Wohnen? V: Hasse Jürgen (ured.): Die Stadt als Wohnraum. Verlag Karl Alber. Freiburg.
- Lynch Kevin (1984): Good City Form. The MIT Press. Cambridge.
- Scaligero Massimo (1994): Das Licht. Edition Tertium, Ostfildern (dosegljivo na: http://www.amazon.de/Das-Licht-Massimo-Scaligero/dp/3930717042/ref=pd_rhf_p_t_2)
- Schmidt J. Alexander (2007): Licht in der Stadt. Materialien 36. Konrad Adenauer Stiftung.
- Schmidt J. Alexander, Martin Töllner (2006): StadtLicht. Fraunhofer IRB Verlag. Stuttgart.
- Schmitz Hermann (2009): Der Leib, der Raum und die Gefühle. Edition Sirius. Bielefeld.
- Urry John (2011): City Life and the Senses. V: The New Blackwell Companion to the City. Wiley-Blackwell. London.
- Internet 1: http://www.koper.si/index.php?page=static&item=2002265&tree_root=345 – Načrt javne razsvetljave v občini Koper (pridobljeno 11. 2. 2011)

Razvojne faze stanovanja

Stanovanje je nazoren dokaz, da so prostorske strukture v bistvu socialne. Velikost, zasnova in oprema stanovanja je v veliki meri odvisna od socialnega položaja posameznika. Stanovanje je namreč simbol individualnosti – projekcija lastnega jaza in vrednot v ureditev prostora za vsakodnevno bivanje. Po drugi strani, in ta je za geografijo naselij relevantnejša, je zasnova stanovanja odvisna od socio ekonomskih razmer v družbi. Ker se te spreminjajo, se spreminja tudi zasnova stanovanja. Stanovanje je prostor, kjer človek zadovoljuje svoje osebne, najintimnejše potrebe (higiena, druženje in sobivanje, spolnost, počitek in sprostitve).

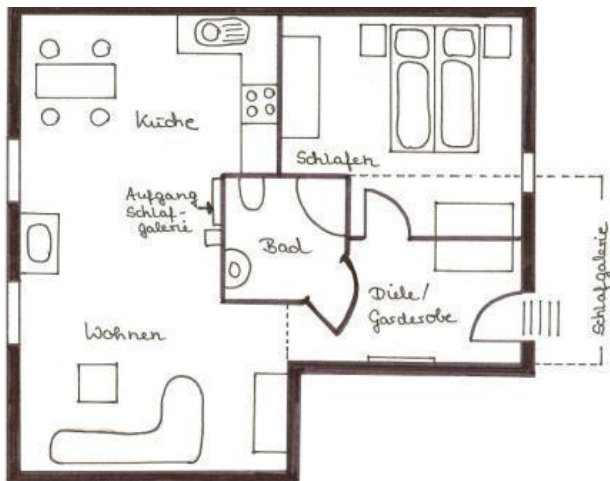
V srednjem veku je bil razširjen **tip »velike hiše«**. Običajno je obsegala dve etaži. V spodnji so bili prostori za delo (delavnica, trgovina), zgornja etaža pa je bila namenjena bivalnim prostorom. Spodnja in zgornja etaža nista bili razdeljeni v manjše sobe, temveč je obstajal le en, skupni prostor, namenjen različnim opravilom; pri velikem tlorisu je bila posamezna etaža razdeljena kvečjemu na dva ali tri ločene prostore. Tehnično gledano, je bilo število vmesnih sten povezano samo s statiko. V tistem času so ljudje opravljali različne dejavnosti skupaj, v istem prostoru; tako je bil del sobe namenjen počitku (spanju), del pa kuhinji. Podobno je bilo v spodnji etaži, kjer je bila delavnica še skladišče, trgovina in sprejemnica obiskovalcev-kupcev. V času, ko še ni bilo javnih prostorov (gostilne, saloni), se je vse dogajalo v hiši (stanovanjsko poslovni hiši), saj razen cerkve ni bilo objektov, ki bi imeli specifično funkcijo.

Koncept velike hiše je povezan z idejo družinske skupnosti, ki je bila v več pogledih samozadostna. Celotno sorodstvo je bilo pojmovano kot velika družina, odnosi med družino v današnjem pomenu besede in drugimi sorodniki so bili veliko bolj neformalni. Pomembnejša kakor delitev skupnosti na (ozke) družine, je bila delitev glede na spol in starost. Socialne vloge so bile jasne in trdne, prekoračitev pa je pomenila izločitev iz skupnosti. V srednjem veku je bila ločitev med javnim in zasebnim skoraj neznan, vse se je dogajalo v skupnem prostoru.

V novem veku (v 16. in 17. stoletju) se je pričel spreminjati odnos do telesa, prišlo je do drugačnega samozavedanja, ob čemer je nekaj, kar je bilo nekoč normalno in sprejemljivo, postalo nemoralno in nesprejemljivo. Vsled tega se je spremenil odnos med javnim in zasebnim prostorom (zasebni prostor je tisti, do katerega je dostop nadzorovan). Posledica tega je bila ločitev zasebnih prostorov, namenjenih posamezniku in družini v ožjem pomenu besede od drugih prostorov, ki so ohranili javni značaj (na primer delavnica, trgovina). Ta proces imenujemo **specializacija prostorov** in prilagajanje posamezniku. Nekdanjo »veliko hišo« so pregradili v več manjših prostorov, namenjenih posameznim dejavnostim (salon, spalnica), poleg tega so nastali predprostori (predsoba), k sobanam, s čemer je bila poudarjena zasebnost stanovalca, ločeni prostori poudarjajo potrebo po intimnosti bivanja, potrebo po lastnih prostorih. To je verjetno posledica spremenjene delitve dela znotraj družine in nastanka različnih »svetov«, delovnih okolij, v katerih je posameznik deloval (osebni, javni, družinski). Pri tem je opazno, da se stopnja diferenciranosti (specializiranosti) prostorov povečuje sorazmerno z materialnim položajem stanovalcev (otroška soba, delovna soba, jedilnica). Stanovanjska oprema iz tega obdobja je bila masivna težka, pohištva zato ni bilo mogoče premikati, kar vse asociira na disciplino in red, oboje je bil meščanski ideal v 17. stoletju.

Konec 19. in v začetku 20. stoletja se je pojavil nov način snovanja stanovanj. Zaradi množične stanovanjske gradnje, ki je spremljala povečevanje števila prebivalcev v mestih, je nastala po treba po funkcionalni, z normativi določeni gradnji stanovanj. Oboje je pravzaprav posledica taylorističnega principa organizacije proizvodnje (tekoči trak) in javnega življenja nasploh. Nastala so tipska stanovanja, cenovno dostopna novim prebivalcem mest, zasnovana glede na potrebe povprečnega stanovalca. S tem se je izgubila individualna nota bivalnih prostorov. Eno od vodilnih meril je postala funkcionalnost, tako tlorisa stanovanja kot stanovanjske opreme (frankfurtska kuhinja). Tloris stanovanja ni dopuščal veliko možnosti za osebne želje, ampak je bila razmestitev stanovanjske opreme bolj ali manj določena v naprej. Nekdanja specializacija prostorov se je pričela »mehčati«, kuhinja je postala zopet del bivalne – dnevne sobe.

V drugi polovici 20. stoletja se je pojavil trend ločevanja med dnevnim in nočnim delom stanovanja, povezovanje posameznih prostorov (kuhinja, jedilnica in dnevna soba) v osrednji bivalni prostor, v stanovanju je malo predelnih sten, kar omogoča poljubno razmestitev stanovanjske opreme in namembnost prostorov, po drugi strani pa omogoča skupno bivanje vseh članov. V stanovanje je uveden nov prostor – garderobna soba, zaradi česar je oprema ostalih prostorov razbremenjena pohištva, katerega osnovni namen je shranjevanje stvari. Mobilnost, prilagodljivost, funkcionalnost.

Podobne spremembe lahko prepoznamo tudi v zasnovi poslovnih prostorov, predvsem pisarn. Skladno z načinom in pogoji dela so se spreminjali tudi delovni prostori. Prvotna zasnova pisarniških prostorov je temeljila na kontroli in disciplini zaposlenih. Temu je bila prilagojena razmestitev delovnih miz v velikem prostoru, na način, ki je predpostavljenemu omogočal pregled nad zaposlenimi. Kasneje se je zasnova pisarn modificirala v toliko, da mize niso bile več postavljene v vrstah, temveč v gručah po tri ali štiri mize, kar je omogočilo večjo zasebnost zaposlenih. Nova zasnova, ki se je pojavila v drugi polovici 20. stoletja, je temeljila na večji zasebnosti. Pisarne - celice so bile ograjene s pomičnimi stenami, pogosto pa ločene tako, da je bil v vsakem seporeju prostor za dve ali tri pisalne mize. Poleg tega je obstajal še skupni prostor (sejna soba). Tak koncept se je do danes še izpopolnil; ločeni delovni prostori so ostali, skupni prostor pa postaja vse bolj več namemben. Poleg pisarniških aparatov (tiskalniki, fotokopirni stroj) je namenjen še kratkim odmorom, druženju, sestankom.

Stanovanje kot prostorska organizacija življenja (Haußermann, Siebel; Soziologie des Wohnens)

Zasnova in struktura stanovanja je tesno povezana z družbenimi razmerami, torej s stopnjo delitve dela, prevladujočo gospodarsko dejavnostjo, načinom življenja, vrednotami, vlogo posameznika in skupnosti pa tudi od socialnih, kulturnih in ekonomskih lastnosti stanovalca. Zato pravimo, da je stanovanje odraz družbenih in socialnih razmer vsakega obdobja.

Danes se pojem stanovanja pogosto enači s pojmom družine, vendar ni bilo vedno tako. Pojem družina, kakršno pojmuje danes, je nastal šele v 18. stoletju, pred tem pa je bilo stanovanje prostor bivanja več generacijske in sorodstvene skupnosti, ki je živela v skupnem gospodinjstvu.

Ureditev stanovanja lahko pojmuje kot simbolično predstavo o primernem načinu življenja.

Današnja stanovanja so urejena v skladu z normativi glede velikosti posameznih prostorov in njihove razporeditve. Za današnja stanovanja je značilna delitev na javni (dnevni) in zasebni (nočni) del ter monofunkcionalnost posameznih prostorov, kar pomeni specializacijo oziroma namembnost za samo določeno dejavnost. Kuhinja je prostor za pripravljanje hrane, spalnica je prostor za počitek, dnevna soba je prostor za prosto časovne aktivnosti in socialne stike med člani družine. Podobno monofunkcionalen namen ima otroška soba. Stanovanje je postalo družbena in ekonomska dobrina, zato je njegova vsebina pravno definirana. Tako mora stanovanje zagotavljati zasebnost, samostojno (neodvisno) vodenje gospodinjstva in pripravo hrane ter pogoje za počitek.

Razmere, ki določajo zasnovo stanovanja v drugi polovici 20. stoletja so: dvo generacijska družina kot socialna skupnost, ločitev bivanja od poklicnega dela, ločitev zasebnega in javnega, možnost nakupa ali najema stanovanja. Vse to je posledica zmanjševanja razlik med socialnimi skupinami, med kulturno geografskimi območji ter med mestom in podeželjem, pa tudi dviga blagostanja in izboljšanja socialne varnosti zaposlenih. V 19. stoletju ni bilo samoumevno, da je delavec z delovnim mestom imel zagotovljeno tudi socialno varnost. Takrat je bilo zelo razširjeno prekarno delo, delo za določen čas, zaradi česar so bile potrebno socialne, ekonomske in pravne spremembe, da je stanovanje postalo dostopno vsem in da se je razvilo v intimni in zasebni prostor stanovalcev.

Razvoj stanovanja je do določene mere potekal vzporedno z razvojem mesta. Šele ko se je v mestu uredila oskrba z vodo ter odvodnjavanje odpadnih voda, so se lahko pričeli graditi večstanovanjski

objekti, ob čemer se je povečala gostota poseljenosti. Šele ko se je razmahnila ponudba hrane (sveže ali pol pripravljene) se je lahko povečala gostota naseljenosti. Šele z organizacijsko ureditvijo proizvodnje, javnega življenja, ponudbe blaga, vzpostavitev določenega časovnega ritma (delovni čas), je bilo mogoče organizirati bivanje v mestih. Gradnja stanovanj v mestih ter vzpostavljanje pogojev za večjo gostoto prebivalcev (v smislu oskrbe, infrastrukturne opremljenosti, novega življenjskega ritma) sta dva temeljna vidika urbanizacije. Pomembne so še druge okoliščine: ločitev poklicnega dela in stanovanja; zdravstvo, praznovanja, šolstvo, rojstvo in smrt so bili organizirani v specializiranih ustanovah. Nekateri dejavnosti so se iz odprtih prostorov preselile v stanovanje: igra otrok, socialni stiki med starejšimi, potreba po intimnosti in higieni, pa tudi posebna čustvena stanja, bolečina, sram, so se iz javnih prostorov umaknila v stanovanja.

Stanovanje kot prostor »ne dela«

V srednjem veku je bila celotna hiša tudi delovni prostor. Nekdanja gospodinjstva so bila povsem avtarkična, kar se je z razvojem delitve dela v 17. stoletju pričelo naglo spreminjati. Nekatera opravila so sicer opravljali zunaj hiše, po vrnitvi domov pa so nadaljevali z drugimi deli doma. Kljub temu se je postopoma skoncentriralo delo na dopoldanski in popoldanski čas, zvečer pa so delavci porabili za druge, zasebne zadeve; tako je nastal pojem »prosti čas«. Ob takšnem ločevanju dela od kraja bivanja je stanovanje postajalo prostorsko, časovno in vsebinsko drug »prostor«, kakor kraj dela. Gospodinjstvo je tako prenehalo obstajati kot osrednja gospodarska celica. Nekdanjo samo oskrbnost je vse bolj zamenjevala javna ponudba potrošnih dobrin. V tem smislu lahko razlikujemo tri tipe gospodinjstev:

- kmečko gospodinjstvo, povsem samooskrbno
- kmečko-mestno gospodinjstvo, deloma samooskrbno, deloma pa tržno usmerjeno
- obrtno industrijsko gospodinjstvo, ki se je preživljalo z neagrarnimi dejavnostmi

Neodvisnost od obdelovalnih zemljišč in odvisnost od plačila za delo je povzročala vse večjo neodvisnost zaposlenih od ostalih članov družine. Mladi so pričeli zapuščati velike družine na podeželju, se seliti v mesta, kjer so si ustvarili majhne družine. Delo je bilo vse bolj organizirano zunaj doma. Z industrializacijo, ki je bila najintenzivnejša v velikih mestih, se je proces neodvisnosti od agrarnih zemljišč ter, po drugi strani, odvisnosti od ponudbe dobrin, še zaostрил. Samooskrbnost celotne hiše (velike družine) se je zreducirala na domača dela, med katerimi so se obdržala konzerviranje hrane, šivanje, skrb za higieno. V današnjem času so tudi ta dela postala javna oziroma dostopna na trgu, podobno kot skrb za prosti čas (kino, prireditve, gostilne, veselice, plesi, gostinski lokali). Urbanizacija kot širjenje mestnega načina življenja pomeni tudi razbremenitev gospodinjstev množice vsakodnevnih opravil in obveznosti. S tem se je tudi stanovanje razbremenilo določenih funkcij, zato se je pričel proces estetske stilizacije stanovanj in opremljanja s simboli oziroma predmeti posebnega pomena.

Stanovanje kot dom male družine

V srednjem veku so gospodinjstva štela preko 30 članov. Z odpravo domačih opravil se je zmanjšala tudi potreba po veliki družini, z bolj čustvenim in intimnim odnosom med člani gospodinjstva je prišlo do tega, da so nekateri nekdanji člani, ki jih na ostale niso vezali tesno družinski in socialni odnosi, nekdanjo skupnost pričeli zapuščati. Tako je ostala samo še družina v najožjem smislu besede - starši in otroci.

Stanovanje kot kraj zasebnosti

Z preselitvijo dela opravljal v proizvodne prostore in zmanjšanjem števila članov gospodinjstev, je stanovanje postalo kraj intimnosti in kultivacije. Iz zgodovine je znano, da v velikih gospodinjstvih posameznik ni bil nikoli sam, vedno je bil v družbi drugega člana. (Samoto je človek našel v naravi, ne v stanovanju.) Vendar se je to stanje pričelo spreminjati s pojavom individualizma, povečane delitve dela, predvsem pa z vse večjo regulacijo življenja (podobno lahko opazimo tudi v mestih). V zasnovi stanovanja in mesta se je postopoma uveljavljalo ločevanje med zasebnim in javnim. V srednjeveških hišah so bile vse sobe prehodne, s čemer je bila zasebnost skoraj nemogoča. Za veliko sob namembnost ni bila določena, in so bile namenjene počitku, prehranjevanju, delu vseh članov gospodinjstva. S pojavom meščanstva se je pričela kazati tudi izrazitejša socialna diferenciranost, in to ne le po socialnem sloju (plemstvo, služinčad), temveč po materialnem položaju in delu, ki ga je posameznik v gospodinjstvu opravljal. Zato je bila potrebna fizična reorganizacija prostora (tako stanovanja kot mesta), ki je zagotavljala-vzpostavljala tudi socialno distanco. Nastale so številne predsobe, predprostorji, ob čemer se je povečala socialna distanca med ljudmi. Spalnica je bila vedno bolj postavljena na skrajno, najbolj oddaljeno mesto od vhoda v stanovanje, podobno tudi stranišče.

Vse kar je imelo opraviti z zasebnostjo, je postalo odmaknjeno od oči drugih, nepoklicanih. Tloris stanovanja se je specializiral in hierarhiziral. Specializiral za posamezne potrebe (dejavnosti; spalnica, otroška soba) in posamezne osebe (soba gospodinjske pomočnice, delovna soba, salon, knjižnica). Nastalo je veliko vmesnih prostorov, predprostorov, ki so bili namenjeni varovanju zasebnosti.

Razdalja med javnim in zasebnim se je močno povečala. Specializacijo prostorov opazimo tudi v jeziku; do 18. stoletja je beseda soba (angl. room) imela enoten pomen, po tem času pa se je dodala še predpona: living-room, sleeping-room, diner-room, bath-room.

Opisan proces je zajel najprej stanovanja višjega meščanskega sloja. Delavci so še naprej prebivali v majhnih stanovanjih, v skupnih prostorih, z minimalno stopnjo zasebnosti. Večina jih ni imela lastnega, temveč najemniško stanovanje, ki je bilo zelo oddaljeno od delovnega mesta, brez infrastrukturne opreme, z visoko gostoto prebivalcev, povsod je bilo le delo, telo in telesno, malo ali nič zasebnosti, spolnost in otroci, štedilnik, kuhanje, spanje in počitek v istem prostoru. Nasprotno si je meščanski sloj zasnoval stanovanja, ki se bila pravo nasprotje temu (vendar so hkrati pomenila ideal, h katerem so težile vse prostorske ureditve za nižji sloj prebivalcev); ločenost kraja bivanja od kraja dela, ločenost zasebnega od javnega, ločitev zasebnih (intimnih) prostorov od javnih, vzpostavitev socialne razdalje do drugih slojev, uveljavitev meščanskih idealov tudi v fizičnem okolju (mestu in stanovanju; knjižnica, salon). V takšni zasnovi je bil prostor ženske potisnjen v kuhinjo ali v drugotne dele stanovanja, kar je bil kasneje vzrok feminističnim gibanjem in spremembi tlorisa.

Zapiranje družine v zasebne prostore je pomenilo tudi večjo izpostavljenost nasilju med štirimi stenami. Hkrati je s tem pridobivala na pomenu samo kontrola, samo obvladovanje.

Stanovanje kot dobrina

V 18. stoletju se je oblikoval trg s stanovanji. Večina prebivalcev v tistem času ni bila lastnik stanovanja, temveč najemnik. Še v 20. stoletju je bila večina stanovanj najemniških, ne lastniških. Z razvojem socialne države, se je to razmerje spremenilo. Število lastniških stanovanj se je močno povečalo, s čemer so ljudje pridobili občutek varnosti, gotovosti in večje navezanosti na mesto, sosesko, ulico.